

**TC.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ
(BİLİM DALI)**

HABERMASÇI KAMUSAL ALANIN İMKANI: SOSYAL MEDYA ÜZERİNE

BİR İNCELEME

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Ayhan ÜNLÜ

ANKARA, 2020

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ
(BİLİM DALI)**

HABERMAŞCI KAMUSAL ALANIN İMKANI: SOSYAL MEDYA ÜZERİNE

BİR İNCELEME

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Ayhan ÜNLÜ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Filiz ZABCI

ANKARA, 2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ
(BİLİM DALI)

HABERMASÇI KAMUSAL ALANIN İMKANI: SOSYAL MEDYA ÜZERİNE
BİR İNCELEME

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Filiz ZABCI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Filiz ZABCI
- 2- Prof. Dr. Filiz KARTAL
- 3- Prof. Dr. Tuğba ASRAK HASDEMİR

Tez Savunması Tarihi

26 Haziran 2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Filiz ZABCI danışmanlığında hazırladığım “HABERMASÇI KAMUSAL ALANIN İMKANI: SOSYAL MEDYA ÜZERİNE BİR İNCELEME (Ankara, 2020)” adlı yüksek lisans - doktora/bütünleşik doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:
Adı-Soyadı ve İmza

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TEŞEKKÜR	iii
GİRİŞ	1
1. BURJUVA KAMUSALLIĞI VE HABERMAŞÇI KAMUSAL ALAN	7
1.1. Kamusalılık ve Kamusal Alan Kavramları.....	7
1.1.2. Kavramsal Tarihçe: Antikiteden Feodaliteye.....	11
1.2. Habermasçı Kamusal Alan	17
1. 2. 1. Burjuva Kamusal Alanın Doğuşu	17
1. 2. 2. Burjuva Kamusal Alanın Çöküşü	25
1.3. Habermasçı Kavrayışın 'Kamusallığı': Norm ve Olgu Arasında	29
1.3.1. Soyutlanabilecek Normatif Nitelikler	29
1.3.2. Olgusal ve Normatif Yöne Dönük Bazı Eleştiriler.....	31
2. KAMUSALLIK VE İLETİŞİM: KİTLE İLETİŞİMİNDEN İNTERNET VE SOSYAL MEDYAYA	38
2.1. Kitle İletişimi: Kamusalılığın Çöküşünün Habercisi.....	38
2.1.1. Ticarileştikçe Dönüşen Gazete	38
2.2.2. Televizyon: Kitlenin Sembolü	40
2.2. İnternet ve Sosyal Medya: Yeni Kamusal Alan Tartışmaları	45
2.2.1. Tartışmada Üç Konum	47
2.2.2. Kamusal Alan İmkânı: Yeni Olanaklar	58
2.3. Kitle İletişimi ve İnternet/Sosyal Medya: Bir Karşılaştırma	69
3. SOSYAL MEDYA VE BÜYÜK VERİ: DÖNÜŞEN KAMUSALLIK	74
3.1. Kamusalılık/Aleniyet: Devleti Denetlemenin Ön Koşulu	74
3.1.1. Dönüşen Aleniyet: Eleştirelilikten Manipülasyona	75
3.2. Sosyal Medya'da Eleştirel Aleniyete Karşıt Süreçler	79
3.2.1. Sosyal Medyada Dezenformasyon: Trol, Bot, Botnet ve Cyborg Hesaplar	80
3.2.2. Tek Yönlü Enformasyon: Yankı Odası ve Filtre Balonu	85
3.3. Sosyal Medya ve Büyük Veri.....	97
3.3.1. Büyük Veri: Devletin ya da Şirketin Değil, Bireyin Aleniyeti.....	97
3.3.2. Büyük Veri Kaynağı Olarak Sosyal Medya	101
SONUÇ	111

KAYNAKÇA	117
ÖZET	130
ABSTRACT	131

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ötesinde, gerek lisans gerek yüksek lisans öğrenimim sırasında bana kattığı değerlerden dolayı tez danışmanım sayın Prof. Dr. Filiz Zabcı'ya; tez yazım sürecinde desteğini hiç esirgemeyen sevgili arkadaşım Gürçin Gökçebağ'a ve değerli ailesine; her zaman yanımda olan sevgili aileme ve özellikle kardeşim Begüm Ünlü'ye teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

“Fakat şimdilerde insanlar hiç yalnız kalmıyorlar” dedi Mustafa Mond. “İnsanların yalnızlıktan nefret etmelerini sağlıyoruz ve yaşamlarını hiç yalnız kalmayacak şekilde düzenliyoruz”¹

Aldous Huxley, Yirminci Yüzyılın ilk yarısında, gelişen teknolojik imkanlarla yeniden yaratılmış, dönüş(türül)müş bir toplumun kara ütopyasını kaleme aldı. George Orwell’ın 1984’ü, nasıl merkezde duran ve herkesi gözetleyip denetleyen bir diktatörün (*Big Brother*) ve diktatörlüğün betimlemesiye; Huxley’nin *Cesur Yeni Dünyası* da yeni teknolojik imkânlarla yaratılan yeni bir toplumun -yurttaşların belirli kategorilere/kamplara ayrılıp şartlandırıldığı, her bireyin mutlu olmak zorunda hissettiği ve ‘yalnız kalamadığı’ bir toplumun- distopyasıdır.

1960’larda temelleri atılıp, 1990’larda yaygınlaşan internet ve onunla bağlantılı enformasyon teknolojileri toplumsal hayatta önemli işlevler edinmiştir. Bununla bağlantılı olarak ekonomik, siyasi ve sosyal yönleriyle bir bütün olan toplumsal hayatın dönüşümünde önemli bir paya sahiptir. 2000’li yıllarda internet kullanımına sosyal medya platformlarının da dahil olmasıyla, bir başka deyişle internetin *web 1.0* konseptinden *web 2.0* konseptine geçişle birlikte sosyal medya, toplumsal yaşamın merkezinde bir olgu, bireysel yaşantılarımızın da bir bileşeni haline gelmiştir.

Huxleyvari bir kara ütopyaya dönüşüp dönüşmeyeceği henüz bilinmese de, bugün için her bireyi bir bakıma içinde yer almaya zorlayan, sessizliği ve yalnız başına kalmayı ulaşılmaması arzulan bir duruma dönüştüren sosyal medyadaki ‘sosyalligimiz’; ele alınabilecek pek çok yönünün yanı sıra, ‘demokrasilerin’ ve genel anlamda siyasallaşma biçimlerimizin geleceği açısından bazı alarm zillerini çalmaya başlamıştır. Teknolojik

¹ Huxley, Aldous (2011). *Cesur Yeni Dünya*, s. 303.

ilerlemenin ve yaşam şekillerimizdeki dönüşümün, bizleri bir ‘veri toplumuna’ doğru taşıması, bireylere dair sanal uzamda biriken devasa veriyle, büyük veriyle, sosyal medyanın işleyişinin bir arada ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Toplumsallaşmanın önemli bir bileşeni halini almış bulunan ‘sosyal’ medya platformlarının işleyiş biçimi ve bu mecralarda oluşan bireysellik ya da toplumsallık tarzlarının, aynı zamanda siyasallaşma biçimlerinde de bir karşılık bulması kaçınılmazdır. Bu anlamda sosyal medyanın işleyişinin; sanal uzamdaki toplumu/yurttaşları, *Cesur Yeni Dünya* yurttaşları misali özel ve kamusal boyutlarda gruplara/katmanlara mı ayıracağı, yoksa başka bir siyasallaşmayı mı getireceği önemli bir soru olarak formüle edilebilir.

Toplumsalın bir parçası olan siyasal yaşamın geleceğine dair bir bakış kazanmak, bugünün şartlarından yola çıkıp geçmişi, -mümkün olduğunca- geçmişin şartlarında değerlendirmeyi zorunlu kılar. Küreselleşme eğilimlerinin siyaseten tersine dönmesine rağmen, küresel bir pazar ve iletişim ağına sahip günümüz toplumlarının, geçmişte olduğu -varsayıldığı- gibi demokratik düzenlerde yaşamaya devam edip etmeyecekleri yaşamsal bir tartışma konusudur.

Bugünlere uzanan modern dönemin toplum ve devlet düzenlerinin, siyasal olarak kurgulanan temellerine dair teorik varsayımlar, yoğun bir eleştiri bombardımanı altındadır. Toplum ve devlet düzenleri açısından başlangıç noktası ile geline yer arasındaki mesafe, başlangıçtaki kurgu ile bugünün gerçekliği arasında derin bir yarığa işaret etmektedir. Bu bağlamda, içerisinde yaşadığımız toplumların ve devlet düzeninin, anayasalarda ve modern siyasal düşüncede kurgulanmış oldukları biçimleriyle örtüşmediği dile getirilebilir. Modern devletin temelinde yatan siyasal egemenlik anlayışı, klasik liberal bağlam içinde kurgulanmıştır. Kamusal alanın bir parçası olan, ondan doğmuş olan kamuoyu; Fransız Devrimi ile başlatabileceğimiz modern dönem için, devletin ve siyasal egemenliğin başlıca meşruiyet kaynağıdır. Bütün bir modern

hukuk; halk egemenliği ve bununla bağlantılı olarak anlaşılabilecek liberal kamusallık ve kamuoyu varsayımı üzerine inşa edilmiştir.

On yedinci ve on sekizinci yuzyıllardan bu yana ekonomik, toplumsal, siyasal, teknolojik pek çok önemli değişim yaşanmıştır. Son yarım yuzyıl söz konusu olduğunda dahi, gerek küreselleşme ve ulusüstü birliktelikler gibi olgularla ve gerek kamusal (devletle ilgili), ekonomik ve sosyal alanlardaki dönüşümlerle, dünyayı ve siyaseti algılama şeklimiz büyük değişimler geçirmiştir. Fakat mevcut devlet düzenlerinin ve hukuk sistemlerinin meşruyet temelleri, başka bir ifadeyle rasyonelleştirilme şekilleri çok fazla değişime uğramamıştır denilebilir.

Kamusal alana ilişkin referans kabul edilen Jurgen Habermas'ın *Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü* (2013) alışmasının ardından yaşanan değişimler de dikkate alındığında, bugün için kamusal alan ve kamuoyunun varlığı, anlamı ve mevcut düzendeki işlevi; sosyal bilimler ve özellikle siyaset bilimi kapsamında önemli bir tartışma başlığı haline gelmektedir. Halkın tarih sahnesine çıkışı ile özdeşleştirilen Fransız Devrimi'nden bugüne siyaset ve devlete çizilen normatif ereve -klasik liberal bağlam- hemen hemen aynı kaldığına göre, mevcut dönüşümlerin gerçeklikte bu çerçeveye ekleyip çıkardığı öğeler yaşamsal bir tartışma ve araştırma konusu haline gelmektedir.

Habermas'ın çalışmasında, burjuva kamusal alanın oluşumuna paralel olarak şekillenen kamuoyunun, sınıfsal-yapısal bir boyutu söz konusudur. Bununla birlikte, bu kamusalılığın bir tür iletişim ve 'akıl' biçimiyle de yakından bağlantısı vardır. Bu bağlamda, sahneye çıkan halkın iradesine bağlanan kamuoyu; oluşumu ve aktarılışı itibariyle, Habermas'ın çizdiği tarihsel izlekte, tartışma salonlarından, gazete ve dergilere, oradan da televizyona ulaşır. Kitle toplumunun sembolü haline gelen televizyon aynı zamanda kamusalılığın bitişinin de sembolü haline gelir. Radyo ve televizyon yayınlarını takip eden internetin yükselişi ve yeni medya olanakları; kamusal

alan ve kamuoyu ile bağlantılı olarak tartışmaya tam da bu noktada dâhil olmaktadır.

Halkın 'kitle'ye dönüştüğü savlanan refah döneminden sonra, bir bakıma kitlenin sembolü sayılabilecek televizyonun yerini almaya başlayan yeni kitle iletişim araçları olarak internet ve sosyal medyanın, yeni bir kamusal alan olanağına kapı aralayıp aralamadığı medya çalışmalarında ve siyaset bilimi literatüründe pek çok tartışmanın odağı haline gelmiştir. Yeni medya teknolojilerinin yarattığı olanaklarla yeni bir kamusal alanın ve kamuoyunun oluştuğu ya da oluşabileceği söylenebilir mi? Bu, okumakta olduğunuz çalışmayı güdüleyen temel sorudur. Kamusal alanın ve kamuoyunun nasıl anlaşıldığından hareketle, bu soruya verilen cevaplar da değişiklik gösterecektir.

Habermasçı anlamda, eleştirel aleniyetle bağlantılı 'oluşan' bir kamuoyu değil de; yönlendirici/manipülatif aleniyetle bağlantılı 'oluşturulan' bir kamuoyunun ortaya çıkması kastediliyorsa, bunun olanaklarının oldukça artmış olduğu görülecektir. Eleştirel aleniyetle bağlantılı bir kamuoyunun oluşması ise sadece teknolojik olanakların artışının tespiti ile değil, var olan sosyo-ekonomik düzenin sınırlarının ve etkilerinin hesaba katılmasıyla tartışılabilir. Yeni teknolojiler, yeni olanaklar demek olduğu kadar; yeni zorluklar da demektir. Bu bakımdan özellikle refah dönemi sonrası gerçekleşen -sosyal, ekonomik, siyasal ve özellikle teknolojik- dönüşümlerin yarattığı yeni olanaklara fazla odaklanıldığı ve yeni zorlukların gözden kaçırıldığı belirtilmelidir. Teorik düzeyde kurulan kamu-özel ayrımının, pratikte giderek silikleştiği -ya da başka bir bakış açısından zaten silindiği- bir ortamda, yeni kamusal alan ve bununla bağlantılı kamuoyu savının eleştirel bir incelemesi gerekmektedir.

Bu çalışmada kamu, kamusallık ve kamuoyu kavramları, aksi belirtilmedikçe, Habermasçı anlamda kullanılacaktır. Bu tür bir kamusallığın ve kamuoyu denetiminin, ki mevcut siyasi egemenlik anlayışının meşruiyet kaynağıdır, pratikteki işlevi ya da

işlevsizliği internet ve sosyal medya özelinde tartışılacaktır. Kamuoyunu doğuran eleştirel tartışma pratiklerinin yeni teknolojilerle, özellikle etkileşimli bir mecra olan sosyal medyada ne kadar gerçekleştirilebildiği önemli bir tartışma başlığıdır. Bu mecrada, kamusal ve kamuoyu ile birlikte düşünülen rasyonel tartışmanın imkanı ile, söz konusu tartışma pratiğinin içerik bakımından 'kamusalının' imkanı arasındaki farkın altı çizilmelidir.

İlk bölümde, kamusal, kamusal alan ve kamuoyu kavramsal ve tarihsel bakımdan ele alınacak, sonrasında Habermas'ın çizdiği tarihsel rotada burjuva kamusal alanın doğuşu ve ortadan kalkışı incelenecektir. Habermasçı kamusal ve kamusal alan kavrayışının öne çıkan özellikleri, olgusal ve normatif yönleri ele alınacak, söz konusu kavrayışa yöneltilebilecek bazı eleştiri ve katkılar Alexander Kluge, Oskar Negt ve Nancy Fraser'ın düşünceleri etrafında irdelenecektir.

İkinci bölümde kitle iletişiminde gerçekleşen teknolojik değişimler ve bunlarla ortaya çıkan ya da kaybolan kamusal alan ve eleştirel kamuoyu olanakları ele alınacaktır. Yazılı basın/gazetenin dönüşümü ve görsel basın/televizyonun ortaya çıkışıyla birlikte siyasal kamusal alandaki değişimler tartışılacaktır. Sonrasında internet ve sosyal medya bağlamında kamusal alana ilişkin literatür ve kimi savlar gözden geçirilecektir. Sosyal medyanın bilgiye erişimi kolaylaştırması, farklılıkların temsiline imkan tanınması ve etkileşimsel yapısıyla siyasete katılımı teşvik ederek yeni bir kamusal alan yarattığına dönük tezler eleştirel bir okumaya tabi tutulacaktır. Bunun yanı sıra sosyal medyayı kamusal alan ve demokratikleşme bağlamında bir araç olarak ele alan, yeni olanakların yanında sınırlılıkların da altını çizen görüşlere yer verilecektir. 'Kötümser' tezlerin ise bir kısmı ele alınacak bir kısmınaysa, ekonomi politiğe verdikleri ağırlık nedeniyle sadece değinilecektir.

Son bölümde ise Habermasçı anlamda kamusalının değişen biçimleri sosyal medya

özeline ele alınacaktır. Habermasın yaptığı eleştirel-manipülatif aleniyet/kamusallık ayırımına koşut biçimde sosyal medyada işleyen eleştirel aleniyete karşıt süreçler incelenecektir. Bu kapsamda güvenilir bilgiye erişim sorunu ele alınacak, dezenformasyon kaynakları olarak sosyal medyada bulunan *troller* ve *botlar* gibi bazı hesap/profil türleri ve bunların siyasal manipülasyon için kullanımları incelenecektir. Sosyal medya ortamındaki ‘kamusal alanı’ ve kamuoyunu parçalanmaya götüren iradi ve teknik sebepli süreçler, yankı odası ve filtre balonu kavramlaştırmalarıyla irdelenecek; algoritmaların ve veri analitiğinin, sanal uzamda kutuplaşma yaratan koşulların oluşmasındaki rolü üzerinde durulacaktır. Söz konusu algoritmalar ve veri analitiğiyle bağlantılı olacak şekilde büyük veri olgusuna değinilecek, sosyal medya dahil, büyük verinin kaynakları, işleyişi ve potansiyelleri tartışılacaktır. Sosyal medyanın işleyiş süreçleri bağlamında, 'oluşan' değil, 'oluşturulan ya da yönlendirilen' bir kamuoyunun izi sürülecek; bunu destekleyecek, kamuoyunu manipüle etmeye dönük girişimlere ilişkin verilere değinilecektir.

Sosyal meydanının bugünkü işleyiş özellikleri bakımından Habermasçı bir kamusal alan olarak ele alınamayacağı; hatta genel anlamda, kamusal meselelerin ele alındığı bir mecra olma anlamında dahi ‘kamusallığının’ tartışmalı olacağı söylenebilir. Çalışma boyunca ele alınacak etkenler sebebiyle sosyal medya; kutuplaşmanın arttığı, akıldan çok duyguların öne çıktığı, devleti sınırlandıracak eleştirel bir kamusallık/aleniyyetten ziyade bireylerin ‘özelinin’ alenileştiği ve siyasal manipülasyona girdi olarak kullanıldığı bir mecra görüntüsü vermektedir.

1. BURJUVA KAMUSALLIĞI VE HABERMAŞÇI

KAMUSAL ALAN

1.1. Kamusal Alan Kavramları

Kamusallık ve kamusal alan kavramları ele alınmadan önce, bir ilk fikir için, ilgili kavramların günlük dildeki karşılıklarına bakılabilir. Sözcüklerin dildeki kullanımları, kavramlara ulaşmak ve bir ön fikir edinmek için uygun bir başlangıç sağlayabilir.

Pek çok sözcük için geçerli olduğu üzere kamu ve kamusal alan kavramlarının anlamı ve kullanımı da dönüşümler geçirmiştir. Sözcükler farklı zaman dilimlerinde farklı karşılıklar bulabildiği gibi, aynı zaman diliminde farklı anlam katmanlarını da taşıyabilirler. Özellikle Batı dillerinde benzer kavramların tarihsel gelişiminin incelendiği sıklıkla görülür.

“Kamusallık ve kamusal alan kavramları, tarihin derinliklerinden gelen semantik kılıflarının da etkisiyle, günümüzde farklı ve çelişik anlamlar içeriyorlar. Bir yandan ortak ve herkese açık alanları işaret ederken, öte yandan da devlete ait, kamu ajanı olmayanlara kapalı mekanları ifade ediyorlar; yani birbirine zıt anlamlarda kullanılıyorlar. Bunların dışında belli etkinlik alanlarının izleyicileri de seyirci, okuyucu ya da dinleyici toplulukları (*das Publikum*) olarak o alanın "kamu"sunu oluşturuyorlar.” (Timur, 2012, s. 36-37)

Türkçede bugün için kamu², devlet organları ve bürokrasi anlamında kullanıldığı gibi; halkın, vatandaşların tümünü ifade etmek üzere de kullanılır. Kamusal alan³ ise günlük dilde ve siyasette daha çok bir mekânı ifade etmek üzere kullanılmaktadır; Türkiye'nin siyasi gündemine göre kimi zaman ön plana çıkan tartışmalarda genellikle sözlük anlamıyla -kamuyla ilgili işlerin yapıldığı yer anlamında- ele alınmaktadır. Çoğunlukla kamusal alan bir mekân olarak görülmekte, nerelerin kamusal alan olduğu, hizmet veren resmi görevlilerin ya da hizmet alan yurttaşların ne zaman bu alana dâhil olduğu, özellikle siyaset/devlet-din ilişkileri bağlamında tartışma konusu olmaktadır.

² Kamu. *TDK Güncel Türkçe Sözlük* içinde 10 Mart 2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> adresinden erişildi.

³Kamusal Alan. *TDK Güncel Türkçe Sözlük* içinde 10 Mart 2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> adresinden erişildi.

Kuşkusuz kamusal alan kavramına belirli mekânlar denk düşmektedir fakat kavramın toplumsal hayatta mekânla sınırlı olarak anlaşılması tartışma taraflarını oldukça sınırlı bir bakış açısına sevk etmektedir. Mekân bakımından yapılabilecek bir tartışma kent sosyolojisi gibi disiplinleri kapsayacağı gibi, kamu ve anayasa hukuku gibi hukuk dallarını da içerecektir. Daha kapsamlı ve gerçekçi bir analiz, kuşkusuz, kamusal alanın kavramsal olarak anlamlı bir bileşenini oluşturduğu kuramsal bir çerçevede mümkün olacaktır.

Kamusallık ve kamusal alan tartışma konusu edilirken ister istemez ilgili bir başka kavram olan özel alan da ele alınmış olmaktadır. Bir ikilik oluşturan kamusal alan-özel alan kavram çifti, birbirlerine sınır çizme ve birbirlerini anlamlandırma işlevi görmektedirler. Kavramsal/teorik boyutun ötesinde, tarihsel /olgusal analiz açısından da iki kavram, bir ikilik olarak anlamlıdır denebilir.

Özel alanla anlamlı hale gelen kamusal alan kavramsallaştırması, zaman zaman Türkiye özelinde güncel politikanın da konusu olmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere bu kavramlar, -özellikle 'alan' vurgusuyla- sadece belirli mekânlar olarak anlaşılmakta, özel ile kamusal alanlar arasına çekilecek fiziksel bir sınır arayışı ön plana geçmektedir. Hâlbuki özel alanın nerede bitip kamusal alanın nerede başlayacağı soruları, belirli toplumsal-siyasal ilişkiler bağlamına oturtulduğunda; tartışma, anlamlı bir seyir izleyebilir.

Güncel politik, dar bakış açısından sıyrıldığımızda görürüz ki siyasal düşünce ve sosyal disiplinler içerisinde kamu, kamusallık ve kamusal alan kavramları, hem olgusal düzeyden hem de normatif düzeyden ele alınabilmektedir. Her iki durumda da söz konusu kavramlar; içinde yaşanılan zamanın -elbette geçmişle belirli bir süreklilik içinde- ve mekânın -dolayısıyla ülkenin- çizdiği çerçeve içinde bugün için bir anlam kazanırlar:

...‘kamusal alan’ kavramını dilimize yerleştirmek için, öncelikle politik kamusal alanın, tarihsel ve ilkesel olarak, devlet aygıtında yoğunlaşmış keyfi ve baskıcı iktidarı eleştirel olarak denetleyen ve dönüştüren demokratik muhalefetin alanı olarak anlaşılması gerektiğinin altını çizmek gerekiyor... O halde eğer bugün devlet etkinlikleri ve makamlarına ‘kamu-sal’ sıfatı ekleniyorsa, bu, modern devletin ‘hukukun üstünlüğü’ ilkesine bağlanmıştı gereğini ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren toplumsal mücadeleler sonucu kazanılan politik ve sosyo-ekonomik haklara binaen devlet erkinin halkın yararına (kamu yararına) üstlendiği toplumsal görevleri olduğunu kastetmek ya da bundan bir meşruluk ummak içindir, başka bir şey için değil. (Özbek, 2004, s. 33)

İster devletten bağımsız, özel şahıslardan oluşan denetleyici bir mecra olarak, ister devletle ilişkili olma anlamında; ‘kamusal’ sıfatının ‘ne’ye karşılık geldiği, biraz da araştırmacının baktığı açıdan ve referans aldığı düşünürler ve düşünüşten etkilenir. Sosyal bilimler açısından bir kavram tanımlanırken hangi sosyal bilim dalından bakıldığı, hangi düşünür ve tarihsel dönemin referans alındığı önem kazanır. Araştırma konusuna dair yaklaşım ve temel sorular, elde bulunan kavramsal malzemeyi de sürekli biçimlendirmektedir.

Tarihsel olgu ve olaylar ile bunlara çizilen çerçevelerin ve yakıştırılan kavramların arasında belirli bir mesafenin olması kaçınılmazdır; bu mesafe, soyut kuram ile somut tarihsel analiz arasındaki gerilim olarak da ifade edilebilir. Bu bakımdan kamusal alan kavramı da kendi iç çelişki ve eksikliklerini beraberinde taşır, kavrama dair yapılacak bir tanımlama her zaman eksiklik taşıyacaktır. Kavramın tarih boyunca geçirdiği farklılıkların yanı sıra, farklı kuram ve bakış açılarının da söz konusu olması, tek ve eksiksiz bir tanımlı imkânsız kılmaktadır (Zabcı, 2014, s. 119-120).

Demokratikleşme ve devletin sınırlandırılması imkânlarına ilişkin bir incelemede kamusal alan, araştırmacının incelediği bağlam ve hedefi açısından Antik Yunan kent devletlerinden/*polis*lerinden ve Aristoteles’in *koinonia politike* kavrayışından; Roma Cumhuriyeti’nden ve hukukundan ya da bazı modern dönem düşünürlerinden ve olgularından referansla anlaşılabilir.

İlk bakışta, kamusal alan kavramını modern bir kavram olarak ele almak gerektiği söylenebilir. Nitekim soyut düzeyde kamusal alan ve özel alan gibi bir ikiliğin ortaya

çıkabilmesi dolayısıyla kuramsal düzeyde toplum ve devletin ayrı var oluşlarının söz konusu edilebilmesi için, devlet-toplum ikiliğinin oluştuğu bir tarihsel dönemin var olması gerekir. Kuşkusuz bunun için de öncelikle mutlak, sonrasında ise sınırlandırılmış/anayasal devletin var oluşundan; dolayısıyla kapitalizmin doğuşundan ve ekonomik işleyişin ayrı bir toplumsal alana ve onun işleyişine işaretle anamlandırılmasından söz edilebilmelidir.

Modern anlamda özel alan kavramı ise ancak ailenin ve sonrasında bireyin öne çıkmasıyla; dolayısıyla bahsedilen toplumun doğuşu/ayrı bir varoluş olarak işaretlenmesi ve birey-toplum ikiliği ile anlam kazanır. Bu önermelerden çıkabilecek doğal sonuç, kamusal alan-özel alan ikiliğinin oluşabilmesi için belirli tarihsel ve toplumsal koşulların oluşması gerektiğidir.

Belirli kavramların ve onlara karşılık gelecek nesnelliklerin oluşması için belirli tarihsel ve toplumsal koşulların sağlanması gerekiyorsa da, bir yandan bazı kavramlar bir tür tarihsel sürekliliğe de sahip görünmektedir. Kamusal alan da bir açıdan, siyaset ya da devlet gibi sürekliliği olan bir kavram olarak ele alınabilir. Bu bakımdan kamusal alan, pek çok başka kavram gibi, modern dönemdeki karşılığında ayrı olmak üzere, farklı toplumsal-tarihsel olgu ve süreçlerde, farklı anlamsal boyutlar içerir.

Bu açıdan kavramların başına eklenebilecek bazı sıfatlar, özgün kavramın -olgusal bir karşılık bulduğu dönem için türetilen kavramın- kökenlerine inerken, ya da ardıklarını soruştururken bir karışıklığın önlenmesinde yarar sağlar ve aynı zamanda özgün kullanımı da vurgulamış olur. Kamusal alan ve kamusallık kavramları açısından ardıl tartışmasında yer yer 'sanal', 'yeni', 'dijital' ya da 'küresel' kamusal alandan bahsedilebilirken; köken araştırmasında 'antik' kamusallık ve kamusal alan ya da örneğin, Ortaçağa ilişkin 'temsili kamusallık' adlandırmaları bu bakımdan işlevseldir.

Kavramın tarihsel bakımdan önceki kullanımlarını ya da öncüllerini incelemek, bugün

için ne anlama geldiğini ve ne ifade ettiğini anlamak için verimli bir başlangıç sağlar. Siyasete dair düşünce, ister siyaset bilimi ister siyaset felsefesi olsun, kendisine bir başlangıç aradığında ise Antik Yunan'ı referans alır. Kamusal alana dair ilk izlenimlere de buna paralel olarak, *polis*'te rastlanır.

1.1.2. Kavramsal Tarihçe: Antikiteden Feodaliteye

1.1.2.1. Antik Kamusalılık: Polis ya da Koinonie Politike

Antik Yunan kent devletlerinde, daha doğru bir deyişle *polis*lerde kamusal alan soruşturması yaparken ele alınan, genellikle hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz *Atina polis*idir. Atina, dönemin polislerinin özelliklerini soyutlamak bakımından Yunan polisleri içerisinde bir tür ideal tip olarak değerlendirilebilir. Dönemin bir diğer önemli polisi olan Sparta ise, modern kamusal alan için belirli soyutlamalara ulaşamayacağımız, bambaşka bir kamusalılığa işaret eder.

Kamusal alana dair kavramsal köken araştırması yapılırken ele alınan Atina polisi de, genellikle Aristoteles'in süzgecinden geçirilerek incelenmektedir; polis ve kamusalılık tartışması, genellikle, Aristoteles'in *koinonie politike* yani politik/siyasal toplum kavrayışından hareketle ele alınmaktadır.

Atina'nın, ya da başka bir deyişle, 'antik demokrasinin' ayırt edici vasıflarından biri, genel anlamda devlet-toplum ikiliğini reddetmesidir. Az çok uzmanlaşmış, modern olanını önceleyen bir bürokratik, ya da pre-bürokratik aygıt mevcut değildir (Anderson, 2017). Bu bakımdan Atina'da devlet/*polis*/politik toplum, bir anlamda toplumun kendisine -elbette sınıflı yapı dolayısıyla bir azınlığa- eşitti. Böyle bakılınca kamusalılığın kendi başına belirlenemeyeceği, yani bir tür 'özel' olmaksızın kamusalılığa bir sınır çizilemeyeceği bile söylenebilir. Teoride kamu, adeta sözlük anlamındaki 'hep, bütün' anlamını almış gibidir. Fakat diğer taraftan antik düşüncedeki bu ideal kamunun oluşması için, 'sıradan' -aslında yaşamsal- ihtiyaçların karşılanacağı bir bölümlenme de

gerekliydi. Bu noktada *oikos* ile karşılaştırılır.

Kölelerden, kadınlardan ve yabancılardan ayrı olarak *polis* yurttaşı açısından günlük hayat deneyimi, modern anlamda olmasa da kamusal-özel ikiliğine kısmen paralel bir şekilde, *polis* ve *oikos* arasında bölünmüştür. *Oikos*, kamusalıktan yani polise ait işlerden yalıtılmış ev ve ekonominin alanıdır; zorunlulukların, yaşamak ve geçinmek için gerekli işlerin yapıldığı bir alanı işaret eder. İnsanın biyolojik ve ekonomik varlığını yeniden üretmesi için zorunlu işlevlerin yerine getirildiği yeri gösterir (Yalçınkaya, 2015, s. 44). Polis'in eşit bir üyesi olarak özgür yurttaş, bu alanın *-oikos'un-* efendisi konumundadır; kadınlar, çocuklar ve köleler ise sadece bu alana, zorunlulukların alanına dâhil durumdadır.

Polis, yalnızca yurttaşların ulaşabildiği ve onlar için geçerli olan, bir tür özgürlükler alanı olarak tanımlanabilir. Dönemin anlayışı gereğince ve Aristoteles'e de bakarak denilebilir ki; polis, hayvani var oluşu aşan, insani var oluşu kuran bir sınırın insani tarafını işaret eder. Ancak zorunlulukların ötesine geçen insan özgürdür, ortak iyiye dair düşünebilir ve aynı anlama gelmek üzere, 'konuşabilir'. Özgür yurttaşlardan oluşan birliktelik olan polise dair fikir üretme, tartışma, insani var oluşun özüne işaret eder. Politik olmasının yanı sıra, daha doğrusu bu varoluşu sağlayacak şekilde, "Aristoteles insanı aynı zamanda '*zoon logon ekhon*' (konuşmaya muktedir bir varlık) olarak da tanımlar." (Yılmaz, 2007, s. 23).

...besbelli ki, insan arının ya da topluluk içinde (sürü halinde) yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır. Çoğu kez dediğimiz gibi, doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz; insanı siyasal bir hayvan yapmak amacıyla da, bütün hayvanlar arasında yalnız ona dili, anlamlı konuşma yetisini vermiştir (Aristoteles, 1975, s. 9).

Hayvanla insanı ayıran dil, burada en üstün iyi olan, ortak iyiyi bulmaya yönelmiştir. Aristoteles'in insana dair yaptığı politik ve konuşmaya muktedir hayvan tanımından da anlaşılacağı üzere insan, ancak kamusal -ve aynı anlama gelmek üzere polise dair- bir varoluşla insan sayılabilmektedir. Polis bireysel olandan da, aile gibi diğer bütün

'toplumsal' kurumlardan da önce gelmektedir (Ben-Amittay, 1983, s. 68). Zira hem genel anlamda antik kamusalığa dair kavrayışta hem de Aristoteles'in felsefesinde bütün, parçadan önce gelmelidir. Burada Aristoteles yurttaş ve polis ilişkisini, insan bedeni ve organlarının ilişkisine benzeterek ele alır (Aristoteles, 1975, s. 9-10).

Antik anlamıyla 'kamusal' yaşam, iyi yaşamdır; polisle bağlantılı yaşam, aslında insani olarak nitelendirilebilecek tek yaşama şeklidir. Aristoteles'te *polis*, en yüce iyiyi amaçlayan ve insan doğasının tümüyle ortaya çıkabileceği, gerçekliğe ulaşabileceği - aile ve köyden ayrı- tek topluluk biçimidir. Bu noktada, belirtildiği gibi kamusalığın, yurttaşın -yani 'insanın'- yaşamının tüm yönlerini kapladığı görülür (Keskin, 2004, s. 106). Nasıl *oikos*, yaşamı devam ettirebilmek için zorunlu bir alanı işaret ediyorsa; yaşamın devamı ve kendisi de, polis için ve polise dair olduğunda insani ve gerçek bir yaşam sayılıyor denebilir.

Polise dair bu kavrayış, genel anlamda kamusalığın belirli bir türünü, şeklini ifade eder. Bu kamusalığın karşısında bulunan *oikos*, yüzeysel benzerlikler taşımakla birlikte kuşkusuz modern anlamda özel alana işaret etmez. *Oikos*, modern dönemin liberal tasavvurunda özgürlüklerin kaynağını aldığı bir tür 'özel alan' değil, asli var oluşu işaret eden polis, nesnel koşullarını sağlayan bir yaşam alanıdır. Zira asli varoluş, -yurttaşlar için- polise ilişkin varoluştur. Bu açıdan yurttaşın, yani insanın, polisten ayrı bir varlığı, hayatı olduğu, polis merkezli düşünce açısından hayal dahi edilemez; polis ve söz konusu kamusalık dolayısıyla insan, diğer hayvanlardan ayrılıp, gerçek anlamda insan olmaktadır (Yalçınkaya, 2015, s. 45).

Bu bağlamda *polis*'i bir tür antik kamusalık olarak işaretleyebilirsek de, antik bir 'özel alan' arayışı, dönemin şartları ve kavrayışı gereği, amacına ulaşamayacaktır. Özel alana dahil edilebilecek, onun bir cephesi sayılabilecek ekonomik faaliyetler için antik dönemde bir ev ve iş ayrımı olmadığı gibi; özeline bir diğer cephesi sayılabilecek

'bireysel' varoluş için de modern bireysellik tasavvurunun belirmesi gerekecektir.

Son olarak, kamusalın mekansal boyutuna bakıldığında, bu mekân kuşkusuz antik dünyanın *agoralarına* denk düşer. Gerçekten de hem bir pazar yeri hem de genel olarak yurttaşların bir araya geldiği bir mekan olarak; sitenin işleyişine ve yurttaşların geneline dair meselelerin ele alındığı agoralar bir kamusal mekân örneği olarak görülmüştür. Roma Cumhuriyeti'nde ise bu kamusal mekânlara, kısmen *forumlar* karşılık olarak gösterilebilir.

1. 1. 2. 2. Roma'nın Kamusu: Res Publica

Antik Roma, tarihsel olarak genellikle Antik Yunan dünyasının bir devamı olarak görülür. Bu kavrayış kuşkusuz toplumsal bir devamlılıktan çok düşünsel bir ardılığa işaret eder. Burada dikkat edilmesi gereken; belirli sürekliliklere karşın kesintilerin, önemli farklılıkların varlığıdır. Tarihsel-toplumsal farkların yanı sıra; *polis*'e dair kavrayışla, *res publica*'ya dair kavrayış ve siyaset kavrayışları kuşkusuz birbirinden ayrıdır.

Bir ilk izlenim için *res publica* kavramı ele alınabilir. Bu kavram, Türkçede devlet ya da cumhuriyet kavramlarıyla karşılaşırsa da; dönemin Latin yazarları tarafından 'kamusal şey', 'kamusal ruha sahip eylemler', 'kamusal çıkar' ya da 'kamusal eylemin asli odağı' olarak topluluk-cemaat' gibi anlamlarda kullanılır (Yılmaz, 2015, s. 181). Aslında kavram bir yandan, ortaya çıktığı dönem için belirli bir rejim tipine karşılık gelir, bu Roma Res Publicası'dır; fakat aynı zamanda devlet karşılığında da kullanılır.

Siyasal düşünce açısından polis söz konusu olduğunda, nasıl Antik Yunan dünyasının ekonomik, siyasi ve düşünsel merkezi denebilecek Atina polisinin son dönemleri esas alınıyorsa; uzun bir ömre sahip Roma için de -özellikle kamusal alan konusunda- krallık ya da imparatorluk dönemlerinden çok cumhuriyet dönemini ele almak ve bunu oldukça soyutlamak gerekmektedir. Yine buna benzer bir biçimde, Polis

söz konusu olduğunda nasıl Aristoteles'ten yararlanıldıysa, Roma düşünce ve pratiğinden bir kamusal anlayışına ulaşmada da Cicero'nun düşünceleri yardımcı olabilir.

Devlet anlamında ya da bir rejim türü olarak *res publica*, köken itibariyle doğrudan kamusalığa işaret eder. Cicero'nun (2018, s. 137) tanımlamasında *res publica* (devlet), bir kamu varlığıdır (*res populi*); öylesine bir araya gelmiş bir insan kitlesi değil, çoğunluğun yasa birliği ve ortak yararı üzerine anlaştığı bir topluluktur. Cicero'ya bakarak diyebiliriz ki, Roma'da ortak yarar ve yasa birliği/hukuksallık, kamusal açılarından olmazsa olmaz ilkeleri işaret eder. Bu anlamda kamusallıkla hukukun ve ortak yararın / iyinin iç içe geçtiği görülür. Hukuk ve ortak iyinin bir arada bulunmadığı yerde, *res publica*'dan bahsedilemez (Ağaoğulları & Köker, 1991, s. 136).

Res publica'nın varlık koşulları olarak ifade edilebilecek bu iki unsurdan 'ortak yarar' ya da 'ortak iyi' anlayışı, önceki kamusal anlayışları/*Polis* açısından da geçerlidir; fakat *res publica*'ya/devlete/cumhuriyete içkin bir hukuk ve yasallık fikri, siyasal düşüncede bir yenilik olarak işaretlenebilir (Yılmaz, 2015, s. 183). Nitekim, Romalılar için hukuk ve meseleleri hukukla kavrama, düşünce dünyalarında önemli bir yer tutuyordu. Antik Yunan'da felsefi ya da siyasal düzlemde ele alınan olgular/konular, Roma'da daha çok hukuksal kavramlarla düşünülüyordu, dolayısıyla hukuk, bir bakıma bir Romalının kabul ettiği tek soyutlamaydı (Ağaoğulları & Köker, 1991, s. 13).

Özellikle Aristotelesçi *koinonia politike* kavrayışının belirgin olduğu Atina'dan farklı olarak Roma'da, yurttaşların bireysel yaşamı ile kamusal varoluşları arasında bir ayrım belirmeye başlamış, yurttaş kamudan ayrı bir varoluşa genişlemiştir denilebilir. Bu hem insani varoluşu doğrudan politik ya da kamusal varoluşla birleştiren bir anlayışın Roma düşüncesine doğrudan karşılık gelmemesinden, hem de bir anlamda modern kamusal-özel ayrımına nüve oluşturacak ayrımın Roma hukukunda içerilmesinden kaynaklanır.

Söz konusu ayırım, Roma hukukunda yer alan *publicus* (kamu) ile *privatus* (özel) arasındaki kavramsal karşıtlıktır (Halifeoğlu & Yetiş, 2013, s. 166).

Kamudan ayrı bir varoluş alanı söz konusu olduğunda aile babası, yani *pater familias*, ‘özel alanında’ despotik bir yönetim sürdürür. O; kadınlar, çocuklar ve kölelerin üzerinde bir tür mutlak iktidara sahiptir; bu bakımdan Antik Yunan’ın *oikos*’unun efendisiyle benzerlik taşımaktadır. Kamusal alanın mekansal boyutu söz konusu olduğundaysa Antik Yunan’daki agoraların yerini Roma’da, kamusal sorunların tartışılıp karara bağlandığı ve duyurulduğu yerler olarak forumların aldığı ifade edilebilir (Odabaş, 2018, s. 2053).

1. 1. 2. 3. Ortaçağ Avrupa’sı: Temsili Kamusal

Roma hukukundaki *publicus* (kamu) ile *privatus* (özel) arasındaki kavramsal karşıtlık/dikotomi, Avrupa’da Ortaçağ boyunca hukuk alanında kullanılsa da, bağlayıcı olmamıştır. Antik ya da modern modele uygun bir kamu-özel kavramsal karşıtlığının, feodal toprak ve vassallık egemenliğinin hukuksal koşullarına ikirciksiz bir biçimde uyarlanamayacağı söylenebilir. Söz gelimi Antikite ya da Roma’da olduğu gibi, burada da iktisadi örgütlenme gereği aile reisinin evi, bütün egemenlik ilişkilerinin merkezindedir; fakat artık aile reisinin konumu, *oikosun* despotuyla ya da Roma’nın *pater familias*’ının ‘özel’ tasarruf gücüyle karşılaştırılmaz (Habermas, 2013, s. 62).

Dahası, Ortaçağ Avrupası’nın gerek günlük yaşamında gerek hukuk kavrayışının temelinde yer alan toprak egemenliği; özel tasarruf (*dominium*) ile kamusal özerklik (*imperium*) arasındaki karşıtlığa eklenemez. Daha yüksek ya da alçak ‘makamlar’ ve bunlara paralel ‘hakkaniyetler’ vardır. Ama özel şahısların onun zemininden yola çıkarak kamu alanına dahil olacakları, özel hukukta kesinleşmiş bir statü yoktur (Habermas, 2013, s. 62).

Aynı şekilde geç ortaçağın feodal toplumunda da sosyolojik bakımdan, özel alandan

ayrışan, ondan ayrı bir var oluşa sahip bir alan olarak kamudan söz edilemez. Bununla birlikte egemenliğin vasıflarının, örneğin prens mühürlerinin, 'kamusal' olarak tanımlanması söz konusudur, zira egemenlik kamusal bir nitelikte 'temsili edilir' (Habermas, 2013, s. 64).

18. yüzyılın sonlarına dek tam anlamıyla özel-kamu karşıtlığından ve kamusal-kamusal alandan söz edilmemesi bir eğilim olarak devam eder. Habermas, Ortaçağ Avrupası'ndaki, başka bir deyişle feodal üretim tarzındaki kamusal varoluşu -modern anlamda kamusal denemeyecek bu varoluşu- 'temsili kamu modeli' olarak adlandırır.

Modern döneme doğru, 'temsili kamunun' bağlı olduğu feodal erkler -kilise, prenslik ve beyler/lordlar zümresi- ayrışma, kutuplaşma sürecinde girerler; bir yanda özel diğer yanda kamusal unsurlar olacak şekilde parçalanırlar (Habermas, 2013, s. 71, 72).

Kilisenin konumu reformasyonla değişir; din özel bir meseleye dönüşerek, din özgürlüğü ilk özel özerklik alanını güvence altına alır. Prenslik bakımından, kamu bütçesi beyin özel mülkünden ayrılır, bürokrasi ve ordu kamu kurumları olarak sarayın özelleştirilen alanı karşısında nesnelleşir. Zümreler bakımından ise egemenliğe yönelik unsurlar kamu erkini içeren parlamento gibi organlara dönüşür. Şehirlerdeki korporasyonlarsa özel özerkliğin esas alanı olarak devletin karşısında yer alacak olan 'burjuva toplumunun' alanına dönüşürler (Habermas, 2013, s. 71, 72).

1.2. Habermasçı Kamusal Alan

1. 2. 1. Burjuva Kamusal Alanın Doğuşu

Bahsedildiği üzere kamu ve özel arasındaki ayrımın tarihsel köklerinin izi Antik Yunan'a değin sürülebilir. *Polis* ve *oikos* arasında bölünen Antikitede *polis* 'kamusal ya da siyasal' olanla anlamlandırılır; *oikos* ise hanenin, 'özelin', yani zorunlulukların alanıdır. Aristotelesçi anlamda insan, bu zorunluluk alanının ötesine geçip etkin bir yurttaş olabilen kimsedir. Siyasal hayvan, yani insan, olabilmek için zorunluluklar alanı

olan 'özel' alanın ötesine geçmek gerekmektedir.

Modern kamu-özel ayrımının, belirtilen haliyle antik *polis-oikos* ayrımına benzer yönleri varsa da, modern kamusal Antik Yunan 'kamu'suyla tam olarak örtüşemez. Kapitalist üretim tarzının hakim olduğu, modern devlet ve hukukun ortaya çıktığı bir döneme özgü ikilikleri, oldukları haliyle, antikite pratiğinde görmek, kuşkusuz anakronizm olacaktır. Belirtildiği gibi, yapılabilecek olan ancak, bir tür süreklilik gösteren bazı kavramların izini sürmektir.

Özellikle 'kamu' ve kamusal kavramlarının izleri bu anlamda Roma'da bulunur; kamu-özel ayrımı, kökenini 'kavramsal düzeyde' *publicus-privatus* ikiliğinden alır denebilir. Yine bahsedildiği üzere, Roma hukukunda 'özel hukukun' gelişimiyle kamu-özel ayrımının nüve halinde ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Özellikle Aristotelesçi *koinonia politike* kavrayışının belirgin olduğu Atina'dan farklı olarak Roma'da, yurttaşların bireysel yaşamı ile kamusal varoluşları arasında bir ayrım belirmeye başlamış, yurttaş kamudan ayrı bir varoluşa genişlemiştir.

Roma sonrası dönemde Habermas kamusal olanla özel olanın kaynaştığını ifade eder. Bu saptama önemlidir, gerçekten de adeta siyasal, toplumsal ve özel iç içe geçmiştir. Marx'ın (2009, s. 49-50) da ortaçağa ilişkin, halkın yaşamıyla devletin yaşamının özdeşliğini vurgulaması aynı olguya işaret etmektedir. Lordun 'özel yaşamı' aynı zamanda siyasal bir yaşamdır ve toplumsal etkileri söz konusudur. Weber'in modern döneme özgü olarak ifade ettiği gayrişahsî iktidar, doğal olarak bu dönemde söz konusu değildir; feodal düzende iktidar şahsi, dini ve aynı zamanda toplumsaldır. Habermas Ortaçağ Avrupası'ndaki kamusalı temsili kamusal olarak nitelendirir, kamusal aslında yoktur; prensin şahsında, tacında, tahtında ya da bir lordun şatosunda, armasında, kılıcında kamusalın 'temsili' vardır (Habermas, 2013, s. 66). 'Kamusal' bir egemenin egemenliğinin sergilenmesiyle, özel olanın böyle bir kamusal kavramsal

ya da olgusal bir karşıtlık içerisinde görülmesine imkan olmamaktadır.

Bunun aksine Habermas'ın burjuva kamusal alan kavramlaştırması, ancak özel alan ile birlikte ele alındığında anlamlıdır. Bu iki alan kavrayışı, ifade edilen tarihsel ve toplumsal süreçlere işaret eder:

Habermacı kamusal alan kavramlaştırması, kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrımın toplumsal ve tarihi bir ayrım olduğunu anlatıyor: Batıda feodal otoritenin çözülmesi ve burjuva toplumunun mutlakiyetçi bölgesel devletten özerkleşerek ortaya çıkış sürecinin, kamusal alan ve özel alan kutuplaşmasıyla birlikte gerçekleştiğini; kamusal alanın, kamusal olmayan bir alanla, yani özel alanla birlikte şekillendiğini gösteriyor (Özbek, 2004, s. 47).

Feodal düzenden kapitalist düzene geçiş sırasında ortaya çıkmaya başlayan burjuva kamusal alanı, bir yandan yükselen yeni sınıfın ekonomik güç dengelerinde ağırlık kazanması, bir yandan da bu gelişmeyle paralel seyreden bir 'kamusal' haberleşme ağıyla yakından bağlantılıdır. Kapitalizm -finans ve ticaret kapitalizmi- ilkin var olan egemenlik düzeni ile bütünleşirken aynı zamanda bunun altını oyacak olan unsurları da besler. Bu unsurlar, dolaşım ilişkileriyle bağlantılıdır: Uzun mesafeli ticaretle ortaya çıkan mal dolaşımı ve özellikle bununla bağlantılı haber dolaşımı (Habermas, 2013, s. 74-75).

Bu kapsamda burjuva kamusal alanı ilk olarak uzun mesafeli ticaretin gelişmesiyle, yani bahsedilen mal dolaşımıyla; ve bununla bağlantılı haber dolaşımını sağlayan, bir tür ekonomi bülteni olarak işlev gören gazetelerle yapılanmaya başlar. Bu noktada ticaret kapitalizminin önce haftalık, sonra da günlük gazetelerin basımı ve dağıtımındaki rolü büyüktür (Habermas, 2013, s. 74-91).

Uzun mesafeli ticaretle başlayan gazeteler, edebiyatın eleştirel yorumlanışı, okuma toplulukları, salonların oluşumu gibi gelişmeler yeni bir sınıfın yükselişini ve (modern) kamusal alanın doğuşunu işaret eder. Ne zaman ki gazetelere güncel siyaset yazıları dâhil olmaya başlar, edebi kamusal alanın siyasal kamusal alana dönüşümünden ve siyasal kamusal alandan da artık söz edilebilir olmuştur.

Habermas, dar anlamda burjuva toplumunu; yani mal dolaşımını, toplumsal emek alanını ve ailenin de içinde yer aldığı mahremiyet alanını özel alanla kategorize eder. Devlet anlamında ‘kamu erkine’ dışsal bir kamusal alanın söz konusu olabilmesi, kamusal alanın, bu özel alandan çıkan bireylerden oluşmasıyla mümkün olabiliyor denebilir. Yine ifade edildiği üzere edebi kamudan doğan siyasal kamu, söz konusu özel bireylerden oluşan toplumun ihtiyaçlarını, devlete kamuoyu yoluyla iletmektedir (Habermas, 2013, s. 97-98).

Bu bağlamda kamusal alan kavramı, kamuoyu ile birlikte, adeta bir bütün olarak ele alındığında Habermascı bir kamusal alan anlayışına ulaşılabilir:

‘Kamusal alan’ kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği bir alanı kastederiz. Bu alana tüm yurttaşların erişmesi garanti altına alınmıştır. Özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmış olur (Habermas, 2004, s. 95).

Kamuoyu, özel kişilerin kamusal/genel yarara ilişkin konularda düşünce açıklamalarıyla, karşılıklı ikna etme girişimleri ve tartışmalarla ortaya çıkan bir tür sağduyuyu ifade eder. Yurttaşların tümü, en azından teorik olarak, kamusal alana ulaşabilmeli ve bununla bağlantılı oluşan kamuoyunun bir parçası olabilmelidir. Bu anlamda kanaatin (*opinion*) kamuoyuna (*public opinion*) dönüşmesi, herkesin -en azından teorik olarak- kamusal alana ulaşabilmesinin yanında, burjuva kamusalının olmazsa olmazı olan eleştirelilik ve tartışma pratikleri sayesinde mümkün olmaktadır.

Aydınlanmacı anlamda eleştirel düşünme ve tartışma pratikleri, Akli (*ratio*) ortaya çıkarır. Burjuva kamusalılığı özelinde bu süreç devletin sınırlandırılması kadar, aynı zamanda siyasal egemenliğin rasyonelleştirildiği, bu şekilde meşrulaştırıldığı da bir süreci işaret eder:

Siyasal işlevli kamu, *voluntas*’ı bir *ratio*’ya tahvil eder; bu *ratio*, özel savlar arasındaki kamusal rekabet içinde, kamu yararı için fiilen zorunlu olan şey üzerindeki mutabakat (*konsensüs*) olarak ortaya çıkar (Habermas, 2013, s. 170).

‘Akli’ kullanma yoluyla siyasallaşan kamusal alan; insan, mülk sahibi ve yurttaş kavramlarını ortak bir kategoride birleştirmiş ve bunu da kendi norm ve kurallarına sahip, kendi kendini düzenleyebilen bir tür ‘doğal düzen’ -liberal ekonomi- tabanına oturtmuştur (Timur, 2012, s. 60).

Kamusal alan kavramı -kamuoyunu da içerecek şekilde- bir mekândan çok, bir süreci, işleyişi ve mekanizmayı anlatır. Bir taraftan devletin sınırlandırılması ve bu haliyle egemenliğin rasyonelleştirilmesi işlevini görürken bir tarafta da belirli bir bilgi ve düşünce dolaşımına, dolayısıyla iletişim ve etkileşime işaret eder. Bu mekanizmanın işleyebilmesi için düşünceyi açıklama özgürlüğünün olması, düşüncelerin özgürce dolaşıma girmesi ve bunu sağlayacak araçların bulunması gereklidir. Kamusal alan, kısıtlanmamış, akılcı bir tartışma idealini içerir. Tartışmanın konusu kamusal meseleler olunca, özel çıkarlar ve statüler de paranteze alınmaktadır. Dolayısıyla ortak iyiye dair güçlü bir konsensus olarak kamuoyu; bu sürecin, işleyişin bir sonucudur (Frazer, 2004, s. 106).

Özel çıkar ve statülerin paranteze alındığı kamusal alan ve bu anlamda burjuva kamusalılığı, -adı üzerinde- umuma açıklık ilkesi ile birlikte anlam kazanır. Bilgi alma, kanat oluşturma, tartışma ve bir konsensüse varma; bu işleyiş, belirlenebilir grupları dışlamamalıdır; aksi halde böyle bir ‘kamusallık’, kamusal olmaktan çıkacaktır denebilir (Habermas, 2013, s. 174).

Burjuva kamusal alan ve ondan doğan kamuoyunun temel gereklilikleri, (burjuva) demokratik bir düzenin de olmazsa olmazlarına işaret eder. Liberal demokratik sürecin kriterleri, bu noktada Habermasçı bir kamusal alan için de geçerli kriter görevini görür denebilir. Demokratik karar alma süreci kuşkusuz, Habermasçı tasavvurda da olduğu gibi; müzakereye etkin katılım, oy kullanma -asında bu noktada, kanaat bildirme-eşitliği, bilgi edinebilme -ya da bilgiye erişebilme-, gündem belirleyebilme gibi

kriterleri karşılamalıdır (Dahl, 2010, s. 47-48). Demokratik bir süreç, ‘gerçek anlamda serbest bir kamuoyunun’ oluşumunun da tarifidir.

‘Gerçek anlamda serbest’ bir kamuoyu, bahsedildiği üzere, haberlerin ve fikirlerin serbestçe yayılabildiği bir ortamda gelişebilir. Bu, en başta haberleşme ve düşüncenin açıklanması özgürlüğü olmak üzere, hemen hemen bütün temel hak ve özgürlüklerin sağlandığı bir hukuk düzenini gerektirir. Kamuoyu ise ancak böyle bir düzende, çeşitli fikirlerin, karşıt görüşlerin, değişik yorumların, çatışan tezlerin açıkça ortaya döküldüğü ve tartışıldığı özgür bir ortamda oluşabilecek, olgunlaşabilecektir (Kapani, 2007, s. 167).

Kamusal alan ve ondan doğan, liberal bir bağlama oturtulan kamuoyu anlayışı, görüldüğü üzere belirli bir normatif çerçevede varlık kazanır:

..."kamuoyu" normatif açıdan muğlak bir olguya işaret eder. Bir taraftan onunla bağlantılı iki (olumlu) umut vardır: Akıl dışı, kendine hizmet eden, insanlık dışı ve despot güç biçimlerini frenlemek için kullanılabilmesi ve "kamu"yu kötü idareciliğe ve adli hatalara karşı koruyacağına dair umut; bir de kendisinden insanların davranışlarını ve zevklerini medenileştirmek için kullanılabilen geniş kapsamlı bir güç olarak yararlanılabileceğine ve kamusal [açık] tartışmaların -çok övülen bir meziyet olan- hoşgörüyü yükseltebileceğine ve akılcı siyasi hedef ve politikaların oluşturulmasına katkıda bulunabileceğine ilişkin daha genel bir umut. Dolayısıyla işin olumlu tarafında, hükümetlerin ve "kamu" idaresinin azami "propaganda" talebi ve kamuoyunun oluşturulabileceği ve yararlı etkisini gösterebileceği, sapasağlam bir "kamusal alan" kutlaması var. Ancak diğer yandan bazı kuramcılar, "kamuoyu"nun, toplumsal uyumluluğa zorlayıcı ve bireyleri bastırıcı potansiyelinin farkına vardılar (Geuss, 2005, s. 89-90).

Bahsedilen ‘kamuoyunun toplumsal uyumluluğa zorlayıcı potansiyeli’, Tocqueville’nin ‘çoğunluğun tiranlığı’ tanımlamasını akla getirmektedir. Devlete sınır çizen, siyasal ve yönetsel işleyişi denetleyen bir kamusal alan ve kamuoyu toplumu devletten korurken, gerektiğinde bireyi, bir parçası olduğu toplumdan koruyabilecek midir? Sorunun bu şekilde formüle edilmesi bile, tartışmanın bahsedilen liberal bağlam içerisinde yürüdüğünü göstermektedir.

‘Serbest bir kamuoyunun’ koşulları düşünüldüğünde, yukarıda açıklandığı üzere, bu işleyişin içerisinde devindiği bağlam, Timur’un sözünü ettiği, kendi kendini düzenleyen bir tür “doğal düzeni” / liberal ekonomiyi -en azından modern dönem için-

kendiliğinden var saymaktadır. Nitekim ön gerekler olarak ilgili haklar ve hukuk düzeni de, aynı şekilde, kamusal alan ve kamuoyu gibi söz konusu liberal bağlam içerisinde anlamlandırılmıştır:

Yurttaşlar ancak, genel yarara ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda, yani toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar. Bu tür bir iletişimin daha genel bir kamusal gövde içinde gerçekleşmesi, bilginin muhataplarına aktarılmasını ve onların etkilenmesini mümkün kılacak özgül araçları gerektirir. Günümüzde gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon kamusal alanın iletişim araçlarıdır (Habermas, 2004, s. 95).

Konumuz bağlamında düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün nesnesi ortak iyiye/genel yarara ilişkin düşünce ve düşünce üretimi olarak ifade edilebilir. Genel yarara ilişkin düşünme, özel şahsın tikel çıkarlarını özel alanda bırakmasını gerektirir. Burada tikelliğin lekelemediği bir tümellik açığa çıkmalıdır denebilir. Söz konusu tümelin oluşabilmesi için ise burjuvanın, mantıken, insan ile özdeşleştirilmesi gerekmektedir. Zira soylulara ek olarak yeni dönemde 'zorunluluk alanını' aşmış, siyasallaşabilenler ancak mülk sahipleri; daha net ve somut bir şekilde ifade edilirse, mülk sahibi erkeklerdir. Söz konusu grubun üyesi, özel alanda -ki bu alan çekirdekte aileyi kapsar ve özellikle ekonomiyi içerir- bir mülk sahibi/ burjuvadır ve eş zamanlı olarak kamusal alanda bir insan/yurttaştır (Habermas, 2013, s. 132).

Toplum, ekonomi düzeyiyle ve devlet de siyaset düzeyiyle anlamlandırılırsa; modern dönem, bu ikiliğin arasına bir sınır çekilen dönem olmuştur. Toplumun belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmasıyla, 'kamu otoritesi' yani devlet, kişisellikten uzaklaşıp, kurumsallaşmış; ayrıca ekonomik olanla siyasal olan, birbirlerinden ayrı düzeyler olarak ele alınmıştır (Hasdemir & Coşkun, 2008, s. 124). Kısaca ifade etmek gerekirse, (sivil) toplumla devlet arasındaki sınırın, toplum kısmından kaynağını almak koşuluyla, özel çıkarlardan arınıp devlete dair meselelerle ilgilenme, devleti sınırlama ve denetleme, genel yararı ortaya çıkarma; burjuva kamusal alanı ifade etmektedir.

Bu bakımdan modern (burjuva) kamusal alan devletin karşısında, onu denetlemek üzere

yapılanmıştır denebilir. Bu denetleme işlevi de siyasal otoriteden bağımsız bir akıl yürütme ve düşünce dolaşımını gerektirir. Bahsedilen bir ön burjuva (siyasal) kamusalılığı olarak 'edebi kamusalılık' Avrupa'da yaygınlaşmış okuma salonları, kulüpler ve derneklerle, 'akıl kamusal kullanımının' ilk nüvesi olacak şekilde yapılanmıştır. Kamusal tartışmanın konusu, edebi kamusalılıktan farklı olarak, devlet etkinliğine ilişkin meseleleri içermeye başladığında Habermas (2004, s. 95) bunu, siyasal kamusal alan olarak nitelendirmektedir. Edebi kamusalılık, siyasal kamusalılık ve nihayetinde burjuva kamusalılığının çöküşü bir zaman sırası izlemektedir.

Kamusal alanın şekillenmesinde, ortaya çıkışında, burjuvazinin toplumsal ve buna paralel ekonomik düzlemde gücü elinde toplamaya, başat aktör olmaya başlaması, fakat siyasal düzeyde buna karşılık gelen bir güce sahip olamaması önemli bir noktaya işaret eder. Habermas'ın kamusalılığın çöküşünü işaret ettiği tarihsel dönemde -refah döneminde- ise burjuvazi; toplumsal, ekonomik ve siyasal düzlemde tam anlamıyla iktidarda bulunmaktadır. Bu bakımdan burjuvazinin yükselişiyle eş zamanlı olarak kamusalılığın yükselişinden söz etmek ve bu sınıfın siyasal-toplumsal bakımdan hâkim olduğu dönemde kamusal alanın çöküşünü gözlemlemek; aslında bir bakıma, modern kamusalılığın, toplumsal ve siyasal düzeyler arasındaki açıda yeşerdiğini söylemektir denebilir.

Burjuva kamusal alan ve bir bakıma kamuoyu da, 'toplumsalın', kendini 'siyasaldan' yahut devletten ayırt etmesi ve dolayısıyla ortaya çıkan devlete sınır çizme ihtiyacı doğrultusunda söz konusu olmaktadır. Belirli niteliklere sahip bir yapı ya da işleyiş olarak kamusal alan ve bir sürecin sonucuna işaret eden kamuoyu, bu düzeyler arası bir dolayım işlevini yerine getirmektedir. Bahsedildiği üzere bu da akıl kamusal kullanımı ile siyasal egemenlik hem sınırlanması ve denetlenmesi hem de bu haliyle meşrulaştırılmasını ifade eder.

‘Aklın kamusal kullanımı’ aslında bir bakıma kamusal tartışmayla varılan Akıl’a işaret eder, her bir bireyin/yurttaşın aklının/düşüncelerinin bir toplamına değil. Bu anlayışla yaklaşıldığında kamuoyu da toplumdaki her bir bireyin oyunun (kanaatlerinin) toplamı olmaktan ziyade, kamusal meselelerin kamusal bir biçimde, kamuca ele alınmasıyla oluşan kanaat (oy) anlamına gelir:

...ilkesel olarak kanaatler kamuoyunun hammaddesini oluşturur. Gelmiş geçmiş kolektif önyargılar ve değerler ve kültürel varsayımlar tortusu içinde kurulan gündelik düşünce biçimleri (ortakduyunun ürünü olarak kanaatler), kamusal tartışma ve eleştirinin filtresinden geçirilir. Kamuoyu, kanaatleri böylece işleyen eleştirel aklın ürünüdür; böylece kamusal akıl, kanaatlerin toplamı ya da egemen kanaat değildir. Habermas, iyi işleyen bir politik kamusal alan olmadan oluşan kamuoyuna, ‘kamusal olmayan kanaat’ der (Özbek, 2004, s. 42).

‘İyi işleyen bir politik kamusal alan olmadan oluşan kamuoyu’ yani Habermas’ın ifadesiyle ‘kamusal olmayan kanaat’, kamusal alanın çöküşü ile birlikte tekrar gündeme gelir. Kanaatlerin -yani bireysel oyların- işlenip, karşılıklı tartışılacağı ve ortaya ortak kanaat/konsensüs çıkaracak süreç, Habermas’ın yaklaşımında kamusal alanın işgal ettiği yere işaret eder. Bu anlamda bir ‘alan’ ve buna ‘kamusal’ sıfatını kazandıracak belirli bazı nitelikler gereklidir. Tarihsel süreç içerisinde, modern kamusal alanda doğan bir kamuoyundan, -eskinin, Ortaçağın tam bir tekrarı anlamında olmasa da- ‘kamusal olmayan kanaate’ geri dönmüştür.

1. 2. 2. Burjuva Kamusal Alanın Çöküşü

Burjuva kamusal alanı varlık koşullarını, kesin olarak birbirinden ayrılabilen iki alandan: Kamusal ve özel alan ikiliğinden almıştır. Kamusal alanın bu türünde, yani burjuva kamu modelinde, özel bireylerden oluşan kamusal topluluk ve devlet ile toplumun/toplumun ihtiyaçlarının arasında aracılık eden kamuoyu; kaynağını özel alandan almıştır. Kamusal ve özel alanların birbiri içine geçtiği bir tarihsel dönemde burjuva kamu modeli, işlerliğini yitirir (Habermas, 2013, s. 298).

Dolayısıyla Habermas kamusal alanın çöküşünü, özel alana ilişkin ekonomik ilişkilerin kamusal alana taşıdığı refah devleti dönemi ile tarihlendirir: Daha önce değinildiği üzere

aslında söz konusu olan burjuvazinin siyasal düzeyi/siyasal toplumu tam anlamıyla elde etmesiyle birlikte; siyasal olanla toplumsal olan arasındaki boşlukta filizlenen kamusal alanın, boşluğun ortadan kalkmasıyla, kaybolmasıdır denilebilir.

Gerçekte örgütlü çıkarın kamu sahnesine çıkışı, bir bakıma sivil toplumun siyasal topluma nüfuzu, ilk etapta burjuvazi ile söz konusu olur. Bunun altı çizilmeksizin emekçilerin refah döneminde ülke siyasetine tam katılımını, yani 'kitlelerin kamusal alanı işgalini', kamusal alanın ortadan kalkmasına sebep olarak göstermek; mülk sahipliği temelinde dışlayıcı olarak doğmuş olan kamusal alanının genişlemesinin, tüm yurttaşları kapsamamasının imkansız olduğunu söylemek demek olacaktır.

Seçme ve seçilme hakkının bütün bir nüfusa tanındığı, siyasal partilerin ortaya çıktığı kitle demokrasisinde ve eş zamanlı olarak devletçe ekonomik liberalizmin sınırlarının aşılıp insan hayatını desteklemenin politika haline geldiği refah devleti döneminde nasıl koşullar ortaya çıkmıştır ki, sonuç olarak kamusal alan çöküntüye uğramıştır?

Gerçek anlamda bir kamusal alandan söz edebilmek için kavramsal düzeyde ayrıştırılan devlet ve (sivil) toplum düzeylerinin pratikte de bir karşılığı olmalıdır. Başka bir deyişle, bu soyutlamalar nesnel düzlemle az çok çakışmalıdır, belli belirsiz de olsa, özel olan ile kamusal olan arasına sınır çizilebilmelidir. Örgütlü çıkarların siyaset sahnesini 'ele geçirdiği' bir ortamda, bireysel akıl yürütme ve tutumların anlamını yitirmesinin yanı sıra, düzeyler arasında varsayılan sınırların da ihlal edildiği görülür. Refah devletinin ekonomi alanındaki uygulamaları da göz önünde bulundurulunca Habermas'ın (2013, s. 252) 'devletin toplumsallaştırılması' ve 'toplumun devletleştirilmesi' dediği diyalektik süreç gözlemlenir.

Sonucu devletle toplum arasındaki sınırın silikleşmesini getiren bu diyalektik süreç, devletin topluma gittikçe artan müdahalesinin yanı sıra, toplumdaki kaynağını alan - özel- örgütlerin de yönetim üzerinde artan etkilerini ifade eder. Kamusal alan da

eleştirel işlevini yitirirken, silikleşen devlet-toplum sınırları arasında dolayım işlevini gerçekleştiremez. Dolayısıyla, devlete karşı konumlanma, eleştirelilik, özel çıkarlara kapalı olma ve umuma açıklık gibi olmazsa olmaz niteliklerini de kaybetmeye başlar (Hasdemir & Coşkun, 2008, s. 128).

Kamuoyunun oluşumu sırasında bireylerin genel yarara yönelik gerçekleştirdikleri düşünce alışverişi ve tartışmalara ilişkin yaklaşım, kamusal alan ve kamuoyu düşüncesinin anlaşılmasında önemlidir. Habermas genel anlamda kamusal alan, rasyonel -yani aynı zamanda eleştirel- diyalogun kurulabileceği bir mekan -ve süreç- olarak tanımlar (Trombley, 2013, s. 306). Bu eleştirel düşünme ve tartışma sürecinde, önceden hazır halde bulunan düşüncelerin diğerlerine sunulması ve kabul ettirilmesinden ziyade bu tartışmalardan belli düşüncelerin doğması varsayımı temel bir yer işgal eder.

Böyle bir anlayış kuşkusuz bireyci bir yaklaşımın izlerini taşır. Kitle partileri, kitle demokrasisi ve örgütlü çıkarların ön planda olduğu bir siyasallaşma türünde bu bireysellik nosyonu da aşınmaya uğrayacaktır. Burjuva kamusal alanın üzerinde yükseldiği devlet-toplum-birey ayrımları, önceki anlam ve işlevini yitirir denilebilir:

Genel olarak bakıldığında, tüm bu değişimler sonucunda, teknokratik siyaset anlayışının egemen olması, bürokrasinin güç kazanması ve özel çıkar guruplarıyla kurduğu ilişkilerle siyasal alanda belirleyiciliğinin artması, kitle kültürünün karşısında akla önem veren eleştirel kamusal alanın giderek yok olması söz konusudur. Bunun yanı sıra devlet politikalarının eleştirilmesi, denetlenmesi, etkilenmesi işlevlerini yüklenen kamuoyunun "yönlendirilmesi" de bu süreçte yaşanan dönüşümlerdendir (Hasdemir & Coşkun, 2008, s. 128).

Halkın ya da artık 'kitlenin' politikasızlaştırılması ve politik bir kamusal alanın çökmesi, pratik sorunları kamusal tartışmadan dışlama eğiliminde olan bir iktidar sisteminin kurucu öğeleridir. Habermas'a (2007b, s. 91) göre böyle bir iktidar sistemine, yani iktidarın bürokratikleştirilmiş bir uygulamasına daha çok, politik rüştü elinden alınmış bir halkta onayı sağlayan, göstermelik bir kamusal alan uygun düşer. Dolayısıyla böyle bir ortamda, "siyasal egemenliğin akıl aracılığıyla teşhir edilmesi, yerini... manipülasyon mekanizmaları aracılığıyla ideolojik bir konsensüsün dayatılmasına

bırakır" (Stevenson, 2008, s. 89) denebilir.

Genel hatlarıyla özetlenecek olursa, Habermas, kamusal alanın toplumsal yapısının söz konusu dönüşümünde; kamusal ve özel alanların kaynaşma eğilimine, edebi kamusal alanda görülen kültürel akıl üreten birey ve topluluğun, kitle kültürü ve medyasıyla ortaya çıkan (kültürel) tüketicilere dönüşümüne dikkat çeker. Kamusal alanın siyasal işlevinin dönüşümünde ise kamuoyu ile bağlantılı olarak bireysel gazetecilikten kitle iletişim araçlarının 'kamusal' hizmet sunumuna dönüşümünü, eleştirel nitelikli alanın manipülatif bir yöne evrilmesini, 'kamusal olmayan kanaatin' belirtilmesi olarak seçim davranışlarını ve refah devletinin düzenini ele alır.

Burjuva kamusal alanın çöküşü, onu var eden belirli bazı niteliklerin ortadan kaybolmasıyla ilişkilidir. Bireysellik yerini kitleleşmeye, akılcı eleştiri yerini gruplaşmaya, özel çıkarlardan arınıp kamusal esenliği arama yerini özel çıkarlar için kamusal mücadeleye, devleti sınırlandırma motivasyonu yerini devletle iç içe geçmeye bırakınca Habermasçı anlamda kamusal alan ve kamusal alanın varlık koşullarını yitirmiş olmaktadır:

Birçok önemli noktayı gözden kaçırma pahasına, kamusal alanın yapısal dönüşümünün öyküsü kısaca şöyle özetlenebilir: Özel alan ile kamu otoritesinin birbirinden ayrıldığı bir dönemde (17. yüzyılın sonundan itibaren), bireylerin burjuva ve insan olarak, görece eşit biçimde, önce yazınsal konularda, sonra siyasal basının devreye girmesiyle toplumla ve devletle ilgili konularda serbestçe rasyonel-eleştirel tartışmalar yaptıkları, ilkece herkesçe erişilebilir kamusal alandan, devletin özel alana müdahale ettiği, toplumun da devlete nüfuzuyla toplumun 'yeniden feodalleştiği,' özel-kamu ayrımının silindiği, reklamların ve halkla ilişkilerin yükseldiği bir dönemde (19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren), politik partilerin ve kitle iletişim araçlarının biçimlendirdiği (güdüp yönlendirilen 'kitle'den oluşan) 'görünüştaki' kamusal alana geçilir (Kejanlıoğlu, 2004, s. 690).

Habermas'ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*'nden soyutlanarak, doğuşu ve ortadan kalkışı ele alınan söz konusu burjuva kamusal alanı ve kamusal alan anlayışı kuşkusuz pek çok eleştirileri de beraberinde getirir. Doğal olarak bu eleştiriler, özellikle ilgili kavrayışın olgusal boyutundan çok normatif boyut üzerinde odaklanmıştır.

Çalışmanın geneliyle uyum içinde ele alabilmek adına, Habermasçı kamusal alan

kavramlaştırmasına yapılan eleştiri ve katkıların bir kısmına değinmek faydalı olacaktır. Özellikle burjuvazinin tarih sahnesine çıkışı ve toplumsal yapıda önemli bir rol üstlendiği ve konum kazandığı süreçte ön planda olan mülk sahibi, yani burjuva erkek bireyin, insan, ve dolayısıyla yurttaşla eşitlenmesinin; kamusal alana katılım ve eşitlik savları açısından ciddi eleştirilerin kaynağı durumunda olduğu söylenebilir. Olgusal düzeyde, yurttaş ya da insan kategorisi belirli bir dönem için burjuvaziye ve özellikle burjuva erkeklere karşılık gelmişse de, evrensel anlamda ‘insan’ ideali, ya da modern yurttaşlık statüsü; zaman içerisinde kendine başvurularak sınırlarının genişletilebileceği normatif bir referans özelliği de taşımaktadır. Bu soyut kategori ve buna bağlı soyut/formel eşitlik kavrayışı, kategoriye içerilenlerin giderek artması ile birlikte, ‘herkesin’ söz konusu kamusal alana eşit erişimini beraberinde getirir.

Bireysel olarak, ve eşitler olarak, herkesin erişebildiği bir kamusal alan fikri, eleştirilerde, olgusal gerçeklerle birlikte ele alınmaktadır. Olgusal düzlemde gerçekleşmemiş bazı ‘ideallerin’, hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini iddia etmek ayrı, gerçekleştiğinde bir ilerleme olarak görülmeyebileceğini öne sürmek elbette ayrı konumlandırılmalıdır. Başka bir deyişle, söz konusu ideallerin gerçeklikle uyuşmaması ayrı, ideallerin kendisinin eleştirilmesi ayrı olarak ele alınabilir.

1.3. Habermasçı Kavrayışın ‘Kamusallığı’: Norm ve Olgu Arasında

1.3.1. Soyutlanabilecek Normatif Nitelikler

Habermas’ın modern kamusallık/burjuva kamusallığı ve kamusal alana dair incelemesi olgusal ve normatif olmak üzere iki boyut taşımaktadır denebilir. Olgusal boyutun; burjuvazinin yükselişine dair sınıfsal, söz konusu sınıfın üzerinde yükseldiği kapitalist düzene atıfla ekonomik, aynı dönemde dönüşüm geçiren devletlere bakan yönüyle de siyasal içerimleri vardır.

Tüm bu değişim ve dönüşümlerin devlet ve toplum ikiliğinde ve bu bölümlenmelerin

arasında oluşan bir dolayım mekanizması olarak kamusal alanın işlevinde de dönüşümlere yol açtığı görülür. Habermas'ın çizdiği kamusal alan ve kamusal alan çerçevesi içerisinde kamuoyu da kuşkusuz önemli bir yer tutar. İfade edilen bu kavramsal üçlü -kamusallık, kamusal alan ve kamuoyu-, bir yerde kapitalizmin meta dolaşımına paralel bir şekilde gelişen haber ve bilgilerin ve de bunlara dair düşüncelerin dolaşımıyla da -yani basın ve iletişimle- yakından ilgilidir.

Burjuva kamusal alanına dair normatif boyut ise söz konusu liberal dönemin bazı ön kabullerinin -kamusallık söz konusu olduğunda; eşitlik, umuma açıklık, eleştirelilik gibi nitelikler- kendi tarihselliği içerisinde az çok var sayılması ve bunlardan soyutlanan kimi ilke ve koşullarla gerçek/olan bir kamusal alanın betimlenmesi; 'olması gerekenden', 'olana' çıkarım yapılmasıdır denilebilir. Normatif boyutta söz konusu olan ilkelere bakmak için, tekrar Habermas'a başvurmak gerekir:

Kamusal alan kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği bir alanı kastederiz. Bu alana tüm yurttaşların erişmesi garanti altına alınmıştır. Özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmış olur. Bu tür bir aradalık durumundaki bireylerin davranışları, ne iş ve meslek sahiplerinin özel işlerini görürken yaptıkları davranışlara; ne de bir devlet bürokrasinin yasal sınırlarına tabi anayasal bir düzenin üyelerinin davranışlarına benzer. Yurttaşlar ancak, genel yarara ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda, yani toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar (Habermas, 2004, s. 95).

Görüldüğü üzere Habermasçı bir kamusal alandan -ve dolayısıyla kamusal alan anlayışı ve kamuoyundan- söz edebilmek için bazı gereklilikler, normatif özellikler şu şekilde maddeleştirilebilir:

1. Tüm yurttaşların erişimine açık olmalıdır,
2. Ekonomiden (özel çıkarılardan) ve devletle ilişkin işleyişten bağımsız olmalıdır,
3. (Eşitler olarak) Özel bireylerden oluşmalıdır,
4. Tartışma içeriği, genel yararlarla ilgili olmak kaydıyla, kısıtlanmamış

olmalıdır,

5. Bireysel hak ve özgürlükler ile kamuoyunu meydana getirecek süreçler, hukuksal/anayasal koruma altında değildir.

Söz konusu ilke ya da koşulların içinde, tartışma gündeminin kısıtlanmaması ve gerekli anayasal hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması kuşkusuz en tartışma yaratmayanlar olacaktır. Gerek modern dönem öncesi kamusal anlayışlarının gerekse burjuva kamusalının 'herkesin erişimine açık olma' bakımından, farklı derecelerde olsa kusurlu olduğu ifade edilebilir/edilmiştir. Bunun ötesinde bireylerin ya da yurttaşların, olgusal düzeyde, kurumsal anlamda devletten ya da günlük yaşam anlamında özel çıkarlardan nasıl soyutlanabileceği de hep önemli bir problem olarak görülmektedir.

1.3.2. Olgusal ve Normatif Yöne Dönük Bazı Eleştiriler

Habermasçı anlayışa getirilebilecek bir eleştiri ve yeni bir kamusal alan kavrayışının buradan türetilmesi bakımından Oskar Negt ve Alexander Kluge'nin 'proleter kamusal alan' ya da 'karşıt kamusal alan' yaklaşımı, Habermasçı perspektifle ele alınan burjuva kamusal alanın, özellikle kapsayıcılık ve özel çıkardan bağımsızlık savlarına farklı bir ışık tutar.

Negt ve Kluge, Habermas'ın kamusal alan kavramsallaştırmasını ve genel olarak burjuva kamusalını sınırlı ve çelişik görür. Burjuva kamusal alanın kendini gösterdiği biçim, içinde doğduğu üretimin gerçek toplumsal yapısını ve ilgili burjuva kurumlarının gelişim tarihini gizler; bu haliyle yanıltıcı bir yanı vardır. Bir taraftan basın, kamuoyu, kamusal mekanlarla ilgili belirli kurumları ve uygulamaları işaret ederken; bir taraftan, toplumun tüm üyelerini ilgilendiren her şeyin bir araya geldiği, bir sosyal deneyim ufkudur da. Bu açıdan 'yanıltıcı' olsa da, tam anlamıyla bir 'yanılgı' da değildir. Onlara göre tüm sınırlılıklarına rağmen ve bununla birlikte, kamusal alan, insanın toplumsallığı

ile özel yaşamı arasındaki çelişki sürdüğü müddetçe, toplumun üyelerini ve sosyal özelliklerini birleştirerek birbirine bağlayan tek ifade biçimidir (Negt & Kluge, 1993, s. 1-2).

Negt ve Kluge, Marksist bir perspektifle, genel anlamda, kamusal alanın özel alandan ayrılamayacağını savunurlar. Onlara göre, toplumsal gerçeklik düzleminde iç içe olan bu alanların ayrıştırılmasının gerçeklikte bir karşılığı yoktur (Negt & Kluge, 2004, s. 136).

Burjuva devrimleri ve onların getirdiği normatif ilkelerle ifade edilebilecek burjuva kamusal alanın altını oymakta olan, 'üretim kamusal alanları' söz konusudur. Soyut kategorilerden ziyade 'tecrübeden' (*erfahrung*) ve diyalektik bir perspektiften yola çıkan Negt ve Kluge tarafından; klasik kamusal-özel ayrımı ters yüz edecek şekilde, aslen özel alan kabul edilen ekonomik düzey, yani üretim alanı da, kendi kavramsallaştırmalarında bir kamusal alan olarak ifade edilir.

Bu kapsamda 'özel' kategorisi, toplumsal gerçekliğin kategorileştirilemez ve ayrıştırılmaz niteliği sebebiyle ayrı bir kamusal alan olarak ele alınır:

Kamusal alan kavramının geçerlilikte olan yorumlarında insanı çarpan şey, bir yığın fenomeni bir araya getirmeye çalışmaları ama yaşamın en önemli iki alanını dışlamalarıdır: endüstriyel aygıtın tümü ile ailedeki toplumsallaşma. Bu yorumlara göre, kamusal alan, sözde, toplumun bütünü temsil etmesine rağmen tözünü, herhangi bir belirli yaşam bağlamını (*Lebenszusammenhang*) özgül olarak ifade etmeyen bir 'ara alandan' alır (Negt & Kluge, 2004, s. 136).

Ekonomi politik olan bu eleştiri ve formülasyonların yanı sıra, bu çalışma açısından, Habermasçı (burjuva) kamusal alanın 'herkese/tüm yurttaşlara açıklık' savına ciddi bir eleştiri olarak anlaşılabilir olan 'proleter kamusal alan' kavramlaştırması önemlidir. Karşıt ya da başkaca kamusal alan/alanlar kavramlaştırması; Habermas'ın çalışmalarından soyutlayabileceğimiz, normatif bir yön olarak çıkarılabilecek, kapsayıcı ve bir/bütünleşik kamusal alan kavrayışına bir karşı çıkış olarak görülebilir ya

da olgusal düzeyden bakıldığında tarihsel olarak burjuva kamusal alanın ortaya çıkışından sonrasını ifade edebilecek kamusallık biçimleri olarak belirtilebilir. Gerçekten de genel kamusal alan kavramı, *Kamusallık ve Tecrübe*'de, giderek özelleştirilir ve toplumsal 'tecrübeyle' bağlantılı olarak, baskın çıkar ya da öne çıkan amaçla ilintili farklı kamusal alanlardan söz edilir.⁴

Tüm bunların yanında Kluge'nin ifadesiyle, Habermas'ın yönteminin daha çok 'söylemsel' olduğu -belirli bir formelliğe ve iletişim şekline işaret ettiği-, karşıt/proleter kamusal alanın ise, bambaşka bir kategori olan 'özel alandan', üretim alanından yola çıkılarak kavramsallaştırıldığı belirtilebilir (Liebman, 2004, s. 630).

Benzer şekilde karşıt kamusal alan ya da çoklu kamusal alanlar savları, burjuva kamusal alana erişimi olmayan, ya da belirli bir erişimi olsa da 'kamusal' addettikleri meselelerin burjuva kamusallığında karşılığı olmadığını gören kişi ya da grupların varlığıyla ilişkilidir denebilir. Eleştiri şöyle ifade edilebilir: Nasıl Antik kamusal alan açık dışlama pratikleri içeriyorduysa; burjuva kamusallığı da, 'herkese erişim' ve 'eşit katılım' vaadinin ardında örtük bir dışlama içerir.

Bununla bağlantılı olarak, daha önce de, burjuva kamusallığının ortaya çıktığı dönemde mülk sahibi/burjuva ve insanın -ve elbette erkeğin- bir ve aynı kategoride değerlendirildiği ifade edilmişti. Negt ve Kluge'nin bakış açısından da söz konusu kamusal alan en baştan iç çelişkilere mahkûm oluyor ve genellik/kapsayıcılık ya da bu anlamda 'açıklık' ilkesini kendi içinde sakatlıyor denebilir.

Burjuva kamusal alanın bu anlamda gerek olgusal gerek normatif düzeyde diğer tekilliklere (*particularity*) karşın soyut bir genellik (*generality*) ilkesi üzerinde

⁴ "Örneğin, akademisyenler veya bilim adamları, bilimsel olarak deneyimlerinin dünya çapında bir değişimiyle ilgilenebilirler; bu, nesnesi olarak, bilimsel, bilimsel kamusal alan formları içinde doğanın hakimiyetine sahiptir ve bu nedenle, onu özellikle ve özerk olarak organize eder. Bu şekilde sınırlanan kolektif bir deneyim, kural olarak, tüm toplumu kapsayan politik bir kolektif iradeye konsantre olmama eğiliminde olacaktır." (Negt & Kluge, 1993, s. 3)

yükseldiği belirtilir. Toplumsal statü eşitsizliklerinin ve özel çıkarların paranteze alınması, kamusal alan ve demokratik ideal açısından biçimsel olarak gerekli olsa da, gerçeklere karşılık gelmemektedir. Genellik ilkesinin ifade ettiği herkesi kapsama -genel iradeyi temsil- savı bir taraftan, aksine, bir dışlama mekanizması olarak görülür; işçiler ve kadınlar gibi toplumsal gruplar; üretim ve yeniden üretim gibi toplumsal meseleler, yani rasyonelleştirilip kapsanamayan farklılıkların dışlanması söz konusudur (Hansen, 2004, s. 161).

Negt ve Kluge, aslında sahip oldukları Marksist perspektifin bir gereği olarak, formel bir açıklamanın ötesinde, bütünsel bir şekilde, kamusal alanı ve kamusal alanı, Habermas'tan başka bir şekilde kavriyorlar:

(1) Kamusal alan, birbirinden farklı ekonomik, teknik ve politik örgütlenme safhalarına tekabül eden farklı tipte kamusal alanların değişken (unstable) bir karışımıdır. (2) Çoklu, çeşitli ve eşitsiz katılımcılar arasındaki söylemsel çekişmenin alanıdır. (3) Farklı kamusal alan tipleri ve çeşitli kamular arasındaki örtüşmeler ve konjonktürler nedeniyle potansiyel olarak öngörülemeyen bir süreçtir. (4) Soyut evrensellik idealleri yerine maddi yapılarda temellenen farklı, çeşitli kamular arasındaki tercümeyle mümkün kılan kapsayıcı bir boyut içeren bir kategoridir (Hansen, 2004, s. 163).

Kamusal alanı ekonomik düzeyden ayırmaksızın ele almaları, Habermasçı kamusal alanın yeni imkanlarına dönük bir incelemede işlevsel olmasa da, farklı kamusal alanlardan ve kamusal alanlardan bahsedilmesi, kapsayıcılık ve tekil bir kamusal alan tezine karşı bir alternatif olarak görülebilir. Ya da 'umuma açıklık' niteliğinin hangi sebeplerle karşılanamadığı, özellikle belirli bir iletişim şeklinin, düşüncelerin dolaşımına dair aksayan yönlerinin neler olduğu soruşturulabilir.

Bunun yanında, Negt ve Kluge'nin kamusal alan yaklaşımlarının 'söylemsel', biçimsel süreçleri ve tartışmayı/müzakereyi toptan reddettiği de söylenemez. Söz konusu olan daha çok prosedür ve müzakerenin, Habermas'ın aksine, kamusal alan kavrayışlarının merkezinde olmamasıdır. Onlar daha çok kamusal alanın üretimle ilişkisini merkeze almış, yaşamsal tecrübelerle ilgilenmiştir denilebilir (Coşkun, 2006, s. 148).

Tüm bunların yanı sıra, Hansen'in belirttiği çeşitli kamusal alanların kendi aralarında çelişkili ve eşitsiz oluşu, kendi içlerinde de üyelerinin gerçeklikte eşitler olmadığı belirlemeleri; kamusal alan kavramsallaştırması biçimsel ve normatif olarak ele alınırken dahi, akılda tutulması gereken, gerçekliğe, olguya ve tarihsel zemine davet eden uyarılar olarak ele alınabilir.

Benzer şekilde, Nancy Fraser (2004, s. 112) da kamusal alana ilişkin 'herkese erişim' iddiasının, geçmişte hiç gerçekleşmemiş olduğunu önemle vurgular. Bütün sınıf ve etnik kimliklerden kadınların, kadın olmaları sebebiyle; 'plebyen' erkeklerin de mülkiyet temelinde siyasi katılımdan ve dolayısıyla kamusal alandan dışlandıklarını belirtir.

Buradaki dışlama mekanizmasının ekonomi politik sebepleri bir yana, 'dışlanma' tespitinin biçimsel bir sebebi de ilgili kamusal alan kavrayışının bireylerden oluşan, kapsayıcı/bütünleşik bir kamuya işaret etmesi; çoğul-rakip kamuları içermemesidir denebilir. Bu bütünleşik kamusal alan fikri ve buradan çıkarsanan normatif boyut hakkında Fraser'ın (2004, s. 109) tespiti ise, Habermas'ın diğer 'kamuları', karşıt/rakip kamuları göz ardı ederek, burjuva/modern kamusal alanı ister istemez idealleştirmiş olmasıdır.

Fraser (2004, s. 112) genel olarak, Habermasçı bir kamusal alanın; eşitlik -statü farklarının paranteze alınması-; çoklu kamular yerine tek ve kapsayıcı bir kamusal alan; tartışmanın ortak iyi ile sınırlandırılması ve devlet ile toplum arasında keskin bir ayrımın gerekliliği gibi varsayımlarını ele alıp, değerlendirir.

Kamusal alanda eşitler olarak var olma varsayımının mevcut koşullarda değil, gerçekten toplumsal eşitlik durumunda gerçekçi olduğunu, çoklu kamu/kamusal alan kavrayışının demokrasi açısından daha uygun olduğunu, 'burjuva erkek egemen' düzen tarafından 'özel' olarak nitelenen meselelerin kamusal tartışmaya dahil edilmesi gerektiğini vurgular.

Fraser (2004, s. 121), her ne kadar Habermas'ın diğer kamuları ihmal ettiğini tespitle, var olan farklılıkları ve karşıtlıkları vurgulasa da; çoğul kamular söz konusu olduğunda dahi diğer kamuların ya da bunların katılımcılarının müşterek siyasal meselelerde eşitler olarak yer alabilecekleri, müzakereye katılacakları en az bir 'kamu' var sayar. Bu kamusal alan, çoklu kamuları yatay kesen konularda, katılımcıların eşitler olarak tartışmaya katılacağı bir 'çatı kamusal alan' olarak düşünülebilir. Bu açıdan farklılıkların ve çeşitliliklerin vurgulanması ve burjuva kamusal alanın eksikliklerinin gösterilmesi, olgusal ve normatif yönlerden eleştirilmesinin yanında, yine de bütünleşik bir kamusal alan ve rasyonel müzakere ihtiyacı kendini gösteriyor denebilir.

Burjuva kamusal alana ya da onun Habermasçı yorumuna getirilen eleştiriler dikkate alındığında, öncelikle burjuva ya da modern 'evrensellik' ve 'genellik' ilkeleri dolayısıyla anlamlandırılan insan, yurttaş ya da bireylerin; gerçekten eşit olup olmadığı dolayısıyla kamusal alana eşitler olarak katılıp katılamayacağı sorgulanmaktadır. Bu bakımdan 'kapsayıcılık' iddiası, ve aynı anlama gelmek üzere kamusal alanın 'kamusallığı' tartışılmaktadır.

Modern/burjuva kamusal alanın, yeterince 'kamusal' olmadığı değerlendirilmesi, karşıt ya da alternatif kamusal alan kavramlaşmalarına yol açmaktadır denebilir. Kamusal alanın ekonomi ve devletten bağımsız olup olamayacağı ya da kamusal tartışmanın konusu olan genel yararın ne olduğuna kimin karar vereceği soruları da daha önce belirtilen sorulara eklenebilir.

Habermas'ın kamusal alanın çöküşüne dair analizinde kamusallığın ortaya çıkış dönemindeki durumun aksine, toplum ve devlet ayrımının giderek silikleştiği ve özel alana dahil olan özel çıkarın, kamusal tartışmanın konusu haline geldiği hatırlanacaktır. Devlet ve toplumdaki -yani 'kamu erki' ve özelden- oluşan düzeyler arasında yapılabilecek bir ayrım, ilgili kuramcının perspektifi ve bakış açısıyla belirlenebilecektir.

Hem olgusal/tarihsel analizini, hem de normatif çıkarımları bakımından Habermas'ın kamusal alan kavrayışının nitelikleri açıktır.

Özellikle kamusal alana herkesin gerçek anlamda erişimi olmadığı ve kamusal alanda eşitler olarak bulunmadığı belirlemeleri, tarihsel sürece ilişkin, yani olgusal belirlemelerdir denebilir. Normatif boyuttan yaklaşıldığında ise -burjuva kamusal alanın ortaya çıkışı ve çöküşünde haberleşme ve iletişimin önemli yer tuttuğu hatırlanacak olursa- yeni iletişim teknolojileri ve internetle bu kısıtlılıkların ne ölçüde aşıldığı ya da aşılmasının imkanı önemli bir tartışma başlığı haline gelmektedir. Habermas'ın çizdiği tarihsel izlekte eleştirel bir kamusal alan ve kamuoyunu besleyip şekillendiren siyasi gazeteden kitle iletişimine giden süreç, kamusal alanın dönüşümüne işaret eder; değişim ve dönüşümün devamlılığı, yeni imkanların tartışılmasının da yegane sebebidir.

2. KAMUSALLIK VE İLETİŞİM: KİTLE

İLETİŞİMİNDEN İNTERNET VE SOSYAL MEDYAYA

2.1. Kitle İletişimi: Kamusal alanın Çöküşünün Habercisi

Habermas'ın burjuva kamusal alanının ortaya çıkışı ve şekillenişinde önemli bir yer verdiği gazete ve dergilerin ticarileşmesi -ve dolayısıyla haber ve düşüncelerin dolaşımının artışı-, işlevlerini yerine getirmelerinde önemli bir etkendi. Söz konusu olan kamusal meselelerin ele alınması da olsa, gazetelerin basımının ve dolaşımının kolaylaşması; bunların ancak pazar ekonomisinde bir meta olmasıyla söz konusuydu. Bu bakımdan ticarileşme ve serbest pazar, en azından başlangıçta, burjuva kamusal alanının oluşumunda yapıcı ve önemli bir rol oynamıştır. Gazete ve dergilerden oluşan yazılı basını görsel basın takip etmiş; ticari basın, zaman içerisinde çeşitlenerek yoluna devam etmiştir.

2.1.1. Ticarileştikçe Dönüşen Gazete

Ticari basının ortaya çıkışı söz konusu olduğunda, örneğin İngiltere'de bu, 1890'lardan başlayarak basının gelir kaynaklarının değişmesiyle olmuştur. Yine 1910'larda sinema ön plana çıkmaya başlamış, 1930'lara doğru da radyo yayınları kurumsallaşmıştır. 1940'lardan itibaren ise televizyon yayın kurumları, kanalları ortaya çıkmış ve günlük yaşantının olmazsa olmaz bir parçası haline gelmeye başlamıştır (Yaylagül, 2006, s. 15).

Yayıncılığın ticarileşen ve genişleyen örgütlenme, dağıtım ve tüketim yapılarıyla birlikte içerik olarak da değişen gazete ve basının paralelinde; burjuva kamusal alanı da değişime uğramıştır. Sonrasında elektronik kitle iletişim araçlarının yükselişi, reklamcılığın giderek önemli hale gelmesi, bilgilenme ile eğlencenin iç içe geçmesi ve giderek artan merkezileşme bir kez daha kamusal alan üzerinde yapısal etkilerde bulunur (Habermas, 2013, s. 31).

Gazeteler açısından bakılırsa, Avrupa'daki ilk gelişim evresinde -17. ve 18. yy- ebatça oldukça küçük ve özel bireyler tarafından ve sınırlı sayıda basılan, siyasi ve ticari alanda küçük bir kesime hitap eden gazeteler söz konusudur. On dokuzuncu yüzyılda, gazetenin henüz kitle iletişim aracı haline gelmediği dönemde, özellikle 'kanaat gazetelerinin'; yasama, yürütme ve yargıdan sonraki dördüncü kuvvet olarak nitelenebilecek bir basının varlığını görürüz. Fakat yine hemen aynı dönemin sonuna doğru, özellikle Amerika'da, satışları artırmak üzere haber titizliğini bir yana bırakan, magazinsel içeriğe ağırlık veren 'sarı gazeteciliğin' yayılmaya başladığı ifade edilebilir (Abadan, 1961).

Yirminci yüzyılın kitle iletişim aracı olarak görülen gazeteleri ise; 'tarafsız haber verme' misyonuyla farklı ya da 'uç' kabul edilebilecek düşüncelere yer vermeyen -deyim yerindeyse kitlelerin ortalamasına seslenen-, fazlaca haber üretimine odaklı, bu bakımdan düşünce yazılarının azaldığı, yine magazinsel ekleriyle çok satmaya odaklı bir yayın politikası gütmüştür (Abadan, 1961).

Tarihsel olarak Habermas'ın anlamlandırmasıyla 'kitlelerin' ve devamında refah toplumlarının ortaya çıkışına, 'elektronik kitle iletişim araçlarının' ortaya çıkması da eşlik etmiştir. Burada vurgulanması gereken, paralel seyreden ekonomik, siyasi ve teknolojik değişimlerin; bireyselliğin, eleştirelliğin ve yeri gelince kamusal çıkarı özel çıkardan ayırt edebilmenin gerekli olduğu bir kamusal anlayışına karşıt bir karakter taşıdığıdır.

Hatırlanacak olursa 'ideal' burjuva kamusalılığı; bilgilendirmenin, enformasyonun yazılı basın tarafından sağlandığı fakat içselleştirmenin -'eleştiri' ve 'aydınlanmanın'- özgür bireyler tarafından yüz yüze, yani dolaysız bir iletişim içinde gerçekleştiği bir kamusal alanı işaret ediyordu (Çakmur, 2010, s. 116).

Burjuva kamusalılığının yapısal dönüşümünün eşlik ettiği süreçte, bahsedilen

kurumsallaşmış kamusal alan ve dolayısıyla düşünce alışverişi, özgür tartışma olanakları yerini; iletişimin ‘halkla ilişkiler’ mantığına döndüğü, eğlence endüstrisi ve reklamcılığın öne çıktığı, devlet ile ilişki içindeki büyük sermayenin ve merkezi medyanın etkisiyle kamunun eleştirel işlevinin geçersiz kılındığı bir ‘yeniden feodalleşmeye’ bırakır (Çakmur, 2010, s. 116-118).

Eleştirel nitelikli bir kamusal alan için gerekli olan aleniyet/açıklık burada tersine dönmektedir. Devleti yani kamu erkini denetim altında tutmak için olmazsa olmaz bir koşul, ilke; tersine dönüp, kamuoyunu yönlendirmenin bir ilkesi haline gelmektedir:

İletişim ağının ticarileşmesi ve sıkılaşmasıyla, yatırılan sermayenin büyümesiyle ve yayın kuruluşlarının örgütlenme derecesinin artmasıyla iletişim yollarının yönlendirilme düzeyi arttı ve kamusal iletişime erişme fırsatları gittikçe daha fazla ayıklama baskısına tabi hale geldi. Böylece medya iktidarı, yönlendirmeci bir şekilde kullanıldığında aleniyet ilkesinin masumiyetini yok eden yeni bir nüfuz kategorisi olarak ortaya çıktı. Kitle iletişim araçlarınınca hem önceden yapılandırılan hem de egemen olunan kamusal alan, sadece nüfuz elde etmek üzere değil, insanların davranışlarını etkileyen iletişim akışlarına stratejik eğilimlerini olabildiğince gizleyerek hakim olmak üzere, konuları ve katılım imkanları için boğuşulan iktidarla donanmış bir arena haline geldi (Habermas, 2013, s. 32).

2.2.2. Televizyon: Kitlenin Sembolü

Habermas’ın analizlerinde ekonomik, toplumsal ve siyasal dönüşüme basın-yayın faaliyetlerinin ve iletişim şekillerinin dönüşümünün eklendiği açıkça görülmektedir. Bu kapsamda siyasal gündemin oluşmasında yazılı basının yerini daha çok görsel basına/medyaya bırakmasıyla, kamusal alanın da belirli bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir. Özel bireylerin uzun mesafeli, ve deyim yerindeyse durup düşünmeye fırsat verecek ölçüde ‘mesafeli’ ve eleştirel müdahaleye açık iletişimi; yerini edilgin bir ‘sözde iletişime’ bırakıyor:

Radyo, film ve televizyon okuyucunun basılı harfler karşısında koruması gereken mesafeyi, derece derece yok ederler; o mesafe ki yazının temellükünün özel olmasını şart koştuğu gibi, okunan üzerinde akıl alışverişine dayalı bir kamusal alan da mümkün kılar. Yeni medyalarla bizatihi iletişim biçimi değişir; bu nedenle söz konusu medyalar, sözcüğün kesin anlamıyla, basının hiçbir zaman olamadığı kadar nüfuz edicidir. Kamusal topluluğun davranışı, “*Don’t talk back*” (karşılık verememenin) zorlaması altında başka bir biçime bürünür. Yeni medyaların yayınları, alıcı durumundaki muhatapların tepkilerini basılı anlatımlara kıyasla garip bir biçimde törpülüyorlar. Kamusal topluluğu dinleyen ve seyreden olarak büyülüyor, ama aynı zamanda “reşit olmanın” gerektirdiği mesafeyi, yani konuşma ve karşı çıkma şansını ortadan kaldırıyorlar (Habermas, 2013, s. 290-291).

Özellikle televizyonun -Habermas'ın da belirttiği gibi- izleyicisini edilgin bir konumda, sadece alıcı olarak tuttuğu ve bu konumlanışı yaygınlaştırdığı hesaba katılırsa; akılcı-eleştirel tartışmanın ve bunların mekanı olan 'salonların' geri planda kaldığı ve gündemi televizyonun yönlendirdiği bir ortamda, geriye tartışmacı eleştirel kamusalılığın silik bir yansıması kalacaktır.

Gerçekten de “reşit olmanın” gerektirdiği mesafe ortadan kalktığında, eleştirel ve rasyonel bir kamusalılıktan da söz etmek mümkün olmamaktadır. Televizyon kanallarının belirlediği ya da aktardığı siyasa gündem söz konusu olduğunda yayıncı ile alıcı arasındaki mesafenin ortadan kalkmasının, alıcının -dinleyen ve seyredeninin- ‘büyülenmesinin’ yanında; bilgi ve farklı düşünceleri hazmetmeye yetecek bir vaktin kalmamasının da önemli olduğu belirtilebilir. Zira mesafe, yani uzam, zamanla da yakından ilişki içerisindedir.

Bu bakımdan ivedilik ile düşünce/düşünce üretimi arasında olumsuz bir ilişki tespit edilebilir: Platon’un agorada -yani kamusal mekanda- filozof ile acele iş görme peşinde olan insanlar arasında kurduğu karşıtlık gibi. Bu karşıtlık bir yandan ayrıcalıklı bir grubun bakış açısından kurulmuş olsa da, düşünce ve zaman arasındaki karşıtlığa dair tespit yabana atılır görünmemektedir. Televizyon yayını da benzeri bir hız/ivedilik sorununu karşımıza çıkarır. Buna ek olarak, yayınlarda, kamusal içerikli olsun olmasın hemen her konuda, ‘uzman’ ya da ‘düşünürler’, önceden ‘buyur edilmiş’/hazır haldeki düşünceleri sunmaktadırlar (Bourdieu, 1997, s. 33).

Gerek hız ve düşünme ilişkisi bağlamında gerek ‘uzmanların’ hazır halde sunduğu düşüncelere dahil olma anlamında, kitle iletişim araçlarından radyo ve televizyon, teknik yapısı itibariyle de, izleyiciye müdahale etme, diyaloga katılma imkânı vermemektedir; Sennet'in (2013 s. 364-365) ifadesiyle “pasiflik bu teknolojinin mantığı” durumundadır. Bu bakımdan kamusal bir tartışma söz konusu olduğunda, televizyon

kanallarında bir format olarak yer alan siyasal tartışma programları da, yurttaş sayısı kadar çeşitlenebilecek siyasal düşünce ve pozisyonların, programa katılan yorumcu sayısına düşürülmesi ile oluşturulur. Burada yorumcu belirli yurttaş gruplarını, ideolojik tutumları ya da belli sınıfsal konumları 'temsili' edecektir.

Belirli bir gazetenin okuyucularının kendilerini, benzer görüş ve tutumları paylaşan bir topluluğun üyesi hissetmeleri gibi, burada da siyasal akıl yürütmede bulunan halkın ya da bir bölümünün 'temsili' sesi olma durumu söz konusudur (Trenz, 2009). Bu temsiliyet, bahsedilmiş olduğu üzere, çok çeşitli kanaatlerin belli başlı kanaatlere indirgenmesini/sınırlandırılmasını ve sınıflandırılmasını beraberinde getirir. Hatta televizyon kanalının ve söz konusu programın yayın politikası gereği bu ' tarafların temsili', karikatürleşebilmektedir de. Akılcı tartışmanın yerini belirli çıkar gruplarını savunmanın ya da belli düşüncelerde diretmenin gösterisi alabilmektedir. Kuşkusuz bu da bir kamusal alan yanılması olacak ve samimi, eleştirel tartışmanın yerini muhtemelen gösteri alacaktır:

Görsel işitsel medya çağında, önce radyo, sonra televizyon politik tartışma ve mücadelenin biçimini temelden değiştirdi; radyo kamusal figürlerin sesini evin mahremiyetine taşıdı, sonra da televizyon, bu kez politik figür ve olayların görüntüsünü gündelik hayatın içine soktu ve böylelikle imaj temelli yeni politik biçimleri oluşturdu. Görsel işitsel çağda politik imajlar giderek daha önemli bir hal aldı ve bunu, politik reklâmın, sahnelenmiş olayların ve prime-time haberlerde gitgide kısalan spot seslerin egemenliği izledi. İmaj temelli siyasetin gitgide kalabalıklaşan görüntüsü; büyük televizyon kuruluşlarının politik aday ve konuların çerçevesini çizmekte ve bunları prezante etmekte aşırı güçlü bir rol oynamaya başlaması; medya temelli politikanın giderek birincil politik biçim halini alışı birçoklarını görsel-ışitsel çağda bir 'demokrasi krizi' yaşandığını düşünmeye itti... (Kellner, 2004, s. 717)

Merkezi medya kuruluşlarının vitrinine çıkan dar bir siyasetçi-gazeteci çevresinin ve 'imajın' yönlendirdiği bir kamusal alan, bir bakıma, gerçekte sürecin bir parçası olması gereken üyelerin -yurttaşların- bir izleyiciye dönüştüğü; izleyici konumuna yerleşen yurttaşların belirlemesi gereken temsilcilerin, belirleyici konumda bulunduğu bir alan durumundadır denebilir. Habermas'ın (2013, s. 324) yeniden feodalleşme tezini hatırlatırcasına dar bir çevrenin sahnelediği 'kamusal tartışma', sahnelenen ya da 'temsili' bir kamusal alan anlayışına daha çok uymaktadır. Kamuoyu da etkileyen değil

etkilenen, sınırlayan değil, sınırlanan ve yönlendirilen bir konuma karşılık gelmektedir.

Belirli sayıda mülk sahibinin kamusal konular üzerine yaptıkları kamusal tartışmanın bir çıktısı olarak görülen kamuoyu, yirminci yüzyılla birlikte toplumu oluşturan bireylerin tek tek düşüncelerinin toplamı olarak da anlaşılmaya başlanmıştır. Ya da herhangi bir toplumsal-siyasal mesele karşısında beliren/ilgili gruplar olarak teorize edilmeye başlanmıştır. Bireysel kanaatlerin (*opinion*) toplamı ya da bir grup kanaati olarak anlaşılan kamuoyu (*public opinion*), kamusal akıl yürütme ve aklın kamusal kullanımıyla bağlantılı olarak anlaşılan kamuoyundan oldukça farklıdır. Kamusallıkla eleştirelilik, kamusal alanla devleti sınırlandırma, kamuoyuyla rasyonellik arasındaki bağın çözülmesi; yerini özel çıkarla ortak iyinin iç içe geçmesine, ‘kamuoyu üretimine’ ve ‘manipülasyona’ bırakır:

Habermas’a göre... Kamusal alanın burjuva anlayışı, devletin yeni yeni özelleşmekte olan pazar ekonomisinden kesin olarak ayrıştırıldığı bir toplumsal düzen varsayımı üzerine oturmuştu. ‘Özel çıkarlar’ı dışlayan bir kamusal tartışma biçiminin temelini oluşturduğu varsayılan şey, ‘toplumla devletin bu apaçık ayrımıydı. Ama burjuva-dışı kesimler kamusal alana ulaşım kazandıkça, bu koşullar giderek erimeye başladı. O zaman, ‘toplumsal sorun’ öne çıktı; toplum, sınıf mücadelesiyle kutuplaştı; ve kamu, birbiriyle çatışan çıkar grupları kitlesi olarak parçalandı. Sokak gösterileri ve kapalı kapılar ardındaki özel çıkarlar arasında yapılan aracılı uzlaşmalar, ortak iyi konusunda akla dayalı kamusal tartışmanın yerini aldı. En nihayet de, ‘refah devleti kitle demokrasisi’nin ortaya çıkışıyla birlikte, toplum ve devlet karşılıklı olarak iç içe geçtiler; devletin eleştirel sorgulanması anlamındaki kamusallık da (*publicity*), halkla ilişkiler, kitle iletişim araçları aracılığıyla sahnelenen gösteriler, Kamuoyunun imali ve manipülasyonu halini aldı (Frazer, 2004, s. 107)

Kitle iletişim araçları yoluyla üretilebilecek bir kamuoyu, kuşkusuz eleştirel düşünme yeteneği edinen bireylerden oluşan, güncel politik gelişmelere yön veren, ve devleti denetleyebilecek, ‘aydınlanmış’ bir kamuoyu olmayacaktır. Oluşturulan ve yönlendirilen bir kamuoyu tespiti, medya çalışmaları literatüründe pek çok kuramsal yaklaşımın da temelinde yer almaktadır.

Kitle iletişiminde haberlerin sunuşunda hangi konulara ağırlık verildiğinin, konuların seçimi ve sunumunun, kamuoyunun gündemini oluşturduğunu ifade eden ‘Gündem Kurma Kuramı’ 1970’lerin ilk yarısında -McCombs ve Shaw tarafından- ortaya atılmıştır. Geleneksel medyanın üzerinde çok durduğu, gündemde ön sıralara aldığı

konuların kamuoyunda önemli hale geldiği; görmediği ya da üzerinde çok durmadığı konuların ise önemsiz kabul edildiğine dair tespitler söz konusudur. Gündem Kurma Kuramı, kitle medyasını, özellikle seçim dönemlerinde irdeler. Yurttaşların bu yayınlardan ne kadar etkilendiği şüphesiz eğitim ve yaş gibi çeşitli özelliklerine göre değişecektir. Bunun ötesinde söz konusu yayınların toplumda önemli bir karşılığı olduğu da görülmektedir (Mora, 2008, s. 45-46).

Benzer yönde, Suskunluk Sarmalı Kuramı 1974'te Elisabeth Noelle-Neumann (1998) tarafından ortaya atılmıştır. Kitle iletişim araçlarının gündeminin, kamuoyunu belirlemesi tezi burada da söz konusudur. Toplumdan dışlanma korkusu gibi psikolojik nedenlerle, genel olarak gündemde güçlü bir yer edinen ve çoğunluğun destekliyor görüldüğü düşünceler ve tercihler, aksi yönde düşünenleri bir tür suskunluğa itmektir. Düşüncelerin ifade edilmesi ve tartışılması kadar, susmanın/sessiz kalmanın da kamuoyu sürecinde önemli olduğunu ifade eden Noelle-Neuman (1998, s. 269); bu sessiz kalmanın, "...toplum tarafından onaylanma ve olumlu toplumsal yaptırımlardan çok, olumsuz yaptırımlardan, örneğin dışlanmaktan kaçınma gerekliliğiyle" açıklanabileceğini düşünmektedir.

Görüldüğü gibi, bahsedilen yaklaşımlar kitle iletişim araçlarında, daha çok yer verilen haberlerin halk tarafından zamanla daha önemli kabul edildiği, da çok temsil edilen düşüncelerin/kanaatlerin, geneli -kamuyu- daha çok etkileyip biçimlendirdiği yönündedir. Kuşkusuz burada bahsedilen kamuoyu, Habermasçı bir kamuoyu olmaktan çok uzaktadır; daha çok yine Habermas'ın deyişiyle, 'kamusal olmayan kanaatlere' dayanan bir kamuoyu anlayışını yansıtır. Böyle bir kamusal alanın ve kamuoyunun oluşumunda, kamusal alanın çöküşü bölümde ele alınan yapısal değişimlerin yanında görüleceği üzere, haberleşme ve iletişimdeki dönüşümlerin de etkisi büyüktür denebilir.

Habermasçı bir kamusal alan açısından bilgi ve düşüncelerin dolaşımı ve alışverişi

üzerinde durulduğunda, geleneksel kitle iletişiminin eleştirelliğe, derinleşmeye ve tartışmaya dahil olmaya izin vermeyen, tek bir merkezden yönlendirmeye/manipülasyona uygun yapısına kıyasla, internet ve özellikle sosyal medyanın yarattığı olanaklar, yeni kamusal alan imkanları üzerinde tartışmaya değer görünmektedir.

2.2. İnternet ve Sosyal Medya: Yeni Kamusal Alan Tartışmaları

Yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan ve temelsiz de olmayan demokratikleşmenin ve yeni bir kamusal alan inşasının olanaklılığına dönük düşünceler ve umutlar, genellikle refah dönemi kitle iletişim araçlarının sahip olmadığı ama yeni teknoloji ve medyada bulunan özelliklerden kaynağını alır.

Buradaki ‘yeni medya’ kavramı; bireylerin iletişim için bilgisayarlarını ya da taşınabilir cihazlarını, internet yoluyla etkileşimli bir şekilde kullanmasını ifade etmektedir. Yeni medya tanımında dikkat çeken öge internettir, özellikle internetin etkileşimli bir biçimde kullanılmasıdır; internetin etkileşimli kullanımı dendiğinde de akla sosyal medya araçları gelmektedir. (Çıldan, Ertemiz, Küçük, Tumuçin, & Albayrak, 2012, s. 1). Bu kapsamda ‘yeni medya’, geleneksel kitle iletişiminden kopuşun -ya da iletişimdeki bir sıçramanın- adı olarak anlaşılabilir. ‘Yeni’ sıfatının kullanımı, eskisinden ayrılan yönleri vurgulamak bakımından değerli kabul edilebilirse de, genel olarak ‘dijital’ ya da daha dar kapsamlı ‘sosyal medya’ kavramları çok daha kullanışlı görünmektedir; zira aksi durumda her yeni teknolojik gelişmede bu sıfatı tekrar kullanmak, bir kavram karmaşasına sebep olacaktır denebilir.

İnternetin yaygınlaştığı dönemde (*web 1.0*), kullanıcılar bu platformda daha çok - geleneksel kitle iletişimine benzer şekilde- tüketici olarak var olmuşlardır. Bu anlamda kullanıcının varlığı daha çok arama motorları yardımıyla bilgiye erişmekle sınırlıdır.

Sonrasında (*web 2.0*) kullanıcıların da web sitelerine veri girebildiği, ama yine de editörlerin denetlediği, kısmi bir katılım süreci söz konusudur. Yani kamusal alan tartışması açısından internetin kullanımıyla ilkin bilgiye erişim şartı sağlanmaya başlarken devamında katılım şartı da gerçekleşmeye başlamıştır denilebilir. İlerleyen süreçte kullanıcıların veri girişi yaptığı *blog* web sitelerinin artması, ve içerik denetiminin sınırlanıp genel ilkelere bağlanması süreci, söz konusu sitelerin ve sosyal ağların, bir tür medya olarak tanımlanmasına sebep olmuştur⁵.

Sosyal medya da en basit şekilde, kullanıcılara, ‘çoktan çoğa’ (*many-to-many*) bağlamda bilgi, düşünce ve ilgi alanlarını kapsayan içerikleri oluşturma ve paylaşma imkânı sunan, internet tabanlı bir platform olarak tanımlanabilir. Çoğu kez sosyal medya ile web 2.0 birbirinin yerine kullanılmaktadır; aslında söz konusu olan sosyal medyanın web 2.0 konseptine dayanarak gerçekleştirilmesidir denebilir (Khan, 2017, s. 2-3).

Özetle, internet dolayısıyla iletişimin, geleneksel kitle iletişiminden farklılaşması bir adımda, ilk kullanımda olmamış; internet ve internet tabanlı platformlar, zaman içerisinde, gelişen yeni özelliklerle birlikte bir yeni iletişim aracı/formu ve medya olarak görülmeye başlanmıştır denebilir.

Bu bakımdan, bu çalışmada yapılan internetle ilgili kamusal alan tartışmasının, internetin son kullanım konsepti (*web 2.0*) ve özellikle sosyal medya ile bağlantılı olarak anlaşılması önem taşımaktadır. Zira günümüz iletişim araçları ve medya düzeninin, Habermas’ın kamusal alanın çöküşünü işaret ettiği dönemin iletişim ve medya yapısından farklılaştığı oranda yeni olanakların tartışılabilmesi mümkün olmaktadır.

⁵Detay için bkz. <https://www.mediatick.com.tr/blog/sosyal-medya-nedir-sosyal-medya-siteleri-sosyal-aglar-nelerdir> (09.02.2020)

2.2.1. Tartışmada Üç Konum

Habermas'ın tarihsel olarak burjuva (modern) kamusal alanın doğuşunu ve ortadan kalkışını incelerken, bahsedildiği üzere, dergi, gazete, radyo ve televizyona -dolayısıyla haberleşme ve iletişime- verdiği önem dikkati çeker. Edebi kamusal alanın takip eden siyasal kamusal alanın ve eleştirel kamuoyunun, haberleşme ve kitle iletişimiyle yakından bağlantılı olduğu açıktır. Nasıl Habermas kamusal alan kavramını, sayılan iletişim araçlarıyla paralel ele aldıysa, sonraki pek çok yazar da kamusal alanı, internetin bir iletişim 'ağı' olarak ön plana geçmesiyle birlikte yeni gelişen iletişim teknolojilerini ve medya dolayımıyla ele almışlardır.

İnternetin yeni bir kamusal alan oluşumuna ve demokratikleşmeye yapacağı olumlu katkılar üzerinde en çok duran isimler arasında Ingrid Volkmer, Jan van Dijk, Hans-Jörg Trenz, Douglas Kellner ve Yochai Benkler sayılabilir. Volkmer ve Trenz interneti siyasal tartışmanın dolaşıma girdiği bir tür kamusal alan olarak ele almışlardır. Kellner ise internet, sosyal medya ve ilgili teknolojileri siyasete katılım kapsamında, radikal demokrasiye yönelik güçlü araçlar olarak ele almıştır. Manuel Castells'in yaklaşımından da, benzer şekilde, düşüncelerin dolaşıma girdiği bir iletişim alanı olarak interneti, 'küresel' ve 'etkileşimsel' bir kamusal alan olarak değerlendirildiği görülmektedir.

İnternet ve yeni medya teknolojilerinin yeni kamusal alan veya alanlar yarattığına dönük savlar geliştiren yazarların pek çoğu kuşkusuz bunu doğrudan 'Habermasçı' bir kamusal alan anlamında dile getirmemektedir. Örneğin ağ toplumu yaklaşımıyla Castells, klasik bir kamusal alan kavrayışından ziyade, küresel ölçekte, yatay örgütlenmeye sahip, merkezless bir kamusal alanı işaret eder.

Burada dikkat edilmesi gereken, toplumu niteleyen 'ağ' ifadesinin, doğrudan yeni iletişim teknolojilerine işaret etmesidir denebilir. Toplumsal örgütlülük ve siyasal

katılım, *World Wide Web*'in⁶ özellikleri ile paralel ele alındığında, buradan ortaya çıkacak kamusal alan ve kamuoyu yaklaşımı da, doğrudan bu 'ağ' ile bağlantılı ve küresel ölçekte olacaktır denebilir:

Küreselleşme süreci, tartışmayı ulusal alandan küresel tartışmaya kaydırды ve küresel bir sivil toplumun ve küresel yönetişimin geçici biçimlerinin ortaya çıkmasını sağladı. Buna göre, halkla ilişkiler üzerine tartışma alanı olarak kamusal alan, ulusaldan küresel olana kaymıştır ve giderek küresel iletişim ağları etrafında inşa edilmektedir (Castells, 2008a, s. 78).

Castells'e göre küreselleşme süreci ve küresel iletişimin birlikte ilerlemesi, kamusal alanı -bu, 'halkla ilişkiler üzerine tartışma alanı olarak' bir kamusal alan-, ulusal ölçekten küresel ölçeye genişlemiştir. Ekonomik birimlerin ve genel anlamda sermayenin dolaşımının; yeni teknolojik imkanlarla birlikte iletişimin; ve dar anlamda kültürün ulusal sınırların ötesine geçmesi bir olgu olarak teslim edilse de; sırf küresel ölçekte bir iletişim ağı nedeniyle ulusal sınırlara, aidiyetlere ve problemlere sıkı sıkıya bağlı kamusal alan mevhununun, küresel ölçeye taşıcağını kabul etmek bir bakıma erken hüküm vermek olarak görülebilir. Elbette bu durum, 'kamusal alanın' nasıl tanımlandığıyla yakından ilgili olmaktadır:

Kamusal alanın maddi ifadesi bağlam, tarih ve teknolojiye göre değişir, ancak mevcut uygulamasında, Habermas'ın (1989) teorisini formüle ettiği ideal on sekizinci yüzyıl burjuva kamusal alanından kesinlikle farklıdır. Fiziksel alan -özellikle şehirlerde ve üniversitelerde kamusal alan- kültürel kurumlar ve kamuoyu oluşumunun gayri resmi ağları, kamusal alanın gelişimini şekillendirmede her zaman önemli unsurlar olmuştur (Low ve Smith 2006). Ve elbette, John Thompson'un (2000) iddia ettiği gibi, medya endüstriyel toplumdaki kamusal alanın ana bileşeni haline geldi. Ayrıca, herhangi bir türden iletişim ağları kamusal alanı oluşturuyorsa, toplumumuz, ağ toplumu (Castells 1996, 2004a), kamusal alanını, diğer tüm tarihsel organizasyonlardan daha fazla, medya iletişim ağları etrafında organize eder. (Lull 2007; Cardoso 2006; Chester 2007). Dijital çağda bu, hem kitle iletişim araçlarının hem de İnternet ve kablosuz iletişim ağlarının çeşitliliğini içerir (McChesney 2007).

Castells'in kamusal alanın ulusal ölçekten küresel ölçeye genişlemesine dair tespitinde, kamusal alanın nasıl anlaşıldığının önemli olacağı ifade edilmişti. 'Herhangi bir türden

⁶ World Wide Web, bugün için İnternet'le aynı anlama gelmek üzere kullanılsa da, aralarında bire bir çakışma olduğu söylenemez. WWW (dünya çağında ağ), internet temelli olmakla birlikte, internet sitelerini kapalı bir ağ içerisinde yayım yapmaktan kurtaran, köprü bağlantılarıyla bir dokümandan diğerine geçişe izin veren bir bilgi sistemidir. Encyclopædia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/World-Wide-Web> (9 Şubat 2020)

iletişim ağlarının kamusal alanı ‘oluşturabileceği’ varsayımı, kuşkusuz Habermasçı anlayışa uzaktır ve tek yönlü bir belirlenime işaret eder denilebilir. Teknolojinin -yani iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişimin- belirleyici olduğu bu anlayışın Volkmer’de de ön planda olduğu söylenebilir:

Böylece, yeni bir küresel iletişim altyapısı için bir metafor olarak görülen İnternet, gelişmiş küreselleşme sürecini 'merkezsizleştiringör ve yine Castells'in argümantasyonunu takiben, yeterince ciddiye alınamayan yeni bir sosyal, kültürel ve politik altyapı oluşturuyor. Castells'in bir 'ağ' toplumu yaklaşımı, küreselleşme sürecinin ve küresel iletişimin yeni bir paradigması olarak görülebilir (Volkmer, 2003, s. 13)

Bu bölümde kamusal alan internet ve sosyal medya bağlamında ele alınsa da, Volkmer'in de yeni kamusal alana ve kamusalılığa dair görüşleri, Castells gibi daha çok küreselleşme etrafında şekillenmektedir. Castells'in toplum tipine referans olarak işaret ettiği 'internet / ağ', Volkmer için de 'küresel iletişimin alt yapısı için bir metafor olarak' aynı işlevi görüyor (Volkmer, 2003, s. 9). Hal böyle olunca kamusal alan da, yerel ölçekten değil, aynı şekilde küresel ölçekten anlamlandırılmaya başlanıyor.

Jan van Dijk (2006, s.173) ise modern kamusal alanın üç koşulunun, yeni medya çağında ortadan kaybolmaya başladığını vurgulamaktadır, bunlar; kamusal alanın belirli bir mekâna ya da bölgeye bağımlı oluşu, varsayılan 'üniter' karakteri ve özel alandan belirgin şekilde ayrılmasıdır. İnternet ve yeni medyanın, yurttaşları/kullanıcıları ayırması/kutuplaştırması ya da bir araya getirmesi; Dijk'e göre, bir bakıma yeni kamusal alanın geleceğini belirleyecektir.

Modern kamusal alan için söz konusu olan ve ortadan kalktığı iddia edilen koşullarla ilgili Dijk, ilk olarak kamusal alanın artık belirli bir bölgeye bağlı olmadığını belirtir, ki aslında bu bir varlık koşulu da değildir ona göre. Tek bir kamusal alanın hiç var olmamış, varsayılmıştır. Diğer bir ortadan kalkan koşul olarak özel ve kamusalın sınırlarının bulanıklaşması ise bu alanların sınırlarının yeni koşullarda yeniden belireceğine işaret eder, varlıkları ortadan kalkmayacaktır:

Bu, modern kamusal alanın üç koşulunun tamamen ortadan kalkacağı ve geniş toplumlar için tüm ortak zeminin çözüleceği anlamına mı geliyor? Hayır, bu sadece geleneksel, tek bir kamusal alan fikrinin ve beraberindeki farklı bir kamuoyu, ortak bir kamu malı ve belirli bir kamu-özel ayrımının fikirlerinin geçersiz olduğu anlamına gelir (bakınız Keane, 1995). Bunun yerine, farklı boyutlarda üst üste binen ve birbirine bağlı kamusal alanlardan oluşan karmaşık bir mozaik elde ediyoruz (1995: 8). İnternetin kendisi, bağlantıların köprü yapısı ve sayısız örtüşen tartışma ortamı ile bu mozaığın mükemmel bir modelidir... Dolayısıyla, belirtilen üç koşul farklı şekillerde yeniden ortaya çıkacaktır. Henüz tam olarak tahmin edemeyeceğimiz konturlarla yeni bir tür sosyal uyum ve kamusal alan elde edeceğiz (Dijk, 2006, s.173).

Douglas Kellner (2004), alternatif bir medya ve kamusal tartışma kapsamında internet teknolojilerinin önemine değinir; ona göre, bilgisayar -ve elbette internet- potansiyel olarak demokratik bir teknolojidir. Karşılıklı etkileşime izin veren yapısı, fiziksel uzamın aksine zaman boyutunda getirdiği kolaylıklar, bilgiye erişme ve bilgiyi saklama hususunda donanımı, teknik olarak merkeziliğe izin vermeyen özellikleriyle yeni enformasyon teknolojileri ve internet, radikal demokrasiye yönelik, muhalefet ve alternatif medya bağlamında önemli potansiyeller taşımaktadır.

Kellner'in yaklaşımı elbette, sanal uzamdaki var oluşu, kendi başına bir var oluş olarak ele alan türden değildir; O, enformasyon teknolojilerini, fiziksel uzamdaki siyasi mücadelelere yapabileceği katkı ve siyasete katılımı kolaylaştırması yönüyle ele almaktadır:

...Ve zaten ben, medya politikasının, başka tüm politik etkinlikleri ve örgütlenmeleri silip süpürmesini önermiyorum; benim söylemeye çalıştığım, aktivist grup ve bireylerin bilgiye ulaşmalarını ve bilgiyi yaymalarını, kendileri gibi düşünen gruplarla ittifaklar kurabilmelerini ve radikal davalara katılacak yeni üyelere ulaşmalarını sağlamak için, bir medya politikası geliştirmelerinin şart olduğudur. İnterneti ve yeni teknolojileri özgül politik amaç ve davaları tanıtmak için kullanan, böylece siber alan ve sosyal hayatı eklemleneyen politik aktörlerle, politikasını siberuzamın kendisiyle sınırlayanları birbirine karıştırmamalıyız. Bu tür siberpolitikalar, ya sadece teknoloji politikaları ve internetin dar alanına odaklanır ya da internet içindeki tartışmayı, gerçek hayattaki politik hareket ve mücadelelerden kopuk, kendi içine kapanıveren bir çember haline getirir. (Kellner, 2004, s. 720-721)

Yochai Benkler (2006, s. 272) ise, yeni gelişen bilişim/enformasyon teknolojilerinin toplumsal ve ekonomik yapıyı dönüştürme potansiyellerini, 'ağ' tabanlı söz konusu teknolojilerin geniş kapsamlı -ekonomik ve toplumsal- işbirliklerini kolaylaştıran yönlerini inceler. Benkler da bu kapsamda, 'ağ'a bağlı bir kamusal alanın doğuşuna dikkat çekmektedir. Ağ'ın -etkili iletişim kurma kolaylığı sayesinde- yurttaşların

kamusal alanla olan ilişkilerini değiştirdiğini; tüketiciler ve pasif izleyiciler olarak ifade edilebilecek konumları, üreticiler ve katılımcı/potansiyel konuşmacılara dönüştürdüğünü; internetin böylelikle hem demokratikleştiğini hem de siyaseti demokratikleştirdiğini ifade ediyor.

Hans-Jörg Trenz ise kamusal alan tartışmasına başka bir yönden yaklaşmakla birlikte, yeni kamusal alan imkânları bakımından benzer sonuçlara varır. Trenz (2009, s. 33-46) kamusal alana dair dijital/sosyal medyanın, yeni bir temsilî siyasi iletişim düzeni getirdiği öne sürmektedir. Onun vurguladığı, internet ve yeni medyanın kamusal alana daha fazla katılımı sağlaması ya da iletişimin ve etkileşimin niceliksel bakımdan değişmesi değil, söz konusu teknolojik yeniliklerle birlikte siyasi iletişimin ve bu iletişimdeki temsil tarzının değişmesidir.

Geleneksel, yani ‘ulusal’ kamusal alanda kitlenin önünde seçkinlerce temsilî eylemler gerçekleştirilmekteyken; internetle ve yeni medya teknolojileriyle küresel çeşitliliğin görünürlük kazanması söz konusudur. Bu anlamda internet her kullanıcının ‘kamusal performans’ göstermesine olanak tanıyan ‘temsilî bir alan’ olarak ortaya çıkar. Söz konusu temsilî alanda yapılan yayın, içerik anlamında illaki kamusalılık oluşturmaz. Dijital medyanın gelişmesiyle birlikte, internet üzerinden yayın yapan, içerik üreten ve bilgi sağlayan odakların işlevi; kamusal tartışma ve muhakemeye girdi sağlamaktan, kendi kendini temsil, tanıtmaya ve imaj politikalarına doğru kayar.

Trenz’in internet ve yeni medya üzerinde tartıştığı esasen iletişim ve sunum şeklinin temelden dönüşmüş olduğudur. Buradan yapılabilecek çıkarım: İlk olarak, geleneksel medyanın yaygın olduğu dönemde de kamusal alandan söz edilebileceği ama bunun ulusal bir kamusal alan olduğuyken; ve devamında, yeni / dijital medya döneminde de bir kamusal alandan söz edilebileceği fakat bunun oluşum ve iletişim şeklinin farklılaştığıdır. Görüldüğü üzere Trenz’in de kamusal alan yaklaşımı, Habermas’ın

yaklaşımından oldukça farklıdır. Bu, sadece; Trenz'in ifade ettiği 'kitlenin önünde seçkinlerce temsili eylemler sergilenen ulusal kamusal alanın', zaten Habermas'ça çöküşmüş bir kamusal alanı işaret ettiği göz önünde bulundurularak bile görülebilmektedir.

Görüldüğü üzere internet, sosyal medya ve kamusal alan tartışmasının bu cephesinde yeni kamusal alan oluşumunun varlığı ya da yokluğundan veya imkan ya da imkansızlığından çok, geliştiği düşünülen yeni kamusal alanın ölçeği -ulusal ya da küresel olması anlamında-, tekil ya da çoğul olması, değişen içeriği ya da buradaki temsil tarzı tartışılmaktadır. Diğer taraftan Peter Dahlgren, Colin Sparks ve Zizi Papacharissi gibi, internet teknolojilerinin yeni bir kamusal alanı inşa ettiğine dair yaklaşıma daha mesafeli yaklaşan yazarlar da söz konusudur.

Dahlgren, (2005, s. 152) öncelikle, geç modern toplumların toplumsal gerçeklikleri gereği tek bir kamusal alan anlayışının artık anlamını yitirdiğine işaret eder. Bu, özgün haliyle Habermasçı, tekil bir kamusal alan anlayışının günümüz şartlarına uymadığının ifadesi gibidir. Geç modern toplumları niteleyen farklılık ve çoğulculuk arayışları, böylesi bir kamusal alanın önündeki engellerdir. Fakat yeni iletişim teknolojileri ve özellikle internetle birlikte, söz konusu farklılık ve çoğulculuk arayışları, daha geniş bir kamusal alana ya da kamusal alanlara kapı aralar:

Tekil, entegre bir kamusal alanın vizyonu, geç modern toplumun sosyal gerçekleri karşısında solmuşsa, bunu daha önce bir ideal olarak görmüş olabilecek normatif ivme de çoktur... İnternetin kamusal alana en fazla katkıda bulunduğu yer burasıdır. Kelimenin tam anlamıyla yerel, ulusal ve küresel düzeylerde siyasi alanla ilgili binlerce Web sitesi vardır... Kişi, kitle iletişim araçlarına kıyasla, ideolojik genişliğin yanı sıra siyaset için mevcut iletişim alanları açısından da bir genişleme görebilir. Yapısal olarak, bu çoğullaştırma sadece kitle iletişim araçlarının nispeten kümelenmiş kamusal alanını genişletmekle kalmaz, aynı zamanda dağıtır... (Dahlgren, 2005, s. 152)

Dahlgren'in bu noktadaki uyarısı, geleneksel kitle iletişime ve medya ortamına kıyasla bu farklılaşma ve çoğullaşmanın, parçalanma eğilimini de beraberinde getirmesidir. Bir taraftan olumlu nitelikler olarak görülebilecek bu farklılaşma ve çoğullaşma, bir taraftan

'olumsuz' etkilerini de beraberinde getirir gibidir. Kuşkusuz kutuplaşma ve gettolaşma eleştirel ve belirli niteliklere sahip bir kamusal alanın engellenmesi bir yana, herhangi türden bir kamusalallığa, kamusal alan ya da alanların oluşumuna da ket vurabilecektir:

İnternet etkileyici bir iletişimsel heterojenliği kolaylaştırırsa, Galston'un (2003) iddia ettiği gibi, kamusal alanlar farklı siyasi iletişim adalarına yönelen bu gelişmenin olumsuz tarafı elbette parçalanmadır. Burada, kapsayıcı bir sistemik perspektifi kapsamı gereken bir başka önemli araştırma teması daha açılmaktadır. Çeşitli grupların daha geniş kamusal alana girmeden önce içsel olarak birleşmeleri gerektiğini hissedebildikleri anlaşılabilir; bununla birlikte, siber gettolar ortak bir kamusal kültürü ve kamusal alanın bütünleştirici toplumsal işlevini alt etmekle tehdit etmektedir ve bu tür toplulukların birbirleriyle çok az temasları veya anlayışları olduğu durumlarda hoşgörüsüzlüğü teşvik etmeye bile yardımcı olabilirler (Dahlgren, 2005, s. 152).

Bunun ötesinde Dahlgren (2014, s. 198-199), sosyal medyadaki işleyişin siyasi tartışmaya katılımı genel olarak teşvik ettiğini fakat bu mecralarda ortaya çıkan kendini tanıtmayı/açığa vurmaya içeren kişiselleştirilmiş görünürlük (*personalised visibility, which includes self-promotion and self-revelation*) gibi bazı davranış kalıplarının siyasi katılımın önündeki engelleri oluşturduğunun altını çizer. Bahsedilen engeller aslında dijital etkileşim kalıpları ve yeni sosyalleşme biçimleriyle bağlantılıdır ve bir bakıma özelle-kamusalın iç içe geçmesiyle anlamlandırılabilir. Dahlgren bunun çevrimiçi siyasi katılım için yeni bir alışkanlık olarak tanımlanabileceğini ifade eder ve ortaya çıkanı daha çok, tek kişilik bir alan (*solo sphere*) olarak tanımlar.

'Kamusal alanın bütünleştirici toplumsal işlevi'; Habermasçı anlamda, ortak meseleler üzerinde özel çıkarlardan bağımsız akıl yürütme ve tartışma yoluyla ortaya çıkan kamuoyunun, devleti sınırlandırma yönünde harekete geçmesiydi. İnternetle ortaya çıkan 'siber gettolaşma' eğilimi, bu toplumsal işlevi tehlikeye atıyorsa; ortak bir kamusal kültürle varlığını sürdüren mevcut bir kamusal alan varsayılsa bile, yeni teknolojik gelişmelerin bunun altını oyma ihtimali baş göstermektedir denebilir. Dahlgren'in uslamlamasından çıkarılabilecek olan: İnternet ve sosyal medyayla birlikte çoğulcu, farklılıkları bünyesinde taşıyabilen yeni bir kamusal alan belki de daha oluşmadan, dağılma, parçalanma tehlikesini bünyesinde taşımaktadır, denebilir.

Tüm bunların ötesinde, internet teknolojilerinin kamusal alana yapabileceği katkı, siyasal katılımın artması olarak görülebilir. İnternet ve sosyal medyanın söz konusu kamusal alan işlevi bununla sınırlı gibidir; bu işlev demokratik yaşam için oldukça önemli olsa da, bireylerin aslında yapabileceği çok daha fazla şey vardır. Dahlgren'e (2013, s. 19-20) göre sanal uzamda artan siyasal katılım, gerçekte, düşüncüyü ifade etme ve tartışma yoluyla geliştirme aşamasının ötesine geçmez. Karar alıp uygulama aşamasında, yani etkili sonuç alma anlamında bu tür bir kamusal zayıflık kalmaktadır. Burada mesele, interneti bir mobilizasyon aracı olarak görüp, sonraki siyasal süreç ya da stratejilere bir basamak olarak değerlendirmektir denebilir.

Zizi Papacharissi de, Dahlgren gibi söz konusu parçalanma eğilimine ve internet dolayısıyla oluşacak bir kamusal alanın sınırlılıklarına işaret etmektedir. Papacharissi öncelikle internet ve bağlantılı teknolojilerin yeni kamusal alan imkanlarına kapı aralayan yönlerini ve özelliklerini vurgularken, ilgili teknolojilerin bu ihtimali azaltan yönlerini, yani sınırlılıklarını da hemen devamında eklemektedir:

İlk olarak, internet tabanlı teknolojilerin veri depolama ve erişim yetenekleri politik tartışmayı, aksi takdirde mevcut olmayan bilgilerle donatmaktadır. Bununla birlikte, bilgiye erişim eşitsizlikleri ve yeni medya okuryazarlığı, sanal alanın temsil edilebilirliğini tehlikeye atar. İkincisi, internet tabanlı teknolojiler dünyanın dört bir yanındaki insanlar arasında tartışmayı mümkün kılar, fakat aynı zamanda politik söylemleri sıklıkla parçalara ayırır. Üçüncüsü, küresel kapitalizmin kalıpları göz önüne alındığında, internet tabanlı teknolojilerin yeni bir kültür oluşturmak yerine kendilerini mevcut siyasi kültüre adapte etmesi mümkündür. İnternet ve ilgili teknolojiler, politik odaklı konuşma için yeni bir kamusal mekan (*public space*) yarattı; bu kamusal mekanın, kamusal alana (*public sphere*) dönüşüp dönüşmeyeceği teknolojinin kendisine bağlı değildir (Papacharissi, 2002, s. 9).

Papacharissi internet teknolojileriyle birlikte bilgiye erişimin kolaylaşmasının ve dünyanın dört bir tarafından bireylerin ortak bir mecrada tartışabilmesinin özellikle altını çizer. Bu sayılan imkânlar, siyasal kamusal alan tartışmasında kilit roledirler, fakat kısıtlılıklarını da beraberinde getiriler. Bunların da ötesinde, yeni kamusal alan imkânı doğrudan teknolojinin kendisine de bağlı değildir; teknolojinin bizzat kendisi değil, içinde üretildiği toplum biçimi ve toplumdaki insan ilişkileri, gidişatı şekillendirecek olan şeylerdir:

Kapitalist üretim örüntüleri bu yeni teknolojileri metalaştırabilir ve onları sosyal refahı teşvik etmekle ilgisi olmayan ticari olarak yönlendirilmiş medyaya dönüştürür. Bu senaryo gerçekleşme bile, yeni teknolojiler özel çıkarların siyaset üzerindeki etkisini azaltabilir mi? İnternet ile ilgili teknolojiler muhaliflerin bağlanmasına, motive edilmesine ve organize olmasına kesinlikle yardımcı olabilir... Yeni teknolojiler ek araçlar sunuyor ancak yüzyıllardır gelişen politik ve ekonomik yapıyı tek başına dönüştüremiyorlar (Papacharissi, 2002, s. 20).

‘Yeni teknolojiler özel çıkarların siyaset üzerindeki etkisini azaltabilir mi?’ sorusu kamusal alan tartışmaları açısından da çok önemli bir yere işaret eder. Özel çıkarların geri planda bırakıldığı, kamusal amaçlı ve nitelikli bir tartışmayı; yeni iletişim teknolojileri destekler mi ya da aksine, kamusal niteliğin dağılmasına hizmet etmeye daha mı elverişlidir? Soruları çoğaltmak mümkün fakat bahsedilenin sadece teknik imkanlar olduğu, üretim ilişkileri de dahil olmak üzere toplumsal yaşamın bütününe bu tartışmadan yalıtılamayacağını akılda tutmak şartıyla.

Papacharissi, internet kullanımı özelinde kamusal ve özel alan ayrımının günümüzde iyice bulanıklaştığını ve kişiselleştğini belirtir. Kamusal ve özel ‘mekanlar’ (*spaces*) olarak sanal uzamın kullanılışı, Habermas’ın refah dönemi için belirttiği devletle toplumun, özelle kamusalın düzeylerin iç içe geçmesini, bir bakıma çok daha ileri bir boyuta taşır:

Geç modern demokrasilerde, kamusal ve özel sınırlar sürekli olarak yeniden düzenlenir veya bulanıklaştırılır, bu da kamusal alanın (*public space*) özelleştirilmesine ve siyasi alan (*political space*) olarak olası bir eve dönüşe yol açar. Bu nedenle, devletle veya ticari çıkarlarla ilişkili olmayan kamusal alanları (*public spaces*) tanımlamak zordur. Aynı zamanda, özel alanlar (*private spaces*) yavaş yavaş ticari işlem alanları haline gelmektedir (Papacharissi, 2011, s. 126).

Colin Sparks (2004, s. 16-17), ise ‘küresel kamusal alan’ için internet teorik olarak uygun bir aday olduğunu vurgular; geleneksel kitle iletişim kurumlarının tek bir noktadan ve kitlesel yayını, söz konusu kurumlar en açık ve demokratik olanları dahi olsa, katılımı kendiliğinden sınırlamaktadır. İnternetin küresel bir tasarıma sahip olması ve gerekli alt yapının olduğu durumlarda karşılıklı etkileşimi desteklemesi, Sparks’ın da öne çıkardığı olumlu özelliklerdendir.

Sparks (2004, s. 21-22) internetle ve internet altyapısını kullanan medya mecralarıyla,

bilgiye ve siyasal tartışmalara erişimin kolaylaşmasının söz konusu olduğunu fakat yine de küresel ölçekte 'imtiyazlı' konum olan devletlerin ve bunların vatandaşlarının ilgili mecralara daha kolay erişim sağladığını vurgular. Teknik ve ekonomik sınırlılıkları sayan Sparks, yine de internetin küresel bir diyalog ve haberleşme için, aynı zamanda, çalışmaları engellenebilecek ve baskı altına alınabilecek gruplar açısından önemli bir organizasyon aracı olduğunu vurgular. Belirli başlı imkanlardan söz edilebilse de kendiliğinden ya da sadece internet dolayısıyla, küresel bir kamusal alan ya da demokratikleşmenin gerçekleşmeyeceğinin de altını çizer. Zira, böyle bir 'teleoloji' yoktur, nihayetinde yine sanal uzamın ancak bir araç olarak görülebileceği fiziksel uzama yöneliriz.

İnternetin ve sosyal medyanın -yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin- yeni bir kamusal alan ya da bunun dolaşım araçları olabileceği, demokratik siyaseti destekleyip siyasal katılımı artıracığı tezlerine daha mesafeli duran, deyim yerindeyse, artıları ve eksileri birlikte değerlendiren yazarların yanı sıra; gelişmelerin olumsuz yönlerine daha fazla vurgu yapan, diğer kutupta duran yazarların tezlerini de incelemek tartışma açısından önemlidir.

İnternetin ve iletişime getirdiği yeni imkânların demokratikleşme ve kamusal alan anlamında 'ileri' yönde bir değişimi tetikleyeceği kabulü, biraz da, -etkileşimlilik, bilgiye kolay erişim gibi, bir sonraki başlık altında ele alınacak- bazı teknik özelliklerden kaynağını alır. Sonrasında ele alınan eleştirel ve mesafeli savlar ise, daha çok bunların sadece teknik imkânlar olduğunu, kendiliğinden değişimi sağlayamayacağını altını çizmeye yöneliktir denebilir.

Evgeny Morozov ise aksine, yeni teknik imkân ve kapasitelerin, demokratikleşmeye ve eleştirel bir kamusal alan ve kamuoyuna engel olma olasılığının altını güçlü bir şekilde çizmektedir. Analizlerinin yönünü özellikle Batı'nın 'ötekisi' konumundaki -İran ya da

Latin Amerika ülkeleri gibi- devletlere ve toplumlara çeviren Morozov (2011), otoriter yönetimlerin baskısı nedeniyle sessizliğe gömülen halkların, iletişim araçlarının gelişimiyle ve bunları araç olarak kullanmak suretiyle isyan edip özgürleşeceğine dönük yaklaşımları, bir ideoloji olarak 'siber-ütopyacılıkla' (*cyber-utopianism*) tanımlar. Siber-ütopyacılar devletlerin internete nasıl tepki vereceğini ve yeni sansür şekillerinin doğacağını tahmin edememiş; yine devletlerin interneti, manipülasyon ve propaganda için kullanmayı nasıl ustaca nasıl öğreneceğini öngörememişlerdir. Devletler, internet ve özellikle sosyal medya sayesinde daimi muhalifler ya da herhangi bir konuda farklı tutum sergileyen bireyler ve gruplar hakkında, öncesine kıyasla, çok daha rahat bir şekilde bilgiye ulaşmaktadır.

Dahası, demokratik sayılabilecek pek çok devlet ve siyasal kurum dahi, internet yoluyla gerçekleştirdikleri birçok görünürde/sözde 'demokratik uygulama' sayesinde kendilerinin ve kararlarının meşruluklarını sürekli pekiştirmektedir. Gerçekte hiçbir zaman uygulanmayacak olsa da, bireylere kamusal meselelerde fikirleri sorulmakta, bir demokratik katılım imajı yaratılmaktadır.

İnternetin toplumlara ileriye taşıyan bir güç olmadığını, yıllar öncesinde aynı varsayımların kitle iletişimi için de öne sürüldüğünü ama beklentilerin aksinin gerçekleştiğini öne süren Morozov (2010), söz konusu 'küresel ağ'a rağmen coğrafyanın hala çok önemli olduğunu, devletlerin özellikle sanal uzamda oldukça etkin olduğunu ve internet sitelerinin sahiplerinin de kararlarını azamileştirme yönünde davranan iş insanlarından oluştuğunun altını çizer.

İnternetin ve sosyal medyanın yeni bir kamusal alan olması ve dolayısıyla demokratikleşme bağlamında önemli katkılar sunmasına dönük savların karşısında yer alan yazarlardan biri de Christian Fuchs'tır. Fuchs sosyal medyayı ve genel olarak enformasyon teknolojilerindeki gelişimleri Marksist bir çerçeveden ele alır ve bunların

ekonomi politiğini sorgular.

Fuchs (2014, s. 57-58) internet ve sosyal medyanın yeni demokratikleşme ve kamusal alan olanakları sağladığını savunanların yaklaşımlarını; Habermas'ın kamusal alan kavramının, felsefi olarak idealist yorumları ve revizyonları olarak görmektedir. Söz konusu yaklaşımların siyasal ve kültürel iletişime odaklandıklarını ve kamusal alanın ekonomi politiğini görmezden geldiklerini ve dolayısıyla, “internet platformlarının sahibi kim?” ya da “sosyal medyanın sahibi kim?” sorularını ıskaladıklarını altını belirtir. Bu bakımdan Fuchs, aslında, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nde burjuva kamusallığının ekonomi politiğinin de irdelendiğini belirterek, ‘materyalist bir anlayış’ ve eleştirel ekonomi politik⁷ perspektifiyle sosyal medyanın analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Görüldüğü üzere Fuchs'ın konuya yaklaşımı, bu çalışmanın sınırlarının ötesine uzanmaktadır. Buradan çıkarılabilecek yargı, sosyal medya ya da herhangi bir iletişim ve enformasyon platformunun mülkiyetinin ve ekonomi politiğinin akılda tutulmasının, kamusal alanın yapısal-sınıfsal boyutunun tartışılması açısından önemli olduğu ve daha ilk etapta bunları yansız araçlar ya da sadece teknolojik imkân olarak değerlendirmenin pek çok önemli etkeni ıskalamak anlamına geldiğidir denebilir.

2.2.2. Kamusal Alan İmkânı: Yeni Olanaklar

‘Tartışmada üç konum’ başlığı altında görüşleri irdelenen yazarlardan ilk grubun özellikle yeni iletişim teknolojileri, -internet ve sosyal medya- ile kamusal alan ilişkisini

⁷ Fuchs, eleştirel medya çalışmalarında karşılaşılacağı üzere, yeni medyanın kullanıcılarına *prosumer* (üretici/tüketici) demektedir. Prosumer, üretim (production) ve tüketim (consumption) kavramlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. (Kavramı ilk defa ortaya atan Alvin Toffler'dır). ‘Dijital emek’ kavramsallaştırmasıyla bağlantılı olarak, kullanıcılar dijital ortamda/sosyal medyada buldukları, bu platformlara içerik ürettikleri müddetçe aynı zamanda üretici konumuna da gelmektedirler, dolayısıyla dijital ortamdaki aktivite ve dolaşımın ekonomik bir karşılığı da vardır. Sosyal medya şirketleri de dahil olmak üzere, Google gibi dev internet şirketleri bu açıdan günümüz kapitalizmi içerisinde enformasyonun ekonomi politiği kapsamında ele alınır. Veri (*data*) bir meta haline gelmiştir ve kullanıcılar prosumer'lar olarak internet başında ve sosyal medyada geçirdikleri zaman içerisinde, bu anlamda dijital emek güçlerini satarken aynı anda gözetimin nesnelere haline de gelmektedirler.

olumlu yönde ele aldıkları, bahsedilen yazarlar dışında pek çok çalışmada da internetin ve sosyal medyanın yeni bir kamusal alan oluşturma kapasitesinden söz edildiği söylenebilir. Hatta söz konusu kapasitenin, demokratikleşme bağlamında burjuva kamusalının da ötesinde olanaklara sahip olduğu düşünülür; bu olanaklar şu şekilde maddeleştirilebilir:

1. Sanal platformlarda (sosyo-ekonomik tabakalanmalara rağmen) eşitler olarak bulunma (Kellner).
2. Yurttaşlar/kullanıcılar arasındaki fiziksel mesafelerin önemini yitirmesi (Papacharissi, Volkmer, Castells, Kellner),
3. Yurttaşın bilgiye hızlı ve ucuz erişim olanağı (Papacharissi, Kellner),
4. Düşünsel-sınıfsal ya da kültürel kimliğe ilişkin farklılıkların önceki medya mecralarının aksine kolayca ifade edilebilmesi (Dahlgren, Trenz),
5. (Özellikle sosyal medyanın) interaktif/etkileşimsel olmasıdır (Kellner, vd.).

İnternetin ve sosyal medyanın demokratikleşme ve kamusal alan bağlamında sahip olduğu kimi olanaklar -sınırlılıklar ve eleştiriler de göz önünde tutulmak kaydıyla- topluca iki başlık altında incelenebilir: Eşitlik, katılım ve farklılıkların temsili; bilgiye erişebilirlik, etkileşimsellik ve zaman-mekan boyutu.

2.2.2.1. Eşitlik, Katılım ve Farklılıkların Temsili

Yeni teknolojinin ve demokrasinin savunucuları, yeni iletişim teknolojisinin, ana akım medya ve politikadan dışlanmış grup ve bireylere, olağan politik tartışma spektrumunda yer almayan fikirleri yayma ve genellikle muhalif fikir ve gruplara kapalı tutulan tartışma ve diyaloglara katılma olanağı veren araçlar sunduğunu öne sürüyorlar. Bu görüşe göre, internet ve yeni bilgisayar teknolojileri, kamunun erişimine açık bilgi ve fikirler kümesini zenginleştirerek, böylece daha fazla bilgiyle donanmış bir seçmen kitlesinin üretilmesine yardım ederek ve politik tartışma alanından genellikle dışlanan grup ve bireylerin kamusal alana katılım olanaklarını genişleterek demokrasiye katkıda bulunuyorlar (Kellner, 2004, s. 715).

İnternet ve sosyal medyaya –böyle görüldüğü takdirde, yeni kamusal alana- eşit katılım olanağının tartışılmasından önce, katılım olanağının kendisi tartışma konusu yapılabilir.

Bugün için internete erişim, sosyal medya kullanımı ve bunları sağlayacak ilgili

cihazların sahipliği bir altyapı meselesi olduğu kadar, hem ülke hem birey bazında ekonomik imkanlarla da yakından ilgilidir. Bu açıdan dünya nüfusunun yarısından sadece biraz fazlasının internet kullanıcısı olduğu ve yarısından azının sosyal medyada aktif olarak yer aldığı vurgulanmalıdır.⁸

İnternet ve sosyal medyaya erişim, ülke bazında, ekonomik ya da teknolojik gelişmişlikten öte bir demokratik imkân olarak da ele alınabilir. İlk olarak, dünya üzerinde ‘gelişmiş’ ülkeler dışında, internetin -konusu suç oluşturmeyen siteler anlamında- tamamına erişimin gayet kısıtlı olduğu gerçeği ile yüzleşmek gereklidir. Bu durum da Sparks’ın (2004, s. 21-22) ifade ettiği küresel katılımın eşitsizliği savını desteklemektedir. Konusu suç oluşturan internet sitelerinin ötesinde, bilgi kaynağı olarak görülebilecek pek çok site de devletler tarafından mahkeme kararları ya da yönetsel kararlarla erişime kapatılmaktadır.⁹ Erişim engeli bütün olarak bir siteye getirilebileceği gibi -Twitter, Facebook, Instagram gibi- sosyal medya sitelerinde belirli hesaplara/profillere ya da paylaşımlara da getirilebilmektedir. Ayrıca açıkça erişimin engellenmesinin yanı sıra, ülke siyaseti açısından önemli bir gelişme olduğunda ve özellikle de bu gelişme, yurttaşların tümünde büyük bir huzursuzluk yaratma potansiyeli taşıyorsa, internetin tümünün ya da belli başlı sosyal medya uygulamalarının/sitelerinin hızı yavaşlatılabilmekte, hatta geçici bir süre ‘fişleri çekilebilmektedir’.

Dünyanın pek çok ülkesinden erişilebilen bir içeriğe belirli ülkelerden erişilememesi ya da o ülkede sürekli internetin kısıtlanması, internetin bir ‘küresel kamusal alan’ olarak görülmesinde ciddi soru işaretlerine yol açar. Ekonomi, siyaset, bilgiye erişim gibi çeşitli başlıklarda ulusal sınırların aşıldığı iddiası bu gibi uygulamalarla çelişmektedir.

⁸ 2019 yılı rakamlarıyla, dünya nüfusu 7.676 milyar iken bunun 4.388 milyarı internet kullanıcısıdır. Etkin sosyal medya kullanıcısının ise 3.484 milyar insan olduğu görülüyor. Dünya nüfusunun ancak yarısından biraz fazlası internet kullanıcısı, ve toplam nüfusun %45’i sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanıyor (bkz. <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates>).

⁹ Türkiye özelinde söz konusu kısıtlama örnekleri, internet erişim engellemelerini ve çevrimiçi sansürü eş zamanlı takip eden Turkey Blocks’tan (<https://turkeyblocks.org/>) incelenebilir.

Ekonomik düzeyde genellikle sermayeye ve sermaye akışına tanınan küreselleşme olanakları, bilgiye erişim açısından sadece belirli ülke yurttaşlarına açık gibi görünmektedir.

Eşit bireyler olarak sanal ortamda bulunma, kamusal alan nosyonunda da olduğu üzere, eşit söz hakkı anlamına gelmektedir. Özellikle sosyal medya göz önünde bulundurulduğunda bu platformları kullanan yurttaşların gerçekten de neredeyse eşit söz/katılım hakkına sahip olduğu söylenebilir; tabi ki, reklam vererek takipçi sayısını artırma ve bu yolla daha fazla görünürlüğe ulaşma seçeneği gibi ekonomik yönler de göz ardı edilmeksizin.

Bilişim teknolojilerinin görece yeni geliştiği zamanlara kıyasla, günümüzde bilgisayar ya da taşınabilir cihazların sahipliği çok daha yaygındır. Ne var ki eşitler olarak bir internet platformunda bulunmanın dahi, söz konusu araçlara sahip olmaya yetecek bireysel ve bölge/ülke düzeyinde de altyapıya karşılık gelecek bir ekonomik imkânı gerektirdiği de unutulmamalıdır:

Yeni medya dolayımı kamusal alana katılmanın yolu bilgisayar-cep telefonu vb. teknik araçlara ve internet erişimine sahip olmaktır. Ancak dünyanın birçok coğrafyası siber kamusal alana katılım için gerekli olan teknik alt yapıdan mahrumdur (Budak, 2016, s. 516).

Bunun ötesinde pek çok mobil uygulamayı edinme ve teknik kolaylıklara erişme üst model ve daha pahalı bilgisayar, telefon ya da tabletleri gerektirmektedir. İnternet kullanımının yeni yaygınlaşmaya başladığı dönemlere kıyasla genel olarak internete erişim hem ekonomik hem de teknik bakımdan kolaylaşmış olsa da, ilgili cihazların kendi içerisinde teknolojik ve dolayısıyla ekonomik bakımdan kademelenmesi ve internet yoluyla kurulan ve kullanılan pek çok uygulamanın ücretli hale gelmesi; (eşit) katılım olanağı söz konusu olduğunda internet teknolojilerinin sınırlılıklarını göstermektedir.

Eşit katılım olanakları özelinde tartışıldığında, internet ortamında kullanıcıların sadece

bireylerden ya da 'sade' yurttaşlardan oluşmadığı hususu da dikkate alınmalıdır. Sanal platformlarda bireysel kullanımların yanı sıra kurumsal, kolektif kullanım/kimlikler de söz konusudur. Devlet görevlilerinin, organlarının sadece kural koyucu ya da aynı anlama gelmek üzere sınırlayıcı bir işlev görmediği, aynı zamanda -ister Morozov'un (2010) belirttiği gibi propaganda ve manipülasyon amaçlı, ister yurttaşla iletişim içinde olma motivasyonu olsun- bizzat kullanıcılar olarak da bu mecrada yer aldıkları unutulmamalıdır. Devletlerin sanal uzamda varlık gösterdikleri gibi, şirketler de burada varlık bulmaktadırlar. Pek çok akıldan ve elden çıkan, yani kolektif özellikte, ileti, yayın ve verinin bir özel çıkara yönelmesi, sanal uzamda şirket varoluşunun kaçınılmaz özelliğidir denilebilir. Böyle bir kolektivite ile bir bireyin/yurttaşın sanal uzama eşitler olarak katılım sağlamalarının söz konusu olamayacağı söylenebilir.

İnternet ve sosyal medya yoluyla farklılıkların daha kolay ifade edilebilmesi olgusu da, sanal ortamda, özgürlük ve eşitlik bağlamında klasik kamusal alanın ötesine geçme olasılığını gündeme getirir. Yalnız, burada da farklılıklar ifadesinden kastedilenler önem taşımaktadır. Farklılıkların ifadesi meselesinde farklılık sözcüğü, düşünce ve ifade farklılıklarını anlatıyorsa, genel yararı amaçlamak koşuluyla, bu, burjuva kamusal alan için de geçerli olan bir özelliktir. Fakat genel yararı ve devleti denetlemeyi içermeyen, aslında kavramsal olarak 'özel alanla' ilişkilendirilebilecek farklılıkların öne çıkarılması, yeni kamusal alanın yaratılmasına ilişkin bir avantaj olarak, en azından Habermasçı kamusal alan anlamında, görülemez. Elbette Dijk'in (2006, s.173) öne sürdüğü üzere özel ile kamusalın sınırlarının yeniden belirlenebileceği söylenebilir, bu anlamda farklı bir kamusal alan ve kamusal alan anlayışı söz konusu olacaktır. Kuşkusuz kamusal alanı tek bir alan olarak değil, çalışmanın ilk bölümünde Negt-Kluge ve Fraser'dan ilhamla tartışıldığı üzere farklı, karşıt ya da çoklu kamusal alanlar olarak kavramak da mümkündür, böyle kavrandığında farklılıklar olgusu üzerinde ayrıca düşünmek gerekecektir.

2.2.2.2. Bilgiye Erişebilirlik, Etkileşim ve Zaman-Mekan Boyutu

Coğrafi planda internet/sosyal medyanın ve yeni iletişim teknolojilerinin 'uzağı yakın etme' özelliği asla bir araya gelemeyecek uzaklıklarda ve sayılarda insanın iletişime ve etkileşime geçmesini sağlar:

Yeni medya düzeninin başlıca göstergesi, toplumsal yapının zaman ve mekân anlayışlarına yönelik sınırlandırıcı etkilerinin artık aşılmakta olduğudur. Gerek enformasyona ulaşım gerek iletişim gerekse yeni bir kamusal alan noktalarında siber uzay, neredeyse hiçbir sınır(laman)ın söz konusu olmadığı yeni bir evrene işaret etmektedir (Dolgun, 2013, s. 131).

Zaman ve mekânın sınırlarının aşılması, siyasal tartışma ve kamusal alan açısından büyük önem taşır. Mekan sınırlaması olmaksızın eş zamanlı iletişim, özellikle devletle olan ilişkiler açısından ve demokrasi bağlamında düşünüldüğünde pek çok yarı-doğrudan ya da doğrudan demokrasi pratiğini hayata geçirmek açısından bir imkan olarak görünmektedir.

Ayrıca sosyal medya bu bakımdan; kadın hakları, çevrenin korunması, insan hakları gibi ulusal sınırları aşan mücadelelerde sosyal hareketler tarafından bilgi yaymak, örgütlenmek ve harekete geçmek için de önemli bir araç konumundadır (Castells, 2008b, s. 483). Enformasyonun ulus devletlerin geçirgen sınırlarının ötesinde yeniden bağlamsallaştırılması ve anında iletişim, insanların zaman anlayışını daraltmakta ve dünya da daha küçük bir yer haline gelmektedir denebilir (Stevenson, 2008, s. 195).

İnternetin ve özellikle sosyal medyanın, demokratikleşme ve kamusal denetim anlamında işlevsel kullanılabilmesi için bilgiye erişim imkânı kilit önemdedir denilebilir. Söz konusu bilgiye erişimin, -ülkeden ülkeye değişen farklı olgusalıklar ve engeller/sınırlılıklar akılda tutulmak kaydıyla- küresel ölçekte siyasal katılımın yaygınlaşmasının ön koşulu olduğu ifade edilebilir:

Devletin uluslararası kurumları ile küresel sivil toplum arasında verimli, sinerjik bir bağlantı kurarak, küresel kamuoyu gücünün küresel medya ve internet ağları aracılığıyla kullanılması küresel ölçekte siyasal katılımı genişletmenin en etkili şeklidir. Bu çok modlu iletişim alanı, yeni küresel kamusal alanı oluşturan şeydir (Castells, 2008a, s. 90).

Bilgiye erişim imkânı sağlıklı bir tartışmanın ve bunu sonuçlandırabilmenin olmazsa olmaz koşuludur. Kuşkusuz bilgiye erişmek kadar, fazla sayıda bilgi kaynağına erişim de, sağlıklı bir kamusal tartışmanın temeli olacaktır; bu bakımdan internet ve sosyal medya oldukça önemli bir işlevi yerine getirir. Buna rağmen, Papacharissi'nin (2002, s. 13) de altını çizdiği gibi, önemli olan nokta şudur ki, böyle bir imkânın olması, doğrudan herkesin siyasal bakımdan 'bilgileneceği' anlamına gelmeyecektir. Bunun ötesinde bilgiye erişim imkânı ve dahası bilgilenmenin kendisi de, kendiliğinden kullanıcının/yurttaşın siyasal eylemliliğini garantilememektedir.

İnternet ve sosyal medya üzerinden bilgiye, farklı düşüncelere erişimin ve siyasal katılımın/eylemliliğin kesişim noktasında ise enformasyon ve iletişim teknolojilerinin etkileşim özelliği bulunmaktadır. Özellikle akılcı -ve belki de 'ideal'- bir kamusal tartışmanın mümkün olduğunca bire bir -karşılıklı-, temsilci gerektirmeyen bir iletişimle mümkün olacağı savunulabilir:

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin en önemli özelliği, etkileşimdir. Etkileşim, alıcının kaynak, kaynağın da alıcı olması, bu sürecin aynı zamanda alıcıyı iletişim sürecinde etkin kılması ve bu işlemlerin aynı iletişim kanalı üzerinde gerçekleşiyor olmasıdır. Enformasyon ve iletişim teknolojileri dolayımı ile gerçekleşen iletişimin etkileşimli niteliğinin enformasyon üretilmesi, paylaşılması gibi süreçlerde yaratabileceği değişiklikleri ve bu yolla oluşabilecek tartışma ve görüşme kanallarını vurgulamak önemlidir. (Başaran, 2010, s. 267-268)

Özellikle sosyal medyada karşılıklı tartışmanın mümkün olması, kuşkusuz akılcı bir tartışmanın kendiliğinden garantilenmesini sağlamamaktadır. Bu kapsamda kullanıcıların sanal mecralarda kimliklerini gizleyebilmesi, diğer bir deyişle anonimlik (*anonymity*) olgusuna değinilebilir. Çeşitli platformlarda yapılan paylaşımlar, gerçekleştirilen tartışmalar söz konusu olduğunda bireyler doğrudan kendi kimlikleriyle olduğu gibi, rumuz (*nickname*) kullanarak da tartışmalara dâhil olabilmektedir. Bu durum kişilerin iş hayatları ya da sosyal çevreleriyle ilgili kaygılarından kaynaklanabileceği gibi sadece daha rahat davranma ya da başka bir amaçla yapılan bir seçim de olabilir. Sosyal medyada kimliklerin açık olmaması, yüz yüze ya da açık

kimlikli bir iletiřimde çeřitli sebeplerle dile getirilmekten çekinilen dūřuncelerin kolayca dolařıma girmesini saęlamaktadır. Bu tūr bir var oluřun olumsuz yōnū ise, bireylerin sosyal çevrelerinde ve yařamlarında saęladıkları dūřünsel tutarlılıklarını, sosyal medya mecralarında koruyamamaları ya da koruma yōnündeki iradelerinin zayıflaması olabilir:

...yeni medya aracılığıyla enformasyona erişim ve onun dağıtılması Habermas'ın kamusal alan idealindeki gibi bir toplum uzlaşmasını ifade etmeyebilir. Yeni medyanın zaman ve mekan kısıtlılığına getirdiği kolaylığa ve sōylemsel etkileşime izin veren araçsal yeteneğine rağmen, aę sistemindeki iletişim akışı sorunsuz gerçekleşmemektedir. Yeni medyada temsil edilen geçici ve sabit olmayan anlık kimlikler tartışma ve mūzakere sūreleri açısından belirsiz, hatta kaygan bir zemin oluşturabilmektedir. Yeni medya ortamında kimliğin inşası bağlantılılığın kopuk ve sūreksiz olduğu çelişkili sōylem ōrūntülerini beraberinde taşımaktadır (Berkman Kōselerli, 2017, s. 62).

Bu bakımdan yūz yūze iletiřimin saęladığı sosyal yūkūmlūlūklerin farkında olma ve sōze beden dilinin de eřlik etmesiyle ortaya çıkan açıklık, pek çok durumda evrimii ortamda mevcut deęildir denebilir. Bunun ōtesinde internet ve sosyal medyadaki etkileřimsel sūreler, daha fazla duygu içerikli çatıřmalara ve inandırıcılıktan uzak tavırlara yol açabilir ve rasyonel tartıřma olanaklarını da baltalayabilir (Schāfer, 2015).

Bunun ōtesinde etkileřimin bir yōnūyle siyasal katılıma da iřaret ettięi belirtilmiřti. Sosyal aęlardan bilgiye/farklı gōrūřlere ulařan kullanıcının/yurттаřın, elde ettięi bilgiyi, haberdar olduęu yeni bakıř açılarını ōlūp tartması ve ōzerine dūřünme faaliyeti yūrūtmesi gerekir. Bilginin tartıřılması ve bir kamusal kanaatin belirmesi sūrecinden ōnce de, birey edindięi bilgi, karřılařtıęı dūřünce ōzerine de bireysel bir tefekkūr sūrecine girmelidir. Bir 'sūre' sonucunda kamuoyuna dōnūřecek olan bireysel kanaatlerin oluřması için dahi belli bir sūre gerekir denebilir. Őzellikle etkileřim ōzellięi ile birlikte dūřūnūldūęünde, kullanıcı edindięi bilgiye karřı/karřılařtıęı bir dūřūnceye karřı –bu, ōzellikle kiřinin duygusal olarak etkilendięi bir ierikse- sosyal medya mecralarında derhal tepki verebilmektedir. Doęruluęu tam olarak sorgulanmadan ve ilgili haberle duygusal olarak mesafelenecek bir sūre geçmeden verilen tepki, yapılan paylařım -yani ortaya konan kanaat- kuvvetle muhtemel, rasyonel ve eleřtirel bir

düşünme sürecine dahil olmayacaktır. Bu anlamda, Habermas'ın (2013, s. 290-291) özellikle televizyonun görsel ve tek yönlü iletişimine vurguyla, kamusal topluluğun üyeleri için yaptığı “reşit olmanın gerektirdiği mesafenin ortadan kalkması” tespiti, belki de etkileşimli bir mecra olan sosyal medyada bilgiye erişimin ve düşünce bildiriminin olağanüstü hızıyla tekrar geçerlilik kazanmıştır denebilir.

Sosyal medyada ortaya çıkan, “reşit olmanın gerektirdiği mesafenin ortadan kalkması” durumu bireysel kullanıcıların yanı sıra, yeni medya mecralarına intikal eden gazeteler dahil haber siteleri/hesapları için de geçerlidir denebilir. Hem fazlasıyla -çoğu zaman birbirinin aynısı- içerik girişi yaparak alıcı konumundaki kullanıcıları haber bombardımana tutmaktadırlar hem de çoğu zaman gazetecilik bakımından haberi/içeriği gözden geçirme, ilgili içeriğe eleştirel yaklaşma tavrını bir kenara bırakmaktadırlar:

Alternatif medya olarak internetin en büyük avantajlarından birisi, okuyucu/izleyici ile etkileşimli bir yayıncılık bakımından diğerlerine göre üstünlük taşıyor olmasıdır. Yine de, internet üzerinden gazetecilik yapmaya çalışan sitelerin güvenilirliği üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Her gün yüzlerce sanal gazetenin kamusal alana haber pompaladığı Amerika'da, internet ortamında dolaşan enformasyonun sadece yüzde 10'u güvenilir kabul ediliyor. (Sayrugaç, 2004, s.740)

‘Haber ya da bilgi bombardımanı’ altında kalan yurttaş için doğruyu yanlıştan ayırt etmek de giderek zorlaşmaktadır. Sanal uzamda, hem yalan hem de hatalı içeriklere karşı oluşturulan doğrulama sitelerinin¹⁰ varlığı her ne kadar hayati önemde olsa da, sıradan yurttaşın okuduğu her haberi/ulaştığı her içeriği teyit etmesini beklemek, fazla beklenti içerisinde olmak demek olabilir. Sanal ortamda bilgi ve haberin yoğunluğuna ve akış hızına bakılınca; her bir yurttaşın/kullanıcının, eğer doğru bilgiye ulaşmak istiyorsa, bireysel planda artık adeta gazeteci refleksiyle hareket etmesinin gerektiği söylenebilir.

İnternet ve sosyal medyanın demokratikleşme ve siyasal katılım açısından ele alınması

¹⁰Doğrulama platformlarından Türkiye'de yayın yapan Teyit Org bunun güzel bir örneğini oluşturur. Kuşkusuz doğrulama sitelerinin de doğrulanması gerekmektedir (Eğitmenleri kim eğitecek ya da denetmenleri kim denetleyecek sorularına benzer şekilde). Bu bakımdan doğrulama sitelerinin verileri işleyiş şekli önem taşır. Teyit Org'un metodoloji ve ilkeleri bir örnek olarak incelenebilir: <https://teyit.org/metodoloji-ve-ilkeler/>.

söz konusu olduğunda, bilgilenme ya da düşünceleri yayma, kanat oluşturma işlevleri ön plana çıkmaktadır. Siyasal eylemlilik söz konusu olduğunda ise sanal uzam kuşkusuz sınırlı bir yere işaret eder. Bu anlamda gerek 'gerçek dünyada' karşılığı olan bir siyasal eylemliliği sağlamak, aynı şekilde devletleri gerçekten sınırlandıran bir kamusal alanı/alanları inşa etmek, hala, sosyal medya ve internetin bir araç olarak kullanılması ve onun ötesine geçilmesi ile mümkündür denebilir. İnternetin kendiliğinden bir kamusal alanı işaret etmediği, yine 'internet dolayımıyla oluşan kamusal alan/alanlar' göz önünde tutularak anlaşılabilir. Bu, özellikle yeni toplumsal hareketlerin eylemlerinde gözlemlenebilen bir durumdur; Wall Street'i İşgal Et gibi eylemleri örnek gösteren Harvey'in (2013, s. 223), meselenin sosyal medyada duygusal paylaşımlarda bulunmaktan çok, sokağa ve meydana çıkan bedenlerde düğümlendiğini ifade etmesi anlamlıdır. Bu anlamda 'sanal bir kamusal alan' tahayyülüne sahip olunsa bile, bu sanal alanın 'reel' alanla kesişmesi kaçınılmaz olduğu kadar, gerekli de görünmektedir.

Papacharissi'nin (2002) yaklaşımında olduğu gibi, internetin bir kamusal alandan çok, (kısmi) kamusal bir mekân olduğu, belirli olanakları sağlamakla birlikte, bunların hayata geçişini kendiliğinden garanti edemeyeceği söylenebilir. Bunun da ötesinde, internet ve sosyal medyanın 'kamusal bir mekan' olduğunu belirtilirken de, 'sanal' mekanlar olduğu da vurgulanmalıdır denebilir. Sanal uzamla fiziksel uzam bağlantısını kurabilmek oldukça önemlidir, bunun aksi ise 'fizikselin' yerine 'sanalı' ikame etmek demek olacaktır. Bu durumda da, örneğin sosyal medya, kamusal alan için bir araç olarak görülmediği takdirde "internet içindeki tartışmanın, gerçek hayattaki politik hareket ve mücadelelerden kopuk, kendi içine kapanıveren bir çember haline" (Kellner, 2004, s. 721) gelme riski söz konusudur.

Hatta Kellner'in işaret ettiği tehlikenin aslında halihazırdaki durum olduğunu ifade eden, 'yeni medyanın kamusu' olan kullanıcıların, aktif katılımcı ya da 'aktivist' olmak şöyle

dursun, aslında geleneksel kitle iletişim araçları karşısındaki pasif/izleyici kamunun yeni bir yansıması olduğu savı da mevcuttur. Bu kapsamda uyuşuk (*slacker*) ve aktivizm sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşan *slaktivizm* (*slactivism*) kavramı karşımıza çıkmaktadır (McClennen, 2017, s. 297). Slaktivizm, siyasal gündemden kaynaklı bir konuda, basit eylemliliği ve kısa süreli katılımı ifade etmektedir. Örneğin internet üzerinden imza kampanyaları oluşturma, sosyal medyadan yorum yapma, basitçe bir haberi ‘tıklama’ ya da bir içeriği ‘beğenme’ (Narin, 2019, s. 290) slaktivistin siyasal katılımı ve eylemliliği olarak işaretleniyor. Bu perspektiften bakıldığında sanal uzamdaki siyasallaşmanın/siyasal katılımın, çoğunlukla, ‘gerçek’ bir siyasal katılıma dönüşmektense sadece bunun tatminini sağlayan, ‘siyasal sorumluluğu yerine getirme hissini’ üreten bir sürece işaret ettiğine dair olumsuz bir yargı söz konusu. Gerçekten de “internet içindeki tartışmanın... kendi içine kapanıveren bir çember haline” riski de gerçeklikten çok uzak görünmemektedir.

‘Gerçek’/fiziksel ve sanal arasında var olması gereken bağlantının yanı sıra yukarıda bahsedilen, internetten ve özelde sosyal paylaşım sitelerinden edinilen bilginin doğruluğunun teyit edilmesi de kamusal alan ve kamuoyunun oluşumu açısından oldukça önemlidir. Habere, bilgiye dair eleştirel bir okuma yaşamsal önemdedir, çünkü sanal ortamda pek çok şirket, devlet, çıkar grubu ve bireyin manipülasyon amaçlı yanlış bilgi yaydığı söylenebilir. Özellikle sosyal medyada hem -kasıtsız yanlış bilgi olarak tanımlanabilecek- mezenformasyon hem de -yanlış yönlendirme amaçlı (kasıtlı)- dezenformasyon kendine fazlaca yer bulmaktadır (Çınarlı, 2004, s. 170). Geleneksel kitle iletişim araçlarında genellikle tek yönlü ve belli sayıda odaktan kaynaklanan dezenformasyon -ya da mezenformasyon-, etkileşimsel bir mecrada pek çok kaynaktan ve yönden yayılmaktadır.

2.3. Kitle İletişimi ve İnternet/Sosyal Medya: Bir Karşılaştırma

Habermas'ın da değindiği üzere kapitalizmin gelişimi, ulusal ve uluslararası pazarların oluşumu; gazete örneğinde kitle iletişim araçlarını ortaya çıkarmış ve yaygınlaştırmıştır. Bir meta olarak gazete kapitalizmle doğup yaygınlaşmışsa da, yine aynı düzende eleştirel işlevini de yitirmeye başlamıştır. Liberal devlet nosyonunda halktan kaynaklanan iktidarı halk adına denetleyen eleştirel kamuoyu da; diğer pek çok etmenin yanında, iletişim ve haberleşme boyutuyla, gazete ile doğup, gazetenin ticarileşmesinin ileri bir boyuta geçmesi ve geniş çaplı radyo/televizyon yayınlarına paralel olarak ortadan kalkar ya da dönüşüm geçirir denebilir.

Gazete ve dergilerin -yazılı basın- dolaşımı ve etkisi ticarileşme ile ivme kazanmış olsa da, ilk ortaya çıkışları pek çok ülke söz konusu olduğunda merkezi yönetime/devlete işaret eder. Buna benzer şekilde radyo ve televizyon yayınları da pek çok ülkede devlet tarafından başlatılmıştır. Söz konusu yayınlar, önceleri bilgilendirme işlevi ile yüküldür. Sonrasında özel radyo ve televizyon kanallarının bu yayınlara eklenmesiyle, medyanın halk adına denetim ve gözetim işlevi artış göstermişse de, meta olma sebebiyle söz konusu kanallar, zamanla doğal olarak kullanıcıların/'müşterilerin' ilgileri doğrultusunda ya da daha fazla dikkat çekecek, yer yer sansasyonel içerikte yayınlara ağırlık vermişlerdir. Programların içerikleri incelendiğinde televizyon ve radyonun zamanla daha çok bir eğlence aracına dönüştüğü görülebilir. Özel-kamusal ayrımının bulanıklaşması paralelinde, 'önemli kimselerin' özel hayatlarının kamusallaştırıldığı/aleniştirildiği magazin programları buna örnek olarak verilebilir.

Kuşkusuz 'meta' olarak özel televizyon kanallarının yayın içeriği yalnızca 'müşterinin' istek ve ilgisine göre de şekillenmeyecektir. Kanallar meta olduğu zaman, metalar için söz konusu edilen arz ve talep gibi hususların yanı sıra, yeni/ideolojik bir gerçeklik yaratmaları ve işlev görmeleri; televizyon kanallarının yayınları için de geçerli olacaktır.

Böylece, salt yansız bir iletişim çerçevesinden konuya yaklaşmak imkânsızlaşmaktadır.

Yeni enformasyon teknolojileri ve internetin gelişimiyle, tek yönlü kitle iletişime etkileşimli mecralar da dâhil olur. Tek odaktan kitleye doğru iletme, -bire bir ya da çoğa çok-, karşılıklı iletişim de eklenir. İnternet hem bireysel planda bire bir iletişimi hem de grup iletişimini destekleyen bir yapıdadır (Dahlgren, 2005, s. 149-150). Bu bakımdan, tek yönlü işleyişi ve merkezileşmiş kurumlarıyla geleneksel medyaya karşı, yeni medya çok daha fazla etkileşimli ve ademi merkezî olmaya eğilimlidir (Dijk, 2006, s. 39). Fakat tüm bu yeniliklerin yanında, 'meta' olma özelliğine gelince, kuşkusuz, bunun sadece geleneksel medyanın bir özelliği olduğu söylenemez, sosyal medya da mevcut ekonomik işleyişten bağımsız değildir. Bu bakımdan özel çıkarın, kullanıcıları siyasetten uzaklaştırma ve tüketiciliğe yöneltme yoluyla çevrimiçi iletişimi de giderek daha fazla metalaştıracak potansiyelinin olduğu akıldan çıkarılmamalıdır (Schäfer, 2015).

İnteraktif kapasitelerin gelişmesiyle kolaylaşan kullanıcı kitlesinin "etkileşimi", esas olarak kullanıcıların alışveriş yapmasına hizmet eder; aynı zamanda, medya şirketlerinin kullanıcı kitlesi hakkında ayrıntılı bilgi toplamasına da imkân tanır. Böylece, medya şirketleri, programları ve reklamları bireysel karakteristiklere uyarlamak ve programlar esnasında bir tıklamayla satış yapmak üzere ince ayar yapma imkânını elde ederler. Mahremiyet azaltılırken, ticarileşme arttırılacaktır (Herman, E. S. & Chomsky, N., 2012, s. 21).

Etkileşim ya da meta olma boyutlarının ötesinde, gerçekten de iletişim teknolojileri bakımından kaydedilen gelişim ilk bakışta göz kamaştırıcıdır. Teknik gelişime kabaca bakıldığında, resim ve yazılardan oluşan gazete; seslerin iletildiği radyo ve telefon; seslerin, yazıların ve hareketli görüntülerin yayınlandığı televizyon, bilgisayar ve akıllı telefon teknolojileri kendi içerisinde devasa teknolojik adımlar olarak görülebilir:

Örneğin, geleneksel televizyon görüntü, ses ve metin içerdiği için entegredir, ancak interaktif veya dijital koda dayalı değildir. Eski telefonlar etkileşimlidir, ancak yalnızca konuşma ve ses iletildiği ve dijital kodla çalışmadığı için entegre değildir. Buna karşılık... yeni nesil mobil veya sabit telefon, metin, resim veya video ekledikçe ve İnternet'e bağlı olduklarından tamamen dijitalleştirilir ve entegre edilir. (Dijk, 2006, s. 9)

Kaldı ki Dijk gibi teknolojik gelişmelerle paralel seyreden bir tür ağ toplumu yaklaşımını ifade eden kuramcılardan çok önce, McLuhan küresel köy yaklaşımını

geleneksel kitle iletişim araçlardan yola çıkarak geliştirmişti. Geleneksel -ya da McLuhan'ın deyişiyle, elektronik- medyanın gelişimiyle, küresel bir köye dönüşen dünyada, zaman ve yer mevhumlarının ortadan kalktığı tezi öne sürülmüştü (Altay, 2005, s. 17). Bu bakımdan zaman içerisinde teknik kapasitelerin artışı göz kamaştırıcı olsa da, her yeni gelişmede toplumsalın dönüşümüne dair az çok benzer tezler öne sürüldüğünü söylemek de mümkündür. Örneğin küresel köy tezi, haberleşmedeki kolaylaşmanın yanı sıra kitleleşmeye de işaret etmekteydi. Bugün için McLuhan'ın kitle bazındaki 'aynılık' (*sameness*) durumuna dayanan tezi, -yine teknik imkanlara gönderme yapılarak- internet çağında, bireysellik ve farklılık niteliği ön plana çıkan bir küresel toplumsallık tanımına ilerletilmiştir (Volkmer, 2003, s. 12-13). Bugün için de, örneğin görselliğin ön planda sosyal medya mecralarında bu bireysellik ve farklılık arayışının genele yayıldıkça, bir aynılığa çıktığı söylenebilir.

Her yeni teknolojik değişimin toplumsal yapıdan kaynağını aldığı ve tekrar toplumsal yapının üzerinde değişikliklere sebep olduğu söylenebilir; burada dikkat edilmesi gerekenin, söz konusu gelişmelerin toplumsallığı da etkilemesinin, tek yönlü bir belirlenime -teknolojik belirlenimciliğe- karşılık gelmemesidir. Bu bakımdan etkileşim ya da internet ve sosyal medyanın herhangi bir özelliğine potansiyelinin üzerinde bir güç atfetmekten de kaçınmak gereklidir, zira etkileşimin de diğer pek çok niteliğin de tek başına kamusal alan için bahsedilen gereklilikleri sağlayamayacağı söylenebilir. Örneğin kimi eleştirmenlerce teknoloji belirlenimli bir bakış açısına Manuel Castells gösterilir.

Castells'in çalışmaları çok yönlü ve basitçe bir kalıba sokulamayacak olsa da kimi nitelermeleriyle tek yönlü bir belirlenime kapı aralar gibidir. *Ağ Toplumunun Yükselişi* çalışmasında yeni enformasyon teknolojilerinin ve internetin etkileşimli doğasını ön planda tutan Castells (2008b, s. 475) 'ağ toplumu', aynı zamanda 'interaktif toplum'

olarak da niteler. Kültürün iletişimle başlayıp aktarılmasında yola çıkar ve “küresel erişime sahip, bütün iletişim araçlarını birleştiren, karşılıklı etkileşim potansiyeline sahip yeni bir elektronik iletişim sisteminin ortaya çıkışının” kültürümüzü -ve dolayısıyla- toplumsallığımızı ebediyen değiştireceğini ifade eder (Castells 2008b, s. 441). Bu yargının yanlış olduğu savunulamaz kuşkusuz, belki de sadece vurgu karşıt yöne kaydırılabilir. Şöyle ki, toplumsallığımız ve kültürümüz de söz konusu iletişim sistemlerini, teknik donanımı ya da yeni medya mecralarını etkileyecektir, yönlendirecektir.

İletişim teknolojilerinde kaydedilen gelişim ve medya mecralarının çeşitlenmesi bakımından yurttaşlar/kullanıcılar açısından bakıldığında bilgiye erişim, etkileşim gibi olumlu özelliklerin; kamusal alan, siyasal katılım ve demokratikleşme tartışmasında denklemin diğer tarafındaki aktör olarak sınırlanması gereken devletler ya ‘kolektif’ özel aktör olarak şirketler açısından da yer yer ‘olumlu’ hale geldiğini de unutmamak gerekmektedir:

Mülkiyet ilişkileri, gözetim, mahremiyet, eşitsizlik gibi başlıklar da bugün yeni medyanın olumsuz getirileri olarak konuşulmaktadır. Facebook, Twitter, Google gibi büyük kuruluşların reklam gelirleri, bunlardan hiç pay alamadığımız için kullanıcılar olarak emek sömürüsüne maruz kalmamız, bu büyük şirketlerin tüm özel bilgilerimizi depolayarak başka firmalara satması, yalnızca bizi ilgilendirdiği düşünülen şahsi bilgilerimizi istediğimiz herkesle paylaşmamız gibi noktalar, yeni medyanın düşünülmesi gereken boyutlarını oluşturmaktadır (Kurt, 2015).

Sosyal medyanın tüketicisi olarak kişisel verileri şirket ve devletlere sunmak, yurttaşları/kullanıcıları, başta kişisel mahremiyet sınırlarının aşılması olmak üzere pek çok sorunla yüz yüze getirmektedir. Bu noktada, mahremiyetin ve aleniyetin, özeli ve kamusalın arasındaki sınırlar iç içe geçmektedir. Kişisel mahremiyetin ihlali olgusu kuşkusuz kendi başına da oldukça önemlidir fakat ihlal edilen ya da kullanıcı tarafından paylaşılan mahrem olanın siyasete ve kamusal meselelere dair işlevselliği nedir sorusu da aynı ölçüde yaşamsaldır denebilir. İnternet ve sosyal medya ile, daha da genel olarak yeni iletişim ve enformasyon teknolojileriyle bireylerin, yurttaşın aleniyeti ve

devletlerin, şirketlerin mahremiyetine doğru bir gidiş mi söz konusudur? Kamusallığın sosyal medyadaki görünüşleri ve kamusallığa dair süreçlerin incelenmesi hem bu soruların cevaplanması hem de sosyal medyanın kamusal alan potansiyeline dair çalışmanın nihai sorusuna dair açıklayıcı olacaktır.

3. SOSYAL MEDYA VE BÜYÜK VERİ: DÖNÜŞEN

KAMUSALLIK

3.1. Kamusallık/Aleniyet: Devleti Denetlemenin Ön Koşulu

Habermasçı anlamda -yani eleştirel, akılcı ve müzakereci- bir kamusal alan ve kamuoyu kavrayışı ancak eleştirel aleniyet kavramlaştırmasıyla birlikte ele alınabilir. Kant üzerinden Habermas'a ulaşan ve burjuva kamusal alanın ele alınışında bir ilkeye işaret eden kamusallık (*publicness*) ile bunun bir parçası olarak, umuma açıklığa ve herkesin erişimine işaret eden aleniyet/kamusallık (*publicity*) etimolojik bakımdan aynı köklere işaret ederler.¹¹ 'Kamuyu' ilgilendiren konular üzerinde, kamunun düşünmesi, tartışması ve bunun sonucunda bir etkide bulunabilmesi için devlet yönetiminde -yani, yasalarda ve hukukun, adalet sisteminin işleyişinde- aleniyet/açıklık gereklidir.

Aleniyet ilkesi, ayrıca siyasal tartışmaların 'kamusallığını' ve dolayısıyla düşüncelerin açıkça ileri sürülebilmesini, bunlardan kamuoyunun haberdar olabilmesini de anlatır. Kamusal alanın 'kamusal' niteliği ancak gerek tüm yurttaşların siyasal tartışmaya katılabilmeleri anlamında, gerekse de tartışmanın içeriğine dair bilgiye erişim bağlamında 'umuma açıklıkla' ortaya çıkar:

Habermas'a göre kamusal alan fikri, 'kamusal ilgi' konusu olan ya da 'ortak yarar'a (*common interest*) dair meseleleri tartışmak üzere toplanmış bir 'özel kişiler' (*private persons*) gövdesine dayanır. Bu fikrin güç ve gerçeklik kazanması, 'burjuva kamusal alanlarının' mutlaki devletlere bir karşı-ağırlık olarak kurulduğu erken modern Avrupa'da gerçekleşti. Bu kamular, 'aleniyet' (*publicity*) aracılığıyla devleti 'toplum'a karşı sorumlu tutarak, 'toplumla devlet arasında aracı olmayı amaçladılar. Önceleri bu, devlet etkinliklerinin eleştirel kontrole ve 'kamuoyu'nun gücüne bağımlı hale gelebilmesi için, devletin işleyişi hakkındaki bilgilerin kamuya açık (*access*) kılınmasının talep edilmesi anlamına geliyordu. Sonradan, yasal olarak garantilenmiş özgür konuşma, özgür basın, özgür toplanma biçimleri aracılığıyla ve giderek de temsili demokrasinin parlamenter kurumları içinden, 'burjuva toplumu'na ait olduğu düşünülen 'genel yarar' devlete iletmek anlamına gelmeye başladı (Frazer, 2004, s. 106).

¹¹ *Publicity* kavramı daha çok basitçe açıklığı/aleniyeti ifade ederken, *Publicness* ise çalışmanın bütününde ele alınan türden, daha çok siyasal bir kamusallığa işaret eder. Bu anlamda her türden aleniyetin (*publicity*) Habermasçı bir kamusallığı (*publicness*) desteklemeyeceği, hatta bazı durumlarda demokratikleşmeye değil, baskıcı bir siyasaya eklenilebileceği belirtilebilir. Aleniyet/açıklığa dair yapılabilecek tüm kavramsallaştırmaların içerisinden ancak 'eleştirel nitelikli aleniyetin' (*critical publicity*) kamusallıkla (*publicness*) bağlantılı olarak ele alınabileceği söylenebilir (Splichal, 2016, s. 1709).

Kant'tan çıkarsanan, 'aklın kamusal kullanımı' için aleniyetin/açıklığın bir ön koşul değerinde olduğu söylenebilir. Aklın kamusal kullanımı ile 'kamusal tartışmayla ortaya çıkan Akıl' arasındaki paralellik, aleniyet ilkesi açısından da söz konusudur. Kant (1960, s. 49), hukuk için adaletin, adalet için de aleniyetin koşul olduğunu savlar.

3.1.1. Dönüşen Aleniyet: Eleştirellikten Manipülasyona

Kamuoyunun devleti denetleyen ve sınırlandıran bir işlevle donatılması, kamuoyunu kendiliğinden eleştirel aleniyetle ilintili hale getirir; bu ilintililik hem tarihsel bir olgu, hem de normatif bir ilke olarak ele alınabilir:

Habermas'ın çözümlemesinde, siyasal kamusal alanın özelliklerinin belirlenmesi sürecinde kamuoyunun eleştirel niteliği ve alenilik hem tarihsel bir olgu hem de oluşturulacak bir demokrasi anlayışı açısından normatif bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Aleniyet, ilan etme, kamuya açılma, kamusal alan ile özel alanın ilişkileri çerçevesinde de önemlidir (Hasdemir & Coşkun, 2008, s. 125).

Habermas'ın kamusal alana ilişkin yaptığı tarihsel analizden ve çıkarımlarından anlaşılan, kamuoyunun yönetime karşı eleştirel, sınırlayan, yönlendiren, denetleyen bir konumda bulunduğu / bulunması gerektirir; devlet ve siyasal iktidar, kamuoyunu değil, kamuoyu, devlet ve siyasal iktidarı yönlendirmelidir. Devlet ancak kamuoyuyla sınırlandırıldığında, 'aydınlanmış' bir eleştirel kamuoyunun varlığında meşru olmaktadır (Zabcı, 1997, s. 74).

Kamusallığın ve kamusal alanının hangi niteliklere sahip olduğu ya da olması gerektiğine dair tartışma, kamuoyu tartışmasıyla paralel seyreder. Devletin, meşruluğunu ancak 'aydınlanmış bir eleştirel kamuoyuyla' sağlaması, kuşkusuz normatif düzeyden ele alındığında söz konusudur. Olgusal düzeyde ise zaman zaman 'oluşan' değil 'oluşturulan' kamuoyundan, 'kamuoylarından' bahsedilebilmektedir:

Genellikle, demokratik rejimlerde serbestçe "oluşan" kamuoyu ile, demokratik olmayan (otoriter veya totaliter) rejimlerde "oluşturulan" (yaratılan) kamuoyu arasında bir ayırım yapılır. Bu ayırım esas itibarıyla geçerlidir. Ancak gerçek şemanın bu kadar basit olmadığını söylemek gerekir. Aslında her rejimde az veya çok kamuoyunun "oluşturulmasından", yoğrulmasından ve biçimlendirmesinden (manipüle edilmesinden) söz edilebilir (Kapani, 2007, s. 166).

Ülkelerin demokratik standartları açısından kamuoyuna dair yapılan ‘oluşan-oluşturulan’ ayrımı, bir bakıma Habermas’ın yine kamuoyu bağlamında aleniyet ilkesi ile ilgili yaptığı ‘eleştirel – yönlendirici/manipülatif aleniyet’ ayrımına paralellik gösterir. Fakat, Habermas’ın ayrımıyla, demokratik standartlara ilişkin kamuoyu oluşumuna dair yapılan ayrımın temel bir farkı vardır: Ülkeler arasında yapılan ayrım aynı zaman diliminde, yine bir bakıma normatif denebilecek bir yaklaşımla, farklı uzamları/toplumları karşılaştırmalı olarak incelerken; Habermas, farklı zaman dilimlerinde aynı uzamı, Batı dünyasını incelemektedir. Buradaki ayrımın sınır, farklı rejimler arasına değil, Batı toplumunun içerisinden geçtiği iki dönem arasına çekilmektedir: Rekabetçi / liberal kapitalist dönemle; ekonomik düzeyde tekelci kapitalist, devlet düzeyinde sosyal refah dönemi ve iletişim düzeyinde kitle medyasının baskın olduğu dönemler arasına.

Yirminci yüzyılın kitleler çağı olarak da adlandırıldığı akılda tutulursa, söz konusu dönemle ortaya çıkan sosyal ve ekonomik değişimler kamuoyuna yaklaşımı da değiştirmiştir. Örneğin parlamentolarda yasa yapan ve hükümeti denetleyen bireysel temsilciler yerini daha çok kitle partilerinin yönetimlerince belirlenen temsilcilere bırakmıştır. Benzer şekilde, liberal bakış açısının biricik öznesi bireyin yanına, örgütlü çıkarlar olarak isimlendirilen toplumsal-sınıfsal gruplar/kategoriler de eklenmiştir.

Bu bakımdan (burjuva) kamuoyu, kamuyu (bütünü) kapsar hale geldikçe -büyük ölçüde sınıfsal bir kurguya sahip olmasından dolayı- paradoksal olarak, kamuoyu olmaktan uzaklaşır. Başka bir ifadeyle, eleştirel aleniyetle bağlantılı kamuoyu yerini manipülatif aleniyetle bağlantılı kamuoyuna bırakır. Kuşkusuz bu, toplumla devlet arasına çizilen sınırın silikleşmesi, siyasal düzlemde biricik özne bireyin yerine kolektivitinin öne çıkmasıyla da bağlantılıdır:

...Gerçekte ise siyasal kamunun mülksüzlerce işgali, devlet ile toplumun kaynaşmasına yol açtı. Bu kaynaşma, kamunun altındaki zemini, ona yeni bir zemin de kazandırmaksızın

çekip aldı. Zira kamusal alanla özel alanın entegrasyonu, bir zamanlar devlet ile toplum arasında aracılık yapan kamunun örgütsüzleşmesine tekabül ediyordu. Bu aracılık işlevi, kamusal topluluktan çıkıp, dernekler gibi özel alandan veya partiler gibi kamu alanından zuhur ederek devlet aygıtıyla işbirliği halinde içsel bir iktidar yürüten veya güçler dengesi kuran kurumlara geçti; bu arada bu kurumlar, özerkleştirilmiş kitle iletişim araçları üzerinden, medyatikleştirilmiş kamusal topluluğun onayını veya hiç değilse müsamahasını elde etmeye çabalyorlar. Aleniyet belirli konumlara bir *good will* [hayırhahlık] halesi sağlamak üzere adeta yukarıdan aşağıya geliştiriliyor. Başlangıçta aleniyet, kamusal muhakemenin, hem egemenliğin yasama yoluyla temellendirilmesi ile hem de egemenliğin icrasının eleştirel denetimi ile bağıntısını güvenceliyordu. Şimdiyse artık kamusal olmayan oy egemenliği üzerindeki bir egemenliğin tuhaf ikiyanlılığını mümkün kılıyor: Kamusal topluluğun yönlendirilmesine hizmet ettiği gibi, aynı oranda kamusal topluluk önünde meşruiyetin sağlanmasına da hizmet ediyor. Eleştirel aleniyet, yönlendirici aleniyet tarafından geri itiliyor (Habermas, 2013, s. 300).

Bahsedilen eleştirel ve manipülatif aleniyet, kavramsal bir ikilik oluştururlar. İkiliğin ilk kısmı, aslında çalışma boyunca aktarılan, genel olarak Habermas'ın 'kamusallık' anlayışını ifade eder. Yurttaşların özel alanı ve onun çekirdeğini oluşturan ailenin, mahremiyetin alanı korunurken; 'eşitsiz ilişkinin' diğer tarafındaki devlet, aldığı kararlar, yapıp ettikleri, işleyişi ve hukuk düzeniyle -adı üstünde, 'kamusal' nitelikleriyle- yurttaşın denetim ve gözetimine açılır.

İkiliğinin diğer kutbu olan 'yönlendirici' ya da 'manipülatif' aleniyet için ise karşıtının bir tür değilmesidir denebilir. Özel ve kamusalın iç içe geçtiği, devletin sınırlandırılmaya çalışılmasından çok özel çıkarlar için yardıma çağırıldığı bir döneme ait bir ilkedir. Bu bakımdan, Habermas'ın kamusalılığın çöküşüyle işaretlediği dönemin izlerini üzerinde taşır; kitle ve bunu manipüle etme/yönlendirme olguları yan yana bulunur.

Burjuva kamusalılığının yükselişi ve çöküşünün kitle iletişim araçları paralelinde seyrettiği akılda tutulursa, solanlardan sonra devreye giren gazete ve dergiler; bir siyasal tartışma çevresi oluşturmak ve bireysel katkıları daha çok özendirmek anlamında eleştirel aleniyetle bağlantılı görülebilir. Ayrıca basın tarihine bakıldığında, bu dönemde devleti sınırlama ve şeffaflığa zorlama, yani eleştirelilik konusunda yazılı basının önemli bir rol üstlendiği görülür. Burjuva kamusal alanın çöküşüyle işaretlenen dönemde ortaya çıkan, daha doğrusu iyice etkinlik kazanan radyo ve televizyon gibi kitle iletişim

araçlarının yayınları ise daha çok manipülatif aleniyetle ilişkilendirilebilir. Bu kapsamda manipülasyon olgusuna biraz daha yakından bakmak gerekmektedir.

Manipülasyon, gazete, televizyon haberlerinde yahut televizyonda tartışma programları ile gerçekleştirilebilir. Habermas'a (2007a, s. 136) göre, 'elektronik kitle iletişim araçlarının' hükmettiği bir kamusal alan söz konusu olduğunda bu araçlar, bilgilendirme aracı olduğu kadar manipülasyon ve telkin aracı işlevini de yerine getirir. Bir televizyon kanalında yansız olarak sunulduğu iddia edilen bir haberde, söz gelimi bu bir grev olsun, tarafların görüntülerinin seçimi, bunların sıralanışı, seslendirilen metindeki ifade ve vurguların tümü eleştirel bir incelemeden geçirilebilir ve yansızlık savı pek çok durumda çürütülebilir. Fakat çoğu kez manipülasyon, haberlerin doğudan verilişinde, ya da örneğin tartışma programları söz konusu olduğunda, katılımcıların seçimi ve konuşma süreleri gibi önemli detaylarda açıkça göze çarpar. Hatta manipülasyon ve 'kamuoyu oluşturma' savı o denli ileri bir noktaya ulaşır ki, işlevi kamuoyunu yoklamak olan anketleri yapan şirketler, kamuoyunu yönlendirme zannı altında kalırlar. Dahası pek çok durumda, şirketlerin belirli çıkar grupları ve siyasal organizasyonlarla olan ilişkileri bu şüpheyi haklı da çıkarabilir. Bu bakımdan refah dönemi kitle toplumu ile beraber, kamuoyunu merak etme, onun sözcülüğünü üstlenme gibi saiklerin, yerini daha çok, 'kamuoyunu oluşturma' çabalarına bıraktığı iddia edilir.

Yeni enformasyon teknolojileri ve internetle birlikte gelişen çevrimiçi sosyal ağlar, iletinin tek yönlü işlediği geleneksel araçlara kıyasla belirli türden manipülasyon risklerini azaltma eğilimindeyken, yepyeni tekniklerin ortaya çıkması da söz konusudur. Bunun yanı sıra, geleneksel medya ile bağlantılı yönlendirme de hala önemini korumaktadır denebilir. Zira internet öncesi dönemin alışkanlıklarının hemen ortadan kalkacağı söylenemeyeceği gibi, televizyon yayıncılığı da farklı sosyal tabaka ve yaş

gruplarında etkisini sürdürmektedir.¹²

3.2. Sosyal Medya’da Eleştirel Aleniyete Karşıt Süreçler

Özellikle sosyal medya bağlamında, eleştirel aleniyetle karşıtlık ilişkisi içerisinde düşünülebilecek manipülasyon için, ilk olarak, kasıtlı olarak paylaşılan yanlış bilgi, haber ve görüntüler -dezenformasyon- akla gelmektedir. Özellikle toplumsal gerilimin yüksek olduğu dönemlerde yanlış bilgi ve içerikler fazlaca dolaşıma girmekte; pek çok kişi verinin kaynağını merak etmeksizin ve veriyi doğrulamaksızın paylaşmakta ve yaygınlaştırmaktadır. İnsanların merak duygularını ve çoğu kez kaygılarını tetikleyen gizemli fotoğraflar, türlü komplo teorileri ve üzerinde oynanmış görüntüler, internet ortamında doğru bilgiye erişmeyi gerçek bir sorun haline getirmektedir. Apaçık yanlış, yalan ya da yanlış olduğu anlaşılabilir bir bilgi/haber için doğrulama aranmayabilir; yine, doğruluğu-yanlışlığı basitçe teyit edilebilecek bilgiler söz konusu olduğunda da eleştirel ve akılcı bir kamusallık açısından büyük bir tehdidin olduğu söylenemez. Fakat, internet ve sosyal medya çağında, çok sayıda bilgi kaynağı vardır; ayrıca ‘nesnel’ bilgi ve paylaşımların yanı sıra, anekdotal diyebileceğimiz içerikler de fazlaca yer alır. Böyle bir iletişim ortamında, bilginin güvenilirliği için kullanıcılar arasında asgari bir karşılıklı güven aramak gerekmektedir.

Fakat sosyal medya platformları; kullanıcıların, mesajların/içeriklerin güvenilirliği konusunda yargıya varmasını zorlaştırmaktadır. Kamusal bilinirliğe sahip ciddi bir medya kuruluşundan edinilen bilgilerle, açıkça komplo haberler yapan, güven vermeyen bir kuruluşun haberleri arasındaki fark açık olabileceken; sosyal medya hesaplarından ulaşılan içerikler arasında ayırım yapmak bu kadar kolay olmamaktadır. Kullanıcılar,

¹² Radyo Televizyon Üst Kurulu’nun 2018 tarihli Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması’na göre, cihaz sahipliği açısından, hanelerde %64 oranında klasik televizyon bulunduğu, %54 oranla bilgisayarların bundan sonra geldiği görülmektedir. Yaş ortalaması yükseldikçe haber/bilgiye erişim için televizyon kullanımının ve aylık ortalama televizyon izlenen gün sayısının da arttığı saptanmıştır. Eğitim düzeyi arttıkça da aylık ortalama televizyon izlenen gün sayısı, aksine azalmaktadır. Gençlerde klasik cihazlardan, yeni medya araçları ile televizyon yayınlarını takip etme eğilimi daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır (s. 15). (Bkz. https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/televizyonizleme_egilimleri/arastirmasi2018.pdf)

bilgi ekosistemlerinde, aile üyeleri gibi yakınlarından oluşan ‘arkadaşlarına’ ya da ‘takip edilenlere’ giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedirler. Fazla sayıda kaynaktan gelen içeriklerin harmanlanması; kaynaktan ve kanıtlardan çok, hikâyeye odaklanılmasına neden olmaktadır. Ayrıca sosyal medya ortamındaki ‘sosyal çevrenin’; onay, öneri ve ‘beğenileri’ de, kullanıcıyı, rasyonel ve eleştirel olmayan bir biçimde yönlendirmektedir (Wardle & Derakhshan, 2017, s. 12).

Yakın sosyal çevresi dışında, geniş bir kitleyle etkileşim içinde olan bir kullanıcının, karşılaştığı içeriklerin güvenilirliği konusunda yargıya varabilmesi başka sebeplerle daha da zor olmaktadır. Kullanıcı, karşısındaki kişinin, kişisel bilgilerinin doğruluğundan öte, ‘gerçek bir kişi’ olduğundan dahi emin değilse, kamusal iletişimde bulunması gereken belirli düzeyde kuşku ve mesafe, yerini toptan bir şüphecilik ve güvensizliğe bırakabilmektedir.

3.2.1. Sosyal Medyada Dezenformasyon: Trol, Bot, Botnet ve Cyborg Hesaplar

Yalan haber ve içerikler, gerçek kişilerin hesaplarından/profillerinden yayılabildiği gibi, kendini gizleyen -anonim- hesaplardan da yayılmaktadır. Tartışıldığı üzere, sanal uzamda var oluşun hem olumlu hem de olumsuz yanını yansıtan anonimlik özelliği, kişilerin sosyal yaşamlarındaki düşünsel ya da eylemsel tutarlılıklarını sanal mecralarda sürdürememelerine; geçici, kaygan ve tutarsız bir zeminde var oluşa (Berkman Köseleli, 2017, s. 62) yol açabilmekteydi. Bir bakıma anonimliğin de verdiği cesaretle dezenformasyonun siyasal ya da duygusal motivasyonlarla kolayca yayılabilmesi mümkünken; bunun, maddi kazanç motivasyonu da hâlihazırda yapılmakta olduğu söylenmelidir.

Pek çok ülkede iktidarların, sosyal medyada yanlış içerikler oluşturmak üzere ‘sosyal medya uzmanı’ unvanıyla çalışanlar istihdam ettikleri bilinmektedir (Forelle, Howard, Monroy-Hernandez & Savage, 2015, s. 1). Bu ‘sosyal medya uzmanları’, doğrudan

devlet memuru olabilecekleri gibi, yüklenici bir firmanın çalışanı da olabilmektedirler (Bradshaw & Howard, 2017, s. 15-16). Söz konusu kişilerin yönettiği, genellikle ‘*trol*’ olarak isimlendirilen sosyal medya hesapları, özellikle seçim dönemlerinde ya da sosyal/siyasal büyük dönüşümlere gebe olay ve süreçlerde manipülasyon amaçlı devreye girmektedirler. Daha geniş kapsamlı ele alındığında, sadece mizahi içerik üretmek gibi amaçlarla oluşturulan *trol* hesapların varlığı yadsınamasa da, özellikle *siyasal trol* olarak sınıflandırılanların siyasal manipülasyon amaçlı paylaşım yaptıkları söylenebilir. Siyasal trollüğün dezenformasyon yaymanın yanında, tartışmaları baltalama işlevi bulunduğu da belirtilebilir; troller çoğu kez, diğer kullanıcıları duygusal bakımdan tepki sınırına getirerek tartışmaları raydan çıkaracak şekilde hareket etmektedirler.¹³

‘Sosyal medya trollerinin’ yanı sıra, *bot* hesaplardan da dezenformatif sürecin bir parçası olarak bahsedilebilir. Reklam gibi amaçlarla oluşturulan pek çok *bot* çeşidi olsa da, özellikle *siyasal botlar*, sosyal medya üzerinden, gerçek kişilerin davranış kalıplarını öğrenerek taklit etmek üzere geliştirilmiş algoritmalarla işleyen; kamuoyu manipülasyonu için özel olarak üretilmiş bilgisayar programlarıdır (Woolley & Howard, 2016, s. 4885). Benzer şekilde, aynı merkezden yönetilen bot hesabı ağına ise *botnet* denmektedir. Kavram, ‘robot’ ile ‘ağ’ (*network*) sözcüklerinin birleştirilmesinden (*robot network*) türetilmiştir. Başka bir tanımla, *botnet*, bazı görevleri yerine getirmek üzere, birden fazla cihaz arasında iletişim kuran bir program koleksiyonunu ifade eder. (Forelle, Howard, Monroy-Hernandez & Savage, 2015, s. 1).

Botlar ve botnetler, Twitter ve Facebook gibi sosyal medya platformlarında belirli başlıklara/etiketlere, anlamlı-anlamsız içerikler girerek buradaki dolaşımı artırmakta; böylece söz konusu başlığı, gündemin/akışın üst sıralarına taşımaktadırlar. Siyasal

¹³ “Bot, botnet ve troller anlamak” için bkz. <https://www.newslabturkey.org/bot-botnet-ve-trolleri-anlamak/>

organizasyonlar ve liderler, genellikle görünürlüklerini artırmak amacıyla ve özellikle de seçim dönemlerinde *siyasal bot* ve *botnetlerden* yararlanabilmektedir. Michelle Forelle (2015) ve arkadaşları, Venezüella örneğinde, iktidar ve muhalefet liderlerinin Twitter’da bot hesaplardan faydalandıklarını belirtmektedirler. Mevcut devlet başkanı Nicolás Maduro dâhil, siyasal parti liderlerinin paylaşımlarını tekrar dolaşıma sokan (*retweet*’leyen) hesapların yaklaşık yüzde onunun botlardan oluştuğunu göstermişlerdir. Bu durum Morozov’un (2010) öne sürdüğü, devlet yetkililerinin, kurumlarının ve siyasal aktörlerin, sosyal medyada görünürlüklerini artırarak, kendi ‘meşruluklarını’ tescilledikleri savını akla getirmektedir.

‘Meşruiyet’ yaratmanın bir örneği de, sosyal medya üzerinden, özellikle *bot* hesapların yoğunluklu olarak kullanıldığı bir siyasal manipülasyon biçimi *astroturfing*’dir. Astroturfing, bir siyasal mesajın ya da gündeme getirilmek istenen bir meselenin, tabandan ve tabanın talebinden kaynaklandığı algısını yaratmak üzere ortaya konan bir kamuoyu manipülasyonudur (Bradshaw & Howard, 2017, s. 11). Olmayan bir taban hareketi, siyasal botlarla, varmış gibi gösterilmektedir. Kuşkusuz siyasal aktörün ilk hedefi kendini, mesajını ya da atacağı adımı meşrulaştırmaksa da, devreye girebilecek ‘sürü psikolojisi’ ile birlikte, meşruiyetten öte, ortaya çıkacak internet trafiğinin sonucunda desteğini de oldukça artırabilecektir.

Siyasal içerikli mesaj oluşturup yayma, bunların dolaşımını artırarak gündem belirleme, bahsedilen yazılımlar/bilgisayar programları sayesinde kolaylaşmaktadır. Gerçek kişilerin bu işler için istihdam edilmesine kıyasla, manipülasyonda otomatikleşmeyle birlikte süreç hızlanmakta ve ‘maliyeti düşmektedir’. Bu otomatikleşmenin yanı sıra, bot hesaplar, gerektiğinde, insanlar tarafından da makul bir biçimde işletilip yönlendirilebilmektedir. Yazılım ve gerçek kişiler tarafından ortaklaşa işletilen bot hesaplara da *Cyborg* denmektedir. Kavram, sibernetik organizma (*cybernetic organism*)

taamlamasının kısıltılmış halidir (Wardle & Derakhshan, 2017, s. 26). Cyborg hesapların kullanımı, sosyal medya platformlarının sayıları artan siyasal botlarla ilgili bazı önlemler almaya başlamalarıyla birlikte artmaktadır; otomasyonun algılanmasını önlemek ve etkileşimleri daha gerçekçi hissettirmek için tercih edilmektedirler (Bradshaw & Howard, 2017, s. 12).

Söz konusu gerçek ya da yazılım hesaplar, ‘gerçek kişilerle’ bire bir mesajlaşma yoluyla dezenformasyon yaymak ya da farklı türden manipülasyonlar için de kullanılabilirler. Mesajlar, konusuna göre uzun süre etkili olacak şekilde tasarlanabileceği gibi; sadece bir seçim dönemi için kısa süreli ya da önemli bir son dakika haberi söz konusu olduğunda tek bir mesaj olarak da tasarlanabilmektedir. Etkilenmesi hedeflenen kitleye, mesajın içeriğini oluşturanlar kişiler (itibarsızlaştırılanlar) hakkında çarpıtılmış veriler sunulabileceği gibi, gerçek fakat nitelik olarak kamusal değil özel bilgiler de sunulabilmektedir (Wardle & Derakhshan, 2017, s. 27).

Trol, botnet, bot ve cyborg hesaplar; dezenformasyon yaymak, siyasal tartışmaları ve ‘kamuoyunu’ manipüle etmek üzere sosyal medyada istihdam edilen ‘ordulara’ benzetilebilir. Bu ‘ordularla’ birlikte akılcı siyasal tartışma potansiyeli de, kamuoyu oluşturmak/yönlendirmek üzere bir ‘tıklanma’ ve gündem belirleme savaşına dönüşmektedir. Dünya çapında pek çok hükümet, ‘siber savaş’ yeteneklerini ister ‘savunma’ ister ‘saldırı’ alanında olsun, bu ordularla güçlendirmektedir. Rusya, Meksika ve Çin gibi ‘Batılı olmayan’ ülkelerin yanı sıra, Avusturya, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerin sanal uzamında da siyasal botların oldukça fazla kullanıldığı söylenmelidir. İster siyasal ister reklam amaçlı olsun, uzmanlar, tüm internet trafiğinin artık yüzde altmışından fazlasının bot trafiğinden oluştuğunu ifade etmektedirler (Forelle, Howard, Monroy-Hernandez & Savage, 2015).

İnternet ve sosyal medya aracılığıyla bilgiye erişim iddiası burada bir bakıma tersine dönmektedir. Bilgi toplumu ifadesinin kendi başına sahip olduğu olumlu anlam, burada bir paradoksa dönüşür. Bilginin salt niceliğine değil özellikle niteliğine; ve sadece bilgiye erişime değil, bilgiyi işleme/sindirme sürecine yapılacak vurgu bu açıdan yaşamsal önemdedir denebilir.

Güvenilir bilgiye nasıl ulaşılır sorusu, yurttaşın bilgi edinme hakkı bağlamında da, eleştirel bir kamusallığın hayata geçmesi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Kamusal alan tartışması bakımından bilgiye erişimin koşulunun, doğru bilgiye erişmek anlamına geldiği açıksa da; bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi ve farklı görüşlerle temas, akılcı bir tartışma için olmazsa olmazdır. Haber sunumu ya da bilgi paylaşımının, kendi halinde dahi, tam bir tarafsızlığa sahip olamayacağı hatırlanırsa; mümkün olduğunca çok kaynaktan beslenmenin, hem bir olgunun/olayın gerçekliğini tartmakta hem de başka bakış açılarına ulaşmakta önemli olduğu görülür. Akılcı tartışma da, sonucunda oluşan ‘aydınlanmış bir kamuoyu’ da böyle bir sürecin varlığını gerektirir. Bu bakımdan sosyal medya, günümüzde önemli bir haber alma kaynağıdır. Pek çok yurttaş, önceki haber kaynakları olan gazete ve televizyonun yerine belli başlı haber sitelerini ve daha çok da sosyal medya platformlarını kullanmaktadır.¹⁴

Facebook ya da Twitter gibi sosyal medya platformlarında haber/içerik akışlarının nasıl gerçekleştiği; farklı bilgi ve düşüncelere ulaşma bağlamında ele alınabilir. Bu kapsamda sanal uzamdaki ‘enformasyon bombardımanına’ karşı geliştirilen, ama eleştirel bir kamusalılık için de bazı sakıncaları olan ‘kişiselleştirilmiş çevrimiçi haber akışlarına’ değinilebilir.

¹⁴ Habercilik ve bilgiye erişim/bilgi akışı anlamında internet ve sosyal medya kullanımının Türkiye özelinde de yükselişte olduğu görülmektedir. KONDA 2018 Medya Raporu bu açıdan önemli veriler ortaya koymaktadır. 2008-2018 arası on yıllık zaman diliminde özellikle 2011 yılından bu yana internet kullanımının ve sanal uzamdan bilgi ediniminin oldukça arttığı görülmektedir. Araştırmaya göre 2011 yılında her 10 kişiden 4’ü internet kullanırken, 2018’de bu oran 10 kişiden 8’e yükselmiştir (s. 29). (Bkz. <https://konda.com.tr/tr/rapor/konda-medya-raporu/>)

3.2.2. Tek Yönlü Enformasyon: Yankı Odası ve Filtre Balonu

Web 1.0 konseptindeki habere erişim süreci daha çok, yurttaşın seçtiği haber sitesine girmesi; özellikle belli bir kategoriyle ilgilenmiyorsa, sosyal-siyasal gündeme ilişkin farklı haber ve yorumlara ulaşması şeklinde işlemekteydi. Belli bir dünya görüşünü yansıtan bir mecrayı kullansa dahi, bunu bilerek kullanmakta ve gerektiğinde karşıt düşünceyi öğrenmek adına, uygulayıp uygulamamasından ayrı olarak, başka bir platforma erişmeyi düşünebilmekteydi; bu işleyiş, adeta, yazılı basının eleştirel bir kamusallığın doğuşunu desteklediği süreci anımsatmaktadır. Bu bir seçenek olarak hala bulunsa da, *web 2.0* konseptine dayanan sosyal medya platformlarının çok daha yoğun olarak kullanılmaya başlamasıyla, manzara bütünüyle değişmektedir.

Sosyal medyanın haber/içerik akışı söz konusu olduğunda, fazla ‘tıklama’ ya da ‘beğeni’ alan içerikler öne çıktığı, bir anlamda ‘gündemde üst sıraya yükseldiği’ için; kullanıcıların, ilk etapta, belirli bir ortalamaya seslenen, daha çok etkileşim alan içeriklerle karşılaşması daha muhtemeldir. Dahası, Caplan ve Boyd’a (2018, s. 52) göre, bu içeriklerin de temel ve zorlayıcı kamusal meselelerden ziyade, ilgi alanlarına ya da eğlenceye ilişkin olma potansiyeli daha yüksek görünmektedir. Bu tür içeriklerin tercih edilmesinin başlıca sebebiyse, pek çok haber hesabının, sayfa görüntülemesi gerektiren reklam gelirlerine bağlı olmasından dolayı kullanıcıları uzaklaştıracak içerik üretmek istememesidir.

Bu genel işleyişin ötesinde, kullanıcıların, sosyal medyada içerik akışlarını kişiselleştirme imkânlarından da bahsedilmelidir. Kullanıcı ilk olarak, belirli hesap ve sayfaları takip ederek, başka bir deyişle ‘arkadaş’ ya da ‘takipçisi’ olduğu kişileri bizzat belirleyerek, kendine kişisel bir içerik akışı sağlamış olur. İkinci olarak, sosyal medya uygulamalarında ve bazı haber platformlarında işler halde bulunan, kullanıcıların ‘enformasyon bombardımanından korunması’ hedefiyle geliştirilen ‘haber tavsiye

teknolojileri' yoluyla, sadece kendine hitap eden içeriği seçici olarak filtreleyebilir. Kişiselleştirilmiş filtreleme sistemleri, kullanıcıların ilgi alanına girmeyen, ilgilenmedikleri enformasyonu daha kolay göz ardı etmelerini, doğrudan istedikleri içeriklere ulaşmalarını sağlamaktadır (Narin, 2018, s. 233-234). Haber ya da bilgi akışlarının kişiselleştirilmesinde kullanılan, sayılan ilk iki yöntemin dışındaki diğer yol ise kullanıcının bizzat takipçi seçerek ya da filtreleme yaparak oluşturmadığı bir tür kişiselleştirmedir. Söz konusu olan, sosyal medya platformunun kullanıcının verilerini, algoritmalar yoluyla haber akışını kişiselleştirmek için kullanmasıdır.

Kişiselleştirmede yararlanılan bazı algoritmalar cinsiyet, yaş ya da yaşanan yere dair verileri doğrudan kullanıcıdan talep ederken; geri kalanlarıysa tarayıcılara yerleştirdikleri eklentilerle ¹⁵ (çerez/*cookie*), otomatik olarak, yani kullanıcılara sormaksızın, davranışlarını gözlemleyerek verilerini toplamaktadır. Bahsedilen öneri sistemleri, kullanıcı onayı aramadan, örtük bir şekilde toplanan verilerle bilgi/içerik akışlarını kişiselleştirmektedir. Dahası, kullanıcının beğeni ve paylaşım gibi eylemlerine ilişkin toplanan veriler, sadece akış kişiselleştirmesi için kullanılmamakta; üçüncü taraflarla da paylaşılabilir. Kullanıcılar, çoğunlukla kendileri hakkında veri toplandığından dahi habersizken; bu veriler, şirketler arası bir meta haline gelmekte, dahası çeşitli iktidar mekanizmalarıyla da paylaşılabilir (Narin, 2018, s. 237-239).

Kitle medyasında, örneğin bir televizyon kanalındaki siyasi tartışmada, kanalın yayın politikası, moderatörün davranışları, katılımcıların kimliği, katılımcılara tanınan süreler

¹⁵ “Çerezler, web sitelerinin onları tanımasına ve hatırlamasına yardımcı olmak için kullanıcılar hakkındaki kişisel bilgileri izler. Örneğin, birisi Amazon.com'u ziyaret ettiğinde, web sitesi kullanıcının tarayıcısına benzersiz bir numara atayarak bir çerez yükler. Bu, Amazon'un bir sayfadan diğerine giderken kullanıcının alışveriş sepetinde ne olduğunu hatırlamasına ve tıkladıkları bağlantılara göre önerilerde bulunmasına olanak tanır (Schneier 2015). Başlangıçta, çerezlerin yalnızca kullanıcıların bunları yükleyen web sitelerindeki etkinliklerini izlemesi amaçlanmıştır. Ancak günümüzde çerezler, kullanıcıların İnternet'teki gezinmesini ve etkinliklerini sürekli olarak izlemek için kullanılmaktadır.” (Bradshaw & Howard, 2018, s. 12)

gibi etmenler; yayının taraflı olup olmadığı hakkında bir tartışmaya sebebiyet verebilirdi. İnternet ve sosyal medyanın yaygın kullanımıyla, kişiselleşen bilgi, haber ve içerik akışlarıyla birlikte soru, şu hale gelmiştir denebilir: İşleyen algoritma yanlı mı, ya da belirli bir manipülasyon söz konusu mu?

Açıkçası, yurttaşlar kamusal meseleler hakkında bilgi edinme rutinlerinde sosyal medyayı daha fazla kullandıkça, manipülasyon ve tek yönlü bilgilenme tehdidi de artmaktadır; zira kişiselleştirmede kullanılan veriler, bireylerin bu mecralarda aktif oldukları zaman içinde katlanmaktadır; ne kadar zaman geçirilirse, ilgili platform o kadar veri biriktirmektedir. Bu açıdan sosyal medyanın yurttaşları/kullanıcıları belirli bir bakış açısını güçlendiren, sanal bir ‘yankı odasına’ ya da ‘filtre balonuna’ kapatma potansiyeli yüksektir denebilir (Dutton, Reisdorf, Dubois, & Blank, 2017, s. 18).

3.2.2.1. Yankı Odası: Parçalanmış Kamusal Alan ya da Kutuplaşmış Kamuoyu

Yankı odası (*echo chamber*) kavramı, sosyal medya bağlamında, yeni bilgilere ve tartışma başlıklarına, karşıt düşüncelere ulaşamama durumunu anlatır. Sosyal medyada belirli görüşlerden insanlarla arkadaş olmak ya da takipleşmek ve sadece belirli dünya görüşü çerçevesinde yapılan yayınları takip etmek, yankı odasında olmanın basit bir ifadesidir.

Diğer yandan sosyal medya platformları da, belirli başlık/etiket takibine, bazı içeriklerin de filtrelenmesine imkân tanıyarak, kullanıcıların ‘kişisel yankı odalarını’ kurmasına sebep olmaktadır. Yankı odası etkisi, böylece kullanıcıların kendi seçimleri ve sosyal medya platformlarının da yönlendirmesiyle, belirli içeriklerin, düşüncelerin ve inançların; dolaşımda bulunarak, sürekli tekrarlanarak güçlenmesini anlatan bir metafordur (Narin, 2018, s. 240).

Eleştirel bir kamusal alanın, ancak farklı ve yeni bilgilerle, görüşlerle karşılaşma ve akılcı bir tartışmayla tanımlanabileceği akılda tutulursa; sosyal medyanın bu şekilde kullanımı,

Habermasçı kamusal alan olanaklarının aksi yönde bir gelişmedir denilebilir. Sosyal medyada yurttaşların, pek çok konuda kendileri gibi düşünen, benzer bir sosyal çevrenin üyesi yurttaşlarla gruplar oluşturması ve birbirlerinden neredeyse izole bu grupların, kanaatlerini kendi aralarında sürekli tekrarlayarak güçlendirmesi, bütünleşik ve akılcı bir kamusal alan kavrayışına çıkmamaktadır. Böylesi bir işleyiş, belki de daha çok, karşıt kamusal alanların ya da farklı kamuların varlığına bir örnek olarak görülebilir. Bu kapsamda, üyelerinin siyasal kimliklerinin belirleyici olduğu kamusal alanların/kamuoylarının yanı sıra, örneğin küresel ısınma, hayvan hakları, kürtaj gibi tartışma başlıkları etrafında, siyasal-sosyal gündeme göre şekillenen ‘kamuoylarından’ ya da ‘karşı kamuoylarından’ da bahsedilebilir. Dolayısıyla ‘sanal’ ya da ‘dijital kamusal alandan’, çeşitli kamusalılıkları kuşatan çevrimiçi bir iletişimsel alan olarak söz edilebilir (Schäfer, 2015).

Fakat analiz biraz daha derinleştirildiğinde, sosyal medyada birbirinden adeta görünmez duvarlarla ayrılmış bu ‘kamular’, çoklu kamusal alanlar kavrayışına dahi uymamaktadır denebilir. Zira sosyal medyanın işleyişi göz önüne alındığında, eklemlemeler ve kesişimler fiziksel uzama kıyasla çok daha az olabilecektir. Görünmez duvarlarla ayrılmış, belli başlı konulara göre oluşmuş, ama istendiğinde dâhil de olunabilecek kamular ve kamuoylarının varlığı; bunların içerisinde yer almayan bireyler açısından, olsa olsa, toplumda bambaşka siyasal taleplerin, bakış açılarının ve gündemlerin varlığının kanıtı olabilir. Fakat bu işleyişte, yer yer asgari diyalog imkânlarının dahi önünün kapandığı görülür. Nihayetinde yurttaş, sürekli kendi kanaatlerini pekiştiren bu kamulara dahildir ya da değildir; ve karşıt görüşlü biri olarak herhangi bir sanal kamuya dahli, provokasyon olarak görülebileceği gibi, sosyal medyada bir linç kampanyasına da kurban gidebilecektir. Bu açıdan söz konusu süreç, çoklu kamusal ‘alanların’ varlığının da ötesinde; Dahlgren’in (2005, s. 152) belirttiği üzere, internet ortamında kamusal alanın dağılmasına işaret etmektedir denebilir:

Yankı odası etkisi, kişinin bir yandan kendi mevcut dünya görüşünü güçlendirirken öte yandan bu görüşü daha doğru ve evrensel olarak kabul etmesi yanılımasına neden olmaktadır. Bu kapsamda yankı odası etkisi, internet ortamında karşıt görüşlerin dolaşımına girdiği ve yeni medyanın kamusal alanın bir taşıyıcısı olduğuna dair iyimser görüşlere yönelik bir eleştiri niteliğindedir. Kullanıcılar maruz kalmak istedikleri mesajları, görüşlerini destekleyecek şekilde bir klik ile kolayca sınırlandırabilmektedir. Böylece kişiye özgü tasarım ve katılımcının da içerik ürettiği sınırsız güce atfedilen olumlu nitelermeler birer ütopya haline gelmektedir (Narin, 2018, s. 240-241).

Yankı odası, bilgilenme ve siyasal katılım açısından özellikle sosyal medyada yurttaşların gruplaşmasını/kutuplaşmasını ve bunun mekanizmasını ifade eder. Günlük deneyimlerden çıkarılabilecek olan sonuç da, bu kavramlaştırma ve mekanizmanın işaret ettiği bir gerçekliğe, sanal uzamda az çok tanık olunduğudur. Sanal uzamda artan ‘grup kutuplaşmasının’ (*group polarization*), kamusal alanın ya da akılcı bir tartışma zeminin altını oymasının yanı sıra; birbirine paralel düşüncelerin sürekli tekrar edilmesi ve karşıt düşüncelerle mümkün olduğunca az karşılaşmanın sonucu; kullanıcıları düşünsel açıdan ‘uçlara’ taşıması, yani fanatizm olasılığını gündeme getirdiği söylenebilir (Sunstein, 2002). Anonimliğin yaygınlığı da akılda tutulursa, pek çok açıdan ‘sorumsuz’ paylaşımlar ve davranışlarda bulunma, önyargıların büyümesi ve akılcı tartışmaya ket vurulma olasılığı daha da artmaktadır:

Yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı yeni kamusal alan, beklentileri yeterli ölçüde karşılayamamıştır. Demokrasiyi geliştirme söylemiyle yola çıkan yeni medya, bazı durumlarda toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Sosyal ağlar insanları yankı odalarına hapsetmekte ve bu durum kamusal alanı zayıflatmaktadır... (“Yeni Medya Çalışmaları”, 2019)

Sosyal medya yeni bir kamusal alan olarak tartışılırken, bu platformlarda kamusal meseleleri etkin bir şekilde takip eden yurttaş sayısının sınırlı olduğunu da unutmamak gerekir. Nihayetinde ‘sanal kamusal alanın’ üyeleri ‘klasik kamusal alanın’ üyeleri olan yurttaşların tümüne karşılık gelmemektedir. Bu anlamda, eğer yerleşim planında da gettolaşılmamış ise, fiziksel uzamdaki ‘yankı odası etkisinin’ çok daha düşük olacağı varsayılabilir.

Sosyal medya kullanıcılarıyla yurttaşları eşitleyemeyeceğimiz gibi, çoğu durumda ilgili platformlardaki hesap sayısı ile gerçek kişiler olarak kullanıcıların sayısının da eş

olduğunu varsayamayız, zira bazı kullanıcılar birden çok hesaba sahipken bazı hesaplar da birden çok kullanıcı tarafından yönetilebilir. Ayrıca, bazı bireylerin sosyal medyaya sadece web üzerinden, hesap oluşturmaksızın erişeceği de açıktır. Bunların ötesinde, Boyd ve Crawford'a (2012) göre, sosyal medyada 'aktif olma' ve 'katılım' kavramları da sorunludur, çünkü bazı hesaplar sıkça içerik yayınlarken, bazıları da 'pasif' durumdadır, yani sosyal ağda daha çok dinleyici/takip eden olarak bulunmaktadır. Yine, Twitter'ın 2011 yılı için, kullanıcıların yüzde 40'ının, sadece içeriklere ulaşmak üzere hesap oluşturduğunu açıklaması paralelinde, sosyal medyada 'kullanıcı' kategorisinin ve 'aktif olma/katılım' kavramlarının da eleştirel olarak ele alınması gerekmektedir.

Kullanıcıların gerçekte yurttaşlarla tam örtüşmemesi ya da sosyal medyadan yararlanmanın siyasal etkisinin fazla abartılmış olduğu gibi gerekçelerle, yaşanan kutuplaşma ve parçalanmanın, gerçekte siyasallaşma üzerinde çok etkili olmadığı; dolayısıyla yankı odası yaklaşımının fazla açıklayıcı sayılamayacağı görüşleri de literatürde yer bulmaktadır.¹⁶

3.2.2.2. Filtre Balonu: Kutuplaşmadan Algoritmik Manipülasyona

'Yankı odasına' benzer şekilde, 'filtre balonu' (*filter bubble*) kavramlaştırmasının da sosyal medyada bilgi akışının kişiselleştirilmesi ve dolayısıyla farklı bilgi ve karşıt düşüncelere erişimin zorlaşması olgusunda önemli bir açıklayıcılığı vardır. 'Filtre balonu' kavramıyla anlatılmak istenenler, bir bakıma 'yankı odası' ile benzerlik taşır. Kullanıcı aynı şekilde, benzer bilgi, görüş ve inançlardan oluşan bir 'baloncuğun' içerisinde; farklı olan tarafı ise, artık bu 'baloncuğa hapsolme durumu', yankı odasının aksine, kullanıcının kendi seçimlerinin sonucu değildir. Sözü edilen, sosyal medyada haber akışlarının kişiselleştirilmesinde kullanıcının izni olmaksızın veri toplanması ve ilgili algoritmalarla akış oluşturulması olgusu, filtre balonu kavramının çekirdeğine işaret eder:

¹⁶ Guess, A., Nyhan, B., Lyons, B., & Reifler, J. (2018)

Sosyal medyadaki bilgi/içerik filtrelemelerinin çoğu, kullanıcıların bilinçli seçimlerinin ürünü değildir. Aksine, sosyal medyada haber akışlarımızda ve Google arama sonuçlarımızda gördüğümüz, güçlü algoritmalar ve makine öğrenme modelleri tarafından yapılan hesaplamaların ürünüdür. Bu kod parçaları, içeriği kişiselleştirerek ve arama sonuçlarını bireysel ilgi alanlarımızı, geçmiş davranışları ve hatta coğrafi konumumuzu yansıtabilecek şekilde özelleştirerek bizim için ve bizim hakkımızda kararlar verir (Bradshaw & Howard, 2018, s. 10).

Filtre balonu kavramını ilk kez Pariser kullanmıştır. Pariser'a (2011, s. 14-15) göre, kişisel akışlar kullanıcıdan toplanan 'kişisel' verilerle oluşturulduğu için, kullanıcı, öncelikle bu 'balonun' içinde yalnız durumdadır. Hem bireysel olarak diğerlerinden ayrı bir bilgi akışına sahip olur, hem de ilgili referans çevresi -etkileşimde olduğu hesaplar-gereği aynı zamanda belli konularda, belli gruplara dahil durumdadır. Dolayısıyla bilgi, düşünce ve tartışmanın kamusallığı açısından hem bireyler arasında, hem de konusuna göre oluşan farklı gruplaşmalar arasında bariyerler söz konusudur. 'Balonun içinde yalnız olma' durumu, Dahlgren'in (2014, s. 198-199) sözünü ettiği dijital etkileşim kalıpları ve yeni sosyalleşme biçimleriyle ortaya çıkan tek kişilik alan (*solo sphere*) tanımlamasını akla getirmektedir.

Daha da önemlisi Praiser'a (2011, s. 14-15) göre, filtre balonu 'görünmezdir' de, bir liberal, muhafazakar ya da Marksist, bir bilgi kaynağını seçtiğinde bunun belirli bir dünya görüşüne hitap ettiğini bilir. Aynı şekilde ilgili kaynak da, okuyucuları/izleyicileri hakkında bir kimlik ve dünya görüşü varsayımında bulunarak onlara hitap eder. Fakat bir internet platformu söz konusu olduğunda, karşılaşılan içerikle ve kullanıcıya hitapla ilgili bir şeffaflık/netlik sorunu ortaya çıkmaya başlar:

Google size kim olduğunuzu düşündüğünü veya neden gördüğünüz sonuçları gösterdiğini söylemez. Hakkınızdaki varsayımlarının doğru mu yanlış mı olduğunu bilmiyorsunuz ve en başta sizin hakkınızdaki varsayımlarda bulunduğunu bile bilmiyor olabilirsiniz (Pariser, 2011, s. 14-15)

Sosyal medya ve kamusal alan tartışması bağlamında, gerek yankı odası gerek filtre balonu kavramlarıyla tanımlanan süreçler; karşımıza ilk olarak, bilgiye/farklı bilgilere erişime, karşıt düşüncelerle temasa ve sonuçta akılcı bir tartışma ortamı oluşmasına dönük beklentileri zedeleyen sonuçlar çıkarmaktadır. Bu platformların bir kamusal alan

ya da bunun için bir araç olarak görülmesine dönük savların; bilgiye erişimin kolaylaşması, farklılıkların temsil edilebilmesi ve özellikle etkileşimsellik ile akılcı tartışma imkânının artmasında düğümlendiği ifade edilmişti. Sosyal medyada gözlemlenen ise bunun aksidir. Kitle iletişiminde 'merkez medyadan' kaynaklı 'kamusal çapta', bir tür büyük yankı odasından söz edilebileceken¹⁷, bunun artık kişisel sosyal medya verileri yoluyla birey bazına inmesi ve bu kapsamda gruplaşmalara yol açmasıyla, toplumsallık ve anlam dünyası bakımından parçalanmanın arttığı söylenebilir.

Bu kapsamda karşılaşılan ikinci sonuç, kamuoyunun oluşumuna dönük eleştirelliğin yerini, farklı türde manipülasyonlara bırakmasıdır denilebilir. Sosyal medya platformlarının kamusal tartışmaları gerçekleştirmenin ya da kamu düzeyindeki endişeleri ortaya çıkarmanın organik bir yolu olduğu görüşü; veri analitiği ile şekillendirilmiş bir ortamda, veriye dayalı ağların manipülasyonunun söz konusu olmasıyla tartışmalı hale gelmiştir (Caplan & Boyd, 2018, s. 52). Özellikle, filtre balonu kavramıyla birlikte, sosyal medya platformları ve arama motorlarının; kullanıcı hakkında veri toplaması, bu verileri algoritmalar yoluyla işleyip, yine kullanıcıya özel içerik üretmesi ön plana çıkmıştır. Bu içerik üretimi doğrudan -reklamcılıkla bağlantılı- ekonomik bir yönlendirmede kullanılabilmesi gibi, uzun süreli ya da seçim dönemleri gibi kısa sürelerde siyasal manipülasyon yönünde de kullanılabilir. Haber ve bilgi akışlarının özelleştirilmesi/kişiselleştirilmesi, geleneksel medya ortamındaki kitlesel manipülasyonu, kişiselleştirilmiş manipülasyon mekanizmalarına dönüştüren yolu da

¹⁷ Yankı odası kavramı özellikle sosyal medya bağlamında ele alınsa da, daha önce bahsedilen KONDA'nın araştırmasında televizyon izleyicisinin de bir tür yankı odasında bulunduğu gözlemlenmiştir. Araştırmaya katılanların TV kanalı tercihi siyasal görüşleri ve 'yaşam tarzları' paralelinde olmaktadır: "KONDA'nın 'hayat tarzı kümeleri' olarak araştırmalarda temel olarak aldığı üçlü toplumsal katman olan 'modern, geleneksel muhafazakâr ve dindar muhafazakâr' ayrımı özellikle televizyon haber tüketiminde kendini göstermektedir. A Haber ve ATV ile FOX TV ve Halk TV izleyicilerindeki tercih kutuplaşması net olarak görünürken NTV ve CNN Türk'teki değişim ise çarpıcıdır. Bu kırımların benzerini parti tercihlerinde de görmekteyiz..." (s.13). "Yankı Fanusu ya da Yankı Odası (Echo Chamber) kavramı özellikle sosyal medya çağının bir olgusu olsa da Türkiye'de haber alma sürecinde televizyonun baskın olması üzerinden yeniden tanımlanabilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi araştırma bulguları ışığında sadece kendi dünya görüşünü, siyasal tercihini ve inandığı fikirleri destekleyen televizyon kanallarını izleyen medya tüketicileri görmekteyiz." (s. 19). (Bkz. <https://konda.com.tr/tr/rapor/konda-medya-raporu/>)

işaret etmektedir.

Bugün için 'internetin, Facebook ya da Google haline gelmesine' paralel olarak, bunları kişisel kullanma pratiklerimiz, giderek tekel platform sahiplerinin kullanıcılar hakkında daha fazla semantik algoritmalar üretmeleri için kullanılmaktadır. Kişiler Facebook, Twitter gibi platformlarda içerik ürettikçe, aslında ilgi, beğeni ve düşünceleri kadar, 'zayıf yönleri' ya da 'zaafları' da bu algoritmalarca açığa çıkarılmaktadır. Bu ilgi, eğilim ya da zaaflar; ekonomik bir tercih için olduğu kadar, siyasal katılım için de 'bireyselleştirilmiş ikna sürecinin' girdisi olarak kullanılabilirler. Bireylerin 'zaaflarının' algoritmalarca açığa çıkarılması ve bunların bireysel bazda siyasal manipülasyon için kullanılması, aslında, 2016 ABD Başkanlık seçimleriyle birlikte çoktan başarıyla uygulanmıştır denebilir (Binark, 2017, s. 20-21).

Amerika Birleşik Devletleri başkanlığına Donald Trump'ın seçildiği seçim kampanyası sürecinde, bireysel manipülasyon mekanizmasının kullanıldığı, Cambridge Analytica Veri Skandalı¹⁸ ile açığa çıkmıştır. Trump'ın da aralarında bulunduğu¹⁹ siyasi liderlere danışmanlık yapan bir veri analiz şirketi olan Cambridge Analytica; Facebook üzerinden yanıtlanan kişilik testleriyle, yine Facebook'tan edinilen diğer kişisel verileri birlikte değerlendiren bir algoritmayı²⁰, kişilere özgü siyasal manipülasyon çalışması yapmak için kullanmıştır.

¹⁸ (Detay için bkz: <http://m.bianet.org/bianet/diger/183733-dunyayi-alasagi-eden-buyuk-veri>)

¹⁹ Şirketin CEO'su Alexander Nix'in Amerika Birleşik Devletleri başkanı Trump'un seçim çalışmalarında rol aldıklarını ifade ettiği görüntüler ortaya çıkmıştır, ayrıca Brexit'te rol aldıkları da iddialar arasındadır. Söz konusu şirket milyonlarca Facebook kullanıcısının verilerini usulsüz bir şekilde kullanmakla suçlandı. Nix, 'Trump'ın her mesajının veri odaklı olduğunu söylemiştir. (İlgili haberler için bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43649116>.) (Ayrıca: <https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/facebook-skandalinin-merkezinde-yer-alan-cambridge-analytica-sirketi-kapanacagini.gHYfdIZ7rkmn2NcnJW9q7A/JuBWe81zU0iMciSAp1s6YQ>)

²⁰ Aslında şirket, Cambridge Üniversitesi Psikometri Merkezi'nde bir grup bilim insanı tarafından yapılan psikometri çalışmalarından ve bu kapsamda Facebook için geliştirilen bir uygulamadan -MyPersonality-'ilham' almaktadır. Söz konusu uygulama kullanıcıların yanıtladığı psikolojik sorular içeren anketlerden ve bunların analiziyle ortaya çıkarılan kişilik profillerinden oluşmakta. Anketleri doldurabilmek için katılımcılar kişisel Facebook profil verilerini araştırmacılarla paylaşmışlardır. Bilim insanları, kişilerin Facebook beğenilerini, yaptıkları paylaşımlar ya da cinsiyet ve yaş gibi her türlü çevrimiçi verilerini anket sonuçlarıyla karşılaştırarak kişilik anketinin sonuçları ve söz konusu verilerden belli korelasyonlar ortaya çıkarıyorlar. Facebook beğenileri, takip edilen sayfalar, yaş, cinsiyet vb. yüzlerce veri bir araya gelince kişiler hakkında yapılan tahminler yüksek oranda doğru çıkıyor.

İsmi geçen şirket, internetten edindiği veriler ile seçmenlerin korkularını, yani ‘zaaflarını’ manipüle eden bir yöntemden faydalanmaktadır; kullanıcılar, önlerine getirilen kişiye özel içeriklerle yönlendirilmektedirler. Seçmen iradesi, siyasi bir kampanyanın hedefinde olduğunu fark etmeksizin, sosyal medyada rastladığı içerikle şekillendirilmekte; kullanıcı, Facebook’ta yaptığı bir kişilik testi ile farkında olmadan Cambridge Analytica’ya psikolojik profilini sunmuş olmaktadır (Mumcu, 2018).

Kitle iletişim araçlarında manipülasyonun, ancak aynı içerikle ve bütün bir topluma ya da izleyici kitlesine yapılması mümkündür. Kuşkusuz yapılacak manipülasyonda, yapının maharetine göre yine bilimsel veri ve yöntemlerden yararlanılabilir.²¹ Fakat etkileşimli bir teknolojiyle, kullanıcılardan edinilen verilerle içerik oluşturup, yine ilgili kullanıcılara manipülatif ‘yayın yapmak’; televizyondan yapılabilecek olanlarla karşılaştırılmaz bir etkinlikte ve karmaşıklıkta olacaktır. Enformasyon teknolojilerinde gelen aşama ve başta ‘sosyal’ medya olmak üzere bireylerin giderek internet üzerinden ‘sosyalleşmesi’; bir bütün olarak topluma değil de, toplumu oluşturan bireylere teker teker, onlara uygun imaj ve mesajlarla yapılan bir ‘kamuoyu oluşturma çalışmasını’ artık mümkün kılmaktadır.

Kişi baz alınarak oluşturulan içeriğin yine sadece ilgili kişiye iletilmesi olgusu *dark post* teriminde karşılığını bulmaktadır. *Dark post*’lar “hedeflenen kullanıcılar dışında hiç kimse tarafından görülemeyen haber akışı içerikleridir.” Siyasal konumlanmasına, inançlarına ve hassasiyetlerine göre tek bir kullanıcıya, tek bir hedefli reklamın gönderilebilmesi, bu işleyiş sayesinde mümkün olmaktadır. Bahsi geçen başkanlık seçiminde, Trump’ın kampanyasında dark postlar da dahil olmak üzere, sosyal medya üzerinden günlük ortalama kırk ile elli bin arası, çeşitli tipte reklam oluşturulduğu

²¹Kitle çağında kitleyi manipüle etmek için devletler ve şirketler tarafından psikanalizin yöntemlerinden nasıl yararlandığına dair bir belgesel örnek verilebilir. Sigara şirketleri açısından potansiyel müşteri olan kadınların toplumsal sebeplerle sigara tüketmemesine bulunan reklamli çözüm, manipülasyonun iyi bir örneğini teşkil ediyor: *The Century of the Self* (Ben Asrı).

belirtilmektedir. Ayrıca kampanya sürecinde siyasal reklam içerikleri; katılım ve etkileşimler izlenerek, kullanıcıların tepkilerine göre sürekli yeniden şekillendirilmiştir (Bradshaw & Howard, 2018, s. 13).

Sosyal medya platformlarında düşünce açıklama ya da birkaç içerik beğenme, bahsedilen türden bir ‘kamuoyu oluşturma çalışması’ ya da bireysel manipülasyon için gereken veriyi tek başına sağlayamaz denebilir. Kullanıcıların psikolojik yapılarına, kişilik tiplerine ya da zaaf ve isteklerine dair veri, daha çok, ‘özel olana’ ilişkin paylaşımlar ve içeriklerden edinilebilir. Sosyal medya bağlamında²² kullanıcıların ‘özellerini’, ‘kamusala’, yani kişilerarası sanal bir ağa aktarmaları ile ‘özelin’ kamusalallaştığı/aleniyeştiği ifade edilebilir.²³ Kuşkusuz bu, Dahlgren’in (2014, s. 198-199) ‘kişiselleştirilmiş görünürlük’ dediği, sosyal medyada işler halde bulunan ve benliği/özele dair içeriği açığa vurmayı teşvik eden davranış kalıplarıyla da yakından bağlantılıdır.

Biçimsel olarak ‘kamusal’, fakat içerik açısından özel olarak nitelenebilecek paylaşımların ve dolayısıyla sanal ortamda biriken veri yığınının, şirketlerin olduğu kadar devletlerin de bilgi havuzlarında içerildiği açıktır. Bireyler, devletle ilgili ya da ilgisiz pek çok bilgiye, internet öncesi döneme kıyasla çok daha rahat ulaşmaktadır. Bununla birlikte, Habermasçı kamusal alan çerçevesinden bakıldığında asıl sorun, devletin bilgiye yurttaşlara kıyasla çok daha rahat ulaşabilmesidir. Bu anlamda, devletin şeffaflığı ve bireyin mahremiyetine dayanan liberal anlayışın ters yüz olduğunu dahi

²²Özel olanın kamusallaştırılmasına/aleniyeştirilmesine güncel bir örnek olarak Instagram verilebilir. Söz konusu sosyal medya uygulaması kullanıcıların günlük hayatlarından fotoğraflar paylaşması üzerine kuruludur. Alınan yeni bir kıyafet, bir akşam yemeği menüsü, içilen bir kahve ya da bir doğum günü partisi vb. paylaşım konusu olmaktadır. Instagram dünya üzerindeki internet kullanıcılarının yarısı tarafından etkin bir şekilde kullanılmaktadır. (Bkz. <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates>)

²³ “‘Kamusalın’ ‘özel’i sömürgeleştirdiği artık doğru değildir. Tam tersi geçerlidir: Özel çıkarların ve uğraşların diline tam ve eksiksiz tercüme edilemeyen her şeyi ezerek ve kovalayarak kamusal alanı sömürgeleştiren, özel alandır... Birey için kamusal alan dev bir ekrandan başka bir şey değildir. Özel endişeler, görüntü büyütülürken özel olmaktan çıkmaksızın bu ekrana yansıtılır: Kamusal alan özel sınırların ve yakınlıkların kamusal itirafının yapıldığı yerdir...” (Bauman, 2005, s. 134-135).

söylemek mümkündür; birey şeffaflaşırken, güvenliği ve refahı sağlama savıyla devlet opaklaşmaktadır (Ataman & Çoban, 2016, s. 35).

Şeffaf olmama hali devletler bir yana, şirketlerde daha da belirgindir. Şirketler, nihayetinde ‘özel’ kuruluşlar olarak, kendileriyle ilgili pek çok veriyi ticari sır gerekçesiyle ‘kamuoyuyla’ paylaşmama yoluna giderler. Fuchs’a (2014, s. 83) göre, özellikle sosyal medya şirketleri, kar maksimizasyonu için kullanıcı verilerinin paylaşılmasını ve kullanıcılar açısından gizliliğin mümkün olduğunca sınırlı tutulmasını savunurken; kendi kurumsal yapıları söz konusu olduğunda, kar ve vergi konularında ulusal ekonomilere kendilerini kapatmayı ve finansal gizliliğin devamını talep etmektedirler.

Bilgi/veri, bu çalışma kapsamında kitle iletişim ve internet/sosyal medya bağlamında ele alındı fakat yeni teknolojik imkânlardan söz edildiğinde, çok daha geniş bir bağlamda da incelenebilir. Bu kapsamda, bireyin evinden çıktığı andan itibaren kayıtlarını tutan sokak kameralarından, her an konumunu paylaşan akıllı telefonuna; üniversitesinin girişindeki kart okumalı turnikelerden, nerede hangi alışverişi yaptığını kaydeden kredi kartına değin, verinin toplandığı pek çok fiziksel mecradan da söz edilebilir:

...Günlük yaşantımız içinde yaptığımız faaliyetlerin sonucunda neredeyse her zaman her yerde kişisel verinin oluşması ve birikmesi mümkün hale gelmiştir. Ne zaman bir mağazada bir kredi kartı kullansak, isimlerimiz, aldığımız şeyler ve harcama miktarlarımız dev veri tabanı listelerine eklenmektedir. Bunun dışında otoyolda aldığımız elektronik bilekten cep telefonuyla olan konuşmalarımıza kadar her şey kayıt edilip, analiz edilme sürecinden geçirilerek depolanabilmektedir... Fiziki vücutlarımız gittikçe artan bir ‘veri vücudunun’ gölgesinde kalmaktadır. Bu veri vücudu bizi izlemekten çok daha fazla şey yaparken bize yol gösteriyor, öncülük ediyor, bir yere ulaşmadan önce değerlendirmiş ve sınıflandırmış oluyor...(Kesim Güven, 2016, s. 18)

Bu bakımdan sanal uzamın yanı sıra, günlük hayatlarımızda pek çok eylemimizin, bireysel ya da toplumsal anlamda kayıt altına alındığını göz önünde tutmak gerekir. Sözü edilen veri, işlenmiş, bir anlatı çerçevesine yerleştirilmiş, kuramsal anlamda bilgi/enformasyondan çok; yapılan her hareketin ya da hareketsizliğin, davranışın

bilgisidir. Yani bir ve sıfır kodlarıyla işlenebilecek; parçalı, anlamlı ya da anlamsız dijital veridir.

'Gerçek' uzamda yaptıkları kayıt altına alınan birey, sanal uzamda hayli hayli kayıt altındadır; yaşanan, bir bakıma Orwel'ın kurgusundan çok daha fazlasıdır. İnternet üzerinden etkileşimin ulusal sınırları aşarak küreselleşmesiyle birlikte, 'veri-özneler' olarak kullanıcılara ait kişisel bilgilerin dünyanın her tarafından izlenip denetim altına alınması ve kullanıcıların elektronik ortamda ve ötesinde de, tümüyle savunmasız kalmaları söz konusudur (Dolgun, 2004, s. 16). Bu bakımdan insanlığın sosyal ve siyasal geleceğinin önemli meselelerinden biri, enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle ortaya çıkan bu devasa veri yığınının, kimler tarafından toplanacağı, nasıl işleneceği ve ne yönde kullanılacağıın mücadelesi olabilir.

Kayıt altına alınan ve sanal uzamda biriken veri olgusu, büyük veri kavramını gündeme getirmiştir. *Filtre balonu* kavramıyla anlatılan, sosyal medyada kullanıcıların verilerinin toplanması, işlenmesi olgusu ve dezenformasyonla bağlantılı ele alınan *bot* ve *botnet* hesaplara ilişkin algoritmalar da büyük veri ve ilgili teknolojilerle yakından bağlantılı durumdadır. Sosyal medyada eleştirel aleniyeti engelleyen, dahası çoğu durumda manipülasyona imkân tanıyan süreç, büyük verinin bir parçası ve uygulandığı olarak daha iyi incelenebilecektir.

3.3. Sosyal Medya ve Büyük Veri

3.3.1. Büyük Veri: Devletin ya da Şirketin Değil, Bireyin Aleniyeti

Ulusal ya da küresel ölçekte bireylerin, fiziksel-sanal uzamlarda yapıp ettiklerinin, kullanılan teknolojik araçların özellikleri gereği ve bunlar vasıtasıyla kayıt altına alındığı ifade edilmişti. Özellikle dünya ölçeğinde düşünülünce, bireylere dair kaydedilen, biriken bu verinin devasa bir ölçüğe ulaştığı ve ulaşacağı açıktır, bu kapsamda büyük veri (*big data*) kavramıyla karşılaşılmaktadır:

Son yıllarda sıklıkla tartışılmasına rağmen büyük veri halen yeni bir kavram ve gündelik hayatımız üzerindeki etkileri henüz kesin olarak anlaşılmış değil. Özellikle 21. yüzyılın başından beri, gündelik hayatın “verileşmesi” (Hammond, 2017) yönetim ve toplumsal yaşama dair normlarımızı köklü biçimde değiştiriyor. Bugünün dijital, büyük veri toplumunda, internetin yaygın olarak kullanılması, birbiriyle iletişim halinde olan akıllı cihazlar ve sensörlerle sürekli etkileşimimiz neticesinde her birey, bilerek veya farkında olmadan bıraktığı sayısal izler yoluyla veri üretimine katılıyor... Yaygın yazılımların toplama, derleme ve işleme gibi süreçleri meşru sürelerde gerçekleştirmekte yetersiz kaldığı (Doğu, 2015) bu veri yığınları, büyük veri olarak tanımlanıyor (Erkmen, 2018, s. 325).

Erkmen’in, günümüz toplumu için kullanılagelen ‘enformasyon toplumu’ ve ‘dijital toplum’ nitelemelerine, ‘büyük veri toplumunu’ da eklenmesi, kavramın ve karşılık geldiği olgusallığın önemini göstermektedir. Büyük veriyi detaylı olarak ele almadan önce, bileşenlerine ve ilgili yan kavramlara bakılabilir. Bu kapsamda, veri²⁴ (*data*) kavramı, -günlük dilde karşılık geldiği bilgi/enformasyon anlamından ayrı- bir sonuca ulaşmak üzere çeşitli tekniklerle toplanmış fakat işlenmemiş nicel ya da nitel değerler kümesini ifade eder. Yine veri ile bağlantılı bir diğer kavram olan veri tabanı (*database*) ise, söz konusu verilerin dizgeli bir biçimde düzenlenişini anlatır. Örneğin, internet kullanıcılarının sosyal medyada yaptıkları paylaşımlar, arama motorlarına girilen sözcükler; tüketicilerin kredi kartı kullanarak yaptıkları harcamalar ve bunların detayları ile ilgili veriler, çeşitli veri tabanlarında birikir ya da toplanır, bu kapsamda büyük veriyle karşılaşırız. Kavram üzerinde tam bir uyuşma olmasa da, “dijital (sayısal) ortamda yapılan her hareketin bırakmış olduğu iz” şeklinde tanımlanabilmektedir. Dijital ortamda biriken verilerin, çeşitli tekniklerle işlenmesi ile bilgi/enformasyon üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, veriden anlamlı bilginin çıkarılması, veri madenciliği (*data mining*) olarak tanımlanmaktadır (Doğan & Arslantekin, 2016).

...büyük veri, her ne kadar üzerinde uzlaşılmış tek bir tanıma sahip olmasa da genel olarak, gelişen ve yaygınlaşan internet, bilgisayarlar, akıllı telefonlar gibi yeni iletişim teknolojileri üzerinden; Facebook, Twitter, YouTube, siteleri ve bloglar gibi sosyal medya uygulamaları aracılığıyla üre-tüketiciler (*pro-consumer*) tarafından üretilen ve aynı zamanda tüketilen metinlerin, görsellerin ve videoların oluşturduğu verilerin toplamı olarak tanımlanabilir (Parks, 2014; Mahrt and Scharkow, 2013; Stone, 2014). Sosyal medyanın bireyler tarafından yaygın kullanımı, muazzam büyüklükteki verinin ortaya çıkmasını

²⁴Veri Tüba Türkçe Bilim Terimler Sözlüğünde şöyle tanımlanıyor: Sonuç çıkarmak, çözümlenme yoluyla çıkarsamalar yapmak ya da bir incelemeyi sürdürmek için sormaca, gözlem, deney ya da ölçme gibi tekniklerle toplanmış, ancak işlenmemiş nicel ya da nitel değerler kümesi. (bkz. <http://www.tubaterim.gov.tr/>.)

sağlayan en önemli itici güç olmuştur (Gürsaka, 2014: 7). Görüldüğü üzere, büyük verinin oluşturulduğu, depolandığı ve dağıtımına sokulduğu kanalların yeni medya kanalları oluşu, kavramın iletişim disiplini ile olan organik bağına ortaya koymaktadır (Narin, Ayaz, Fırat, & Fırat, 2017, s. 219).

Büyük veri şemsiyesi altında toplanabilecek devasa miktardaki verinin kaynaklarını şöyle listelemek mümkündür:

- İnternet istatistikleri, blog ve mikrobloglar, ağ günlükleri
- Web sunucularının log dosyaları
- Sosyal medya yayınları
- Fotoğraf, ses ve video belgeleri,
- GSM operatörleri
- Hastane kayıtları
- Tanıma sistemleri
- Hava durumu sensörleri
- DNA dizilişlerinin analizi
- Mobese kayıtları
- İklim algılayıcıları vb. sensörler (Işıklı, 2014, s. 93).

Listelenen kaynaklara bakılarak denebilir ki, ‘büyük veri havuzunun’ hacmi, gerek sosyal medya platformlarındaki etkileşimlerin, gerek fiziksel çevreye ilişkin bilgi saklayıp ileten sensörlerin artışıyla paralel biçimde büyümektedir (Işıklı, 2014, s. 93).

Büyük verinin kaynaklarının yanı sıra, kullanım alanlarının da çeşitli olduğunu söylemek mümkün. Sağlık alanından sanayiye, kamu yönetiminden pazarlama sektörüne kadar geniş bir yelpazede, veri analitiğinden yararlanılabilmektedir:

Sağlıkta; sağlık alışkanlıklarıyla ilişkili olarak kalite eğilimleri, klinik karar destek sistemleri, uzaktan hasta takip etme, hasta profilleme, hastalık tahmini, vb. Pazarlamada; çapraz satış, konum tabanlı pazarlama, duygu analizi, eğilim analizi, davranış analizi, vb. Üretimde; sensör tabanlı operasyonlar, tedarik zinciri, envanter yönetimi, lojistik, vb. Kamuda; temel ihtiyaç tespiti, trafik sorunları çözümü, gürültü, hava ve su kirliliği önleme, istismar tespiti, vb. Bankacılık ve Sigortacılıkta; hilelerin, istismarın veya suistimallerin tespiti, müşteri tahminleme, risk analizleri, vb. Telekom sektöründe ise; coğrafi hedefle reklam, acil müdahale, kentsel planlama, ücretlendirme, suistimal önleme, saldırı tespiti, vb. konularda faydalanılmaktadır (Terzi, Sağıroğlu & Demirezen, 2017, s.18).

Sağlık gibi bir alanda, uzaktan hasta takibi ya da hastalık tahmini gibi konularda büyük veriden yararlanılması, ‘ortak iyi’ söz konusu olduğunda önemli bir adım gibi görünmektedir. İlgili verileri toplayıp işleyen bir sağlık kurumu olabileceği gibi internet platformu sahibi şirketler de olabilmektedir. Örneğin, büyük veri analitiği kapsamında, bir arama motoru olan Google’da aratılan sözcüklerden ve sözcükleri aratanların konum bilgilerinden yola çıkılarak, bir bölgede ortaya çıkabilecek herhangi bir salgın, önceden

tahmin edilebilmektedir.²⁵

Büyük verinin kullanımının, halk sağlığı, trafik sorunlarının çözümü, gürültü-hava-su kirliliğinin önlenmesi gibi ‘kamu yararına’ dönük önemli bir gelişmeyi sağlayacağı ifade edilse de; bireysel açıdan, mahremiyet/gizlilik²⁶ ile ilgili pek çok sorunun kaynağı olacağı da söylenebilir. Bunun da ötesinde, büyük veri, bağlantılı algoritmalar ve teknolojik donanımın birlikte kullanıldığı süreçlerde; insan faktörünün devreden çıkartılmasıyla ‘makine hata yapmaz’ gibi bir yaklaşım içerisinde olmanın da tehlikeli olacağı belirtilmelidir.²⁷ Elbette bir de, büyük veriyle sağlanan faydalar ile veri

²⁵ ABD’de domuz gribi vakaları konusunda büyük veri analitiğinin sağlık alanında kullanılması bu konuda örnek teşkil eder: “Google, ABD Hastalık Kontrol Merkezleriyle birlikte çalışarak, domuz gribi vakasında internette yapılan arama kelimelerine göre, gribin gerçek yayılma modelleri arasındaki modellerin geliştirilmesini sağlamışlardır. Bu sayede kullanıcıların grip konuları ile ilgili olarak kullandıkları 40’ın üzerinde arama teriminden, hangi bölgelerde salgınların yaygınlaşabileceğini önceden tahmin etmenize yardımcı olacak modeller geliştirmişlerdir. Hatta bunun için 400 Milyonun üzerinde modeli test ettiklerini raporlamışlardır.” (Sağiroğlu, 2017, s. 87).

²⁶ Büyük veriye ilişkin hasta mahremiyetinde yaşanabilecek sorunların bazı örnekleri de yakın zamanda görülmeye başlanmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti büyük veriyi ve ilgili algoritmaları pek çok alanda olduğu gibi sağlık alanında da uygulamaktadır. 2020 yılı başında Çin’in Wuhan kentinde patlak veren yeni corona virüsü (Covid-19) salgınında da hastalık teşhisi konan yurttaşların takibi ve salgının yayılmasının engellenmesi açısından büyük veri teknolojilerinden yararlanılıyor. Salgın patlak verdikten sonra, şehrin karantinaya alınmasına kadar geçen sürede şehir dışına çıkanlar olmuştur. Bu süreçte Wuhan’dan ülkenin başka şehirlerine geçenlerin isimlerinin, ev adreslerinin, telefon numaralarının, kimlik numaralarının da içinde yer aldığı kişisel verilerinin sızdırıldığı iddia ediliyor. Salgın korkusunun bir sonucu olarak, kişisel bilgileri sızdıran yurttaşlara pek çok kişinin telefonla ya da sosyal ağlar üzerinden tacizde bulunduğu bildiriliyor. (“Wuhan Korona Virüs ve Kişisel Verilerin Güvenliği” başlıklı çeviri haber için bkz. <https://yenimedya.wordpress.com/2020/01/30/wuhan-korona-virus-ve-kisisel-verilerin-guvenligi/>)

²⁷ Çin’de patlak veren yeni corona virüsü (Covid-19) salgınında, hastalık teşhisi konan yurttaşların takibi ve salgının yayılmasının engellenmesi açısından büyük veri teknolojilerinden yararlandığından bahsedilmişti. Bu kapsamda bazı yurttaşların sistemde yanlış işaretlendiği ortaya çıktı, bu durum da önemli sorunlara sebep oluyor: “Sevgililer Günü’nde, Çin’in doğusundaki Zhejiang şehrinde yaşayan 36 yaşındaki avukat Matt Ma, “kırmızı” olarak kodlandığını fark etti. Akıllı telefonundaki bir ödeme uygulamasında görüntülenen renk, kendisinde tehlikeli korona virüs semptomları bulunmamasına rağmen evinde karantina altına alınması gerektiğini gösteriyordu. Ma, sistemden yeşil ışık alamadığı için ailesinin memleketi Lishui’den, şu anda salgını çevreleyecek şekilde kontrol noktalarının yerleştirildiği yeni memleketi Hangzhou’ya gidemedi. Ma, veri tarafından beslenen ve evde kalmaları ya da işe gidip gitmeyeceklerini etkili bir şekilde dikte eden yazılım aracılığıyla hükümet tarafından kontrol altına alınmış milyonlarca insandan yalnızca biri. Milyonların deneyimleri, Çin’in en yeni teknolojiler ve eski moda gözetimden oluşan karma bir kit kullanarak koronavirüsü durdurmaya yönelik umutsuz bir girişimini temsil ediyor. Bu durum aynı zamanda, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını durdurmak için böylesine büyük ölçekte bir teknoloji kullanımının nadir ve gerçek bir testiydi. Çin’deki salgınları inceleyen St Andrews Üniversitesi’nden tıp antropoloğu Christos Lynteris, “Teknolojinin bu şekildeki yaygın kullanımı benzeri görülmüş bir durum değil” dedi. Ancak Hangzhou’daki deney, büyük bir nüfusa şeffaf olmayan çözümlerin uygulanmasının güçlüklerini de ortaya çıkardı. Şehrin şimdiki durumunda, pek çok insanın yanlış işaretlendiği ve -hükümetin kendi deyimiyle- kusursuz işlemeyen bir algoritmaya kurban gittiği bildiriliyor” (“Büyük Veri, Çin’in korona virüs savaşında kamuoyunu “Yeşiller, Sarılar ve Kırmızılar” olarak nasıl bölüyor?” başlıklı çeviri haber için bkz. <https://yenimedya.wordpress.com/2020/03/02/buyuk-veri-cinin-korona-virus-savasinda-kamuoyunu-yesiller-sarilar-ve-kirmizilar-olarak-nasil-boluyor/>)

analitiğinin yurttaşların ‘gözetimi’ olgusunda ya da siyasal manipülasyon amaçlı kullanımının getireceği ‘zararların’ kıyaslanması gerekmektedir denebilir. Ortaya çıkabilecek ‘kamusal faydanın’, ‘kamusal zarar’ da dikkate alınarak ortaya konması; ‘ne pahasına’ sorusuyla birlikte ele alınması, en gerçekçi değerlendirmeyi sağlayacaktır.

3.3.2. Büyük Veri Kaynağı Olarak Sosyal Medya

Küresel ölçekte, devletler ve hükümetler, büyük veri analitiğinin potansiyelini kavramaya başlamıştır. Bunun ötesinde özel sektör de, uzun zamandır somut örgütsel faydalar için veri analizlerini kullanmaktadır; sosyal medyadan toplanan veriler bu açıdan oldukça önemli hale gelir. Bu verilerin sürekli izlenmesi, yakalanması ve analiz edilmesi; belirli ekonomik, siyasal ve yönetsel kararlar alınırken karar alıcılar için önemli bilgiler sağlar. Sosyal medya kaynaklı verilerin analizi; metin, eylem, ağ, hiper bağlantı, uygulama, arama motoru ve konum verileri olmak üzere yedi başlıkta gerçekleştirilmektedir (Khan, 2017, s. 94).

Örneğin, ‘sosyal medya metin analizi’; yorumlar, *tweet*’ler, *blog* gönderileri ve Facebook durum güncellemeleri gibi sosyal medya içeriklerinin metin öğelerinin ayıklanması, analiz edilmesi ve yorumlanmasıyla ilgilidir. Benzer şekilde eylem analizi, beğeni, paylaşım, bahsetme ve onaylama dahil olmak üzere gerçekleştirilen eylemlerin; ağ analizi ise, örneğin Facebook arkadaşlık ağı ve Twitter takipçi ağı gibi kişisel ve profesyonel sosyal ağların, ayıklanıp analiz edilmesini ve yorumlanmasını ifade eder (Khan, 2017, s. 95-96).

İnternette, özellikle de sosyal medyadan toplanan verilerin işlenişi ve analizi ile ilgili pek çok boyut söz konusu edilebilir. Kullanıcı verilerinin toplanması ve analizinin görünürdeki meşruluğunu sağlayan, internet platformlarındaki ‘hizmetlerin iyileştirilmesi’ gibi gerekçelerin dışında, bu verilerin gerçekten kimler için önem taşıdığı, ekonomik ya da siyasal yaşamda, pratikteki işlevlerinin ne olduğu sorularının

cevapları, bizi, enformasyonun, ekonomi ve politikayla kesişimine götürmektedir:

Birkaç şirketin bu kadar veriyi kontrol etmesini sağlamanın siyasi ve sosyal maliyetleri de vardır. İş modelleri veri odaklı olan Google, Facebook ve Conversant gibi bu şirketler açısından daha fazla (kullanıcı) gizliliği koruması tehdit oluşturmaktadır. Verilerimiz üzerinde daha fazla kontrole sahip olursak, kaybedecekleri çok şey var ve bunu önlemek için şiddetle lobi yapacaklardır... Daha da kötüsü, bu tür firmalar, kullanıcılar hakkında politik olarak hassas bilgiler derledikçe ve içerik deneyimlerine aracılık ettikçe, güçlü politik aktörler haline gelirler (Stucke & Grunes, 2016, s. 275).

Sosyal medya şirketleri başta olmak üzere, çoğunlukla büyük veriden yararlanan -veri odaklı- şirketlerin zamanla siyasal aktörler haline gelebilecekleri gibi; siyasal aktörlere ellerindeki imkânlarla destek veren ya da bunları yönlendiren, daha arka planda kalan odaklar haline gelebilecekleri de söylenebilir. Tüm bu seçeneklerin yanına, yakın zaman için daha olası görünen -ve yer yer gerçekleşen- bir seçeneği; veri odaklı şirketlerin sunduğu 'hizmetlerin', siyasal organizasyonlar ve liderler tarafından satın alınabileceğini ve kamuoyunu yönlendirmede kullanılabileceğini de eklemek gerekir. Büyük veriyi elinde tutan, bu devasa materyali işleyen ve bunu doğrudan ya da dolaylı olarak kullanan, aslında büyük bir avantajı elinde tutmaktadır:

Büyük veriyi ellerinde tutarak olanların tasvirinden olacak olanların öngörüsünü sunan, klasik olmayan yapılar gelecek tahmin sistemleri geliştirilmiştir. Bunlar kişisel, kurumsal veya toplumsal eğilimleri yakalayabilir, kişisel tercih ve davranışları öngörebilir, toplumsal olaylar henüz meydana gelmeden haber verebilir (Işıklı, 2014, s. 93).

Kişisel ya da toplumsal verileri elde etmek, bu verilerden yine kişisel/toplumsal eğilimleri tespit edip, bir gelecek projeksiyonu²⁸ çıkarabilmek, pek çok açıdan büyük bir güce sahip olmak demektir. Ve yine toplumsal olayları/dalgalanmaları az çok belirli bir doğrulukla öngörebilmek, sadece ekonomik değil, aslında özellikle siyasal bir güce

²⁸ Sosyal medyadan elde edilen verilerle gelecekle ilgili tahminlerde bulunmanın toplumsal yönü olduğu kadar bireysel de bir yönünün olduğu açıktır. İlk durumda belirli bir bölgeden ya da küresel ölçekte elde edilen verilerden anlamlı bir sonuç çıkaracak analizler yapılması söz konusu olacakken, ikinci durumda yine pek çok kişi üzerinden doğrulanmış davranış örüntüleriyle, herhangi bir kişinin verileri karşılaştırılıp söz konusu kişiye dair belirli oranlarla tahminler üretilebilecektir. Sosyal medyadan kişisel verilerin toplaması, bunların analizi ve mahremiyet bağlamında; Facebook'un veri bilimcisi Carlos Diuk'un, iki kişinin duygusal bir beraberliğe başlayıp başlamayacağını önceden tahmin edebildiklerine dair ifadeleri oldukça ilgi çekici: "İlişkiye başlayacak iki kişi arasındaki Facebook iletilerinin sayısı ilişki başlamadan önceki 100 gün boyunca yavaş fakat düzenli bir artış gösteriyor. İlişki başladığında ise iletiler azalmaya başlıyor. Bir ilişki başlamadan 12 gün önce günde en yüksek 1,67 ileti gözlemlenirken, ilişki başladıktan sonraki ilk 85 günde ileti sayısının günde 1,53'e kadar düştüğü gözlemleniyor. Muhtemelen çiftler birlikte daha fazla zaman geçirmek istiyorlar ve dış dünyadaki etkileşimleri, sosyal medyadaki etkileşimlerine oranla daha da artıyor." (Yıldız & Topal, 2015, s.77).

işaret eder:

Eski zamanlarda dünyadaki en kıymetli şey topraktı. Siyaset toprağı kontrol etme mücadelesiydi ve geniş topraklar az sayıda insanın eline geçtiğinde toplum aristokratlar ve halk diye ikiye ayrılıyordu. Modern çağda makineler ve fabrikalar topraktan daha önemli hale geldi ve siyasi mücadeleler bu elzem üretim araçlarının kontrolüne odaklandı... Ancak 21. Yüzyılda veri en kıymetli şey olma anlamında hem makineleri hem toprağı gölgede bırakacak ve siyaset veri akışını kontrol etme mücadelesi verecek. Veri az sayıda insanın eline geçerse insanlık iki ayrı türe ayrılacak (Harari, Y. N., 2018, s. 84).

Yuval Noah Harari'nin öngördüğü kadar trajik bir toplumsal bölünme olur mu bilinmez fakat verinin sahipliğinin ve işlevinin giderek önemli bir hale geldiği de açıktır. Verinin ve işlenişinin, az sayıda insanın, yani 'özel ellerin'/şirketlerin elinde olmasının ya da devletlerin elinde birikmesinin, kamusal alan ve kamuoyu tartışması kapsamında getireceği sonuçlar birbirinden farklı senaryolara kapı aralamaktadır.²⁹

Verinin işlenmesi sürecinde elde edilmek istenen sonul enformasyonun niteliği, bir bakıma, veriyi işleyip anlamlandırarak algoritmaları formüle edenlerin öznel yargılarınca belirlenir. Günlük dilde 'bilgisayar işlemleri' anlamında kullanılsa da; bilgisayar biliminde algoritma; belirlenen bir başlangıçtan, sonuca ulaşımcaya değin adım adım gerçekleşen işlemler kümesini ifade eder. Bu teknik tanımlama, sürecin yalıtılmış, nötr ve nesnel görünmesini sağlar. Bununla birlikte, gerçekte, mühendislerin ve diğer aktörlerin, algoritmaların tasarımı ve geliştirilmesi için çok sayıda karar vermeleri gerekir; bu yolla da öznel karar ve önyargılar, sisteme kodlanmaktadır (Caplan & Boyd, 2016, s. 4).

²⁹ Verinin mülkiyetinin devlet tekelinde olması ve bunun siyasi sonuçları açısından Çin Halk Cumhuriyeti'nde uygulanan Sosyal Kredi Sistemi örnek gösterilebilir. Çin'in Rongcheng kentinde bireyler, devlet görevlileri, şirketler, kurumlar, 'toplumsal itibar sisteminin' özünü oluşturan bir değerlendirmeye tâbi tutuluyorlar. Bu esas olarak bir puanlama sistemi. "Puan veya puanlar" alınıyor ya da kaybediliyor. Örneğin kişinin puanları yükseldiğinde her ay ödediği ısınma faturasında indirimler yapılıyor. Buna karşılık, fena davranışları yüzünden "puan veya puanlar" yitirdiğinde, hızlı tren veya uçak bileti alamıyor. 2020 yılında tüm ülkeyi kapsamı beklenen sistemde halk, sosyal medya kullanımı, yüz tanıma ve yapay zeka teknolojileriyle puanlanacak. Vatandaşın puanlanması ile yüksek puanlılar ödüllendirilirken, belli bir düzeyin altı bir nevi 'kara listeye' alınarak cezalandırılıyor. Bu kara listedeki yurttaşlar seyahat, konaklama ve okul seçimi gibi alanlarda sınırlandırılırken, çalışmamız kapsamında, ilk sıradaki yaptırımın internetin yavaşlatılması olması oldukça dikkat çekici görünmekte. Pilot uygulamalarda şimdiye değin 11 milyon 140 bin kişi uçağı binmekten, 4 milyon 250 bin kişi de yüksek hızlı trene binmekten men edilmiş durumda. (İlgili haberler için bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-vatandaslarini-puanliyor/1269401> ve <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/04/05/distopya-yarisinda-cin-onde/>)

Nihayetinde, verilerden elde edilecek sonuç enformasyonun/bilginin; ortak yarara mı, özel çıkarı mı hizmet edeceği, söz konusu teknolojileri üretenlerin ve sahiplerinin dünya görüşlerine ve tutumlarına bağlı olmaktadır. Kuşkusuz bu mülkiyetin devlet tekelinde olması da, enformasyonun ve teknolojilerinin doğrudan ‘ortak yarara’ hizmet edeceği anlamına gelmemektedir. Bu anlamda, ortak yararın kapsamı, sınırları ve kullanımı; katılımcı, eşitlikçi ve akılcı bir kamusal tartışma zemininde açıklığa kavuşturulabilir.

Büyük verinin mülkiyetinin, hâlihazırda Batı toplumlarında olduğu üzere, şirketlerin elinde olması durumunda, eşyanın tabiatı gereği, ticari kaygılar ve kar hırsı ön plana geçecektir:

...her geçen gün daha artan kanıtlar, dijital gözetimin önemli bir tehdit olduğunu görmeye başlamamızı sağladı. Üstelik dijital gözetimin devlet kurumlarının kullandığı bir silah olmanın ötesine geçip günümüzde internet reklamcılığı başta olmak üzere birçok dijital sektör tarafından kâr amaçlı kullanılmaya başlanmış olması da, tehdidin internet kullanan hemen herkesi kapsayacak kadar büyümesine neden oldu. Öyle ki, günümüzde ortalama bir internet kullanıcısının attığı her adım en azından birkaç farklı kurum ve şirket tarafından kayıt altına alınıyor ve bu verilerin büyük bir kısmı o verilerin kaynağı olan kişinin ruhu bile duymadan onlarca farklı yerde paylaşılıyor ve hatta bu yerlere satılıyor. Günümüzde internette kullandığımız birçok ücretsiz servisin en temel gelir kaynağı üretilen bu veriler (Sabancı, 2016, s. 61- 62).

Söz konusu internet tabanlı teknoloji şirketleri, ilk bakışta ‘ücretsiz’ görünen bilgi ve eğlence içerikleri sunarak, kullanıcıları kendi platformlarına çekip, burada tutmaya dönük ‘ilgi tüccarlığı’ yapmaktadırlar. Kullanıcılar, bu ‘ücretsiz hizmetlerden’ yararlanırken kişisel verilerini paylaşmakta ve şirketler de, kullanıcı verilerini üçüncü taraflarla paylaşmakta, daha açık bir deyişle, veriler üzerinden gelir elde etmektedirler. Bu süreç de kullanıcıya, kişisel reklam, içerik ve yönlendirme olarak geri dönmektedir:

Sosyal medya platformları, kullanıcı verilerini toplamak ve kullanıcı popülasyonlarını daha iyi anlamalarını sağlamak için şirketlere satmak üzerine kurulurken, şirketlere bu popülasyonlara mikro hedefli mesajlar oluşturma ve sunma olanağı sunar. Sosyal medya hesaplarının kullanımı bu nedenle “ücretsizdir”: hizmet alan kişiler, kişisel bilgileri ile ödeme yaparlar (Bradshaw & Howard, 2018, s. 11)

Harari’ye (2018, s. 84) göre, şirketler açısından uzun dönemli karlılık, üçüncü taraflarla veri paylaşımından kaynaklanan gelirle değil, bizzat verinin biriktirilmesi olgusuyla

sağlanmaktadır. Elde edilen veriden asıl yararlananın sosyal medya şirketi mi yoksa üçüncü bir taraf mı olacağı, verinin mikro hedefli mesaj oluşturmak için kullanılıyor olmasının yanında ikincil önemde kalmaktadır.

Büyük verinin sosyal medya kaynağına ilişkin tartışmanın, verinin sahipliği ve kullanımı, kullanımın sonul amacı ve bunun nasıl-kimler tarafından belirleneceği gibi birçok başlıkta yapılabileceği açıktır. Özellikle sosyal medyanın yeni bir kamusal alan olarak tanımlanabilmesi ya da Habermasçı, aydınlanmış bir kamuoyu oluşumuna aracılık edebilmesi kapsamında yapılacak bir tartışmada; büyük verinin ya da doğrudan dijital ortamdaki verinin ve bunlara dayalı oluşturulan algoritmik içerik akışının önemi büyük olacaktır.

3.3.2.1. Eleştirel Aleniyete Karşı Büyük Veri

Sosyal medya şirketleri başta olmak üzere, veri odaklı şirketlerin, siyasetin bir parçası olabileceği, bu kapsamda, ulusal ya da küresel siyasette ‘hizmetlerinden’ faydalanılabileceği belirtilmişti. Filtre balonları ve veri analitiği kapsamında değinilen 2016 yılı ABD başkanlık seçimlerine dönük sosyal medya yoluyla manipülasyon - Cambridge Analytica Veri Skandalı- büyük veri kavramıyla birlikte düşünüldüğünde, bunun hali hazırda işleyen bir süreç olduğu da gözler önüne serilmektedir. ‘Sosyal medyada eleştirel aleniyete karşı süreçler’ başlığı altında tartışılan olguların ve teorik yaklaşımların pek çoğunun büyük veri ile yakından bağlantısı bulunmaktadır. Büyük veri kavramı sadece ham ve devasa bir kaynak, ‘her hareketin dijital ortamda bıraktığı iz’ anlamında değil, dijital verinin işlenmesi ve kullanılmasına dair süreçlerin genel başlığı olarak anlamlandırıldığında, bu bağlantı çok daha açık hale gelir.

Bu kapsamda Boyd ve Crawford (2012) büyük veriyi farklı düzeylerden ele almaktadırlar. Teknolojik/teknik düzeyde büyük veri, veri kümelerini toplamak, analiz etmek, birbirleriyle karşılaştırıp ilişkilendirmek için hesaplama gücünü ve algoritmik

doğruluğu en üst düzeye çıkarma olarak tanımlanırken; toplumsal düzeyde, ekonomik, siyasi, idari ve hukuki amaçlarla veri kümelerinden faydalanmak olarak ele alınır. Buradan, büyük verinin toplumsal-siyasal düzeyden ele alınabilmesinin -yani veri kümelerinden siyasi amaçlarla yararlanılabilmemesinin-, ancak teknolojik/teknik düzeyin kat edilmesiyle mümkün olduğu çıkarımı yapılabilir. Nitekim sosyal medya verileri yoluyla ve bu mecradan bir manipülasyonun yapılabilmesi için, verilerin toplanması ve analizinin yapılması gerekmektedir. Örneğin, sosyal medyadaki metin içeriklerinin, eylemlerin ve arkadaşlık/takip ağlarının ayrı başlıklarla analiz edilmesi (Khan, 2017, s. 95-96), sosyal-siyasal boyutta büyük veriden yararlanmanın, ön adımı, önceleyen teknik düzey olmaktadır.

Sosyal medyada eleştirel aleniyetin önündeki engellerden başlıcaları, filtre balonu olgusu ve yankı odası etkisiydi. Özellikle filtre balonu kavramıyla anlatılan, kullanıcıların farkında olmaksızın, önlerine algoritmalarca çıkarılan içerikle manipüle edilmesidir. Sosyal medya platformlarında yapıp ettikleri kayıt altına alınan kullanıcılar, ilgili algoritmalarca, ilgilerini çekebilecek ve beğenip paylaşabilecekleri içeriklere yönlendirilir. Buna kısaca, algoritmanın, veri tabanlı manipülasyonu denebilir. Kullanıcının verileri, ilgisini çekecek içeriklerin sunulması yoluyla, sosyal medya platformunda daha fazla zaman geçirmesi ve aktif olması sağlanmak üzere kullanılmaktadır. Bunun sonucunda kullanıcı daha fazla zaman geçirip, daha fazla içeriği dolaşıma soktuğunda; yine kendi hakkında daha çok veriyi ilgili platformla paylaşmış olmaktadır. Bu şekilde devam eden bir döngü, sosyal medya şirketine ekonomik kazanç ve aynı anlama gelmek üzere devasa miktarda veri sağlamaktadır.

Ekonomik kazanç amaçlı bu manipülasyonun, kullanıcıyı çekme, tatmin etme ve veri biriktirme yönündeki bu işleyişin; siyasi tartışmalar ve kamuoyu oluşumu bağlamında sonucu, çoğunlukla algoritmalarca yaratılan bir filtre balonu olmaktadır. Kullanıcı ister

yankı odasında olduğu gibi kendi tercihleri doğrultusunda hareket ederek, ister filtre balonunda olduğu üzere, farkında olmaksızın algoritmalar ve filtrelerle yönlendirilerek; sonuçta, benzer ilgi alanları ve dünya görüşlerine sahip, aynı konular hakkında benzer düşünceleri paylaşan sanal toplulukların içerisinde kalmaktadır.

Algoritmalar yoluyla siyasal manipülasyon yapılmasına ilişkin yeni bir fenomen olarak *dijital gerrymandering*'ten de bahsedilmektedir. *Gerrymandering*, herhangi bir seçim bölgesinde bir partinin öne geçebilmesi için, ilgili seçim bölgesinin sınırlarıyla oynanması olarak ifade edilebilir. *Dijital gerrymandering* ise ağa bağlı iletişim ve enformasyon sistemlerinde, temel algoritmaları kontrol eden platform sahiplerinin, bazı çıkarlara hizmet etmek üzere algoritmaları manipüle etme potansiyelini anlatmaktadır. Bu bakımdan filtreleme ve algoritmaların, belirli yönde işleyen teknik bir süreçten öte, belirli çıkar ve çıkar grupları adına saptırılabilir araçlar olduklarının altı çizilmelidir (Caplan & Boyd, 2016, s. 5).

Görüleceği üzere, sosyal medyanın işleyişindeki başlıca sorunlar; algoritmaların 'yanlı' işleyişlerinden kaynaklı, kapsayıcılık anlamında 'bütünleşik bir kamusalığa' ulaşamama, karşıt düşüncelerden uzak, sanal uzamda birbirinden ayrı topluluklar halinde kalma³⁰; söz konusu yanlı işleyişten bağımsız, algoritmalara bir de kasıtlı müdahale ile yaratılabilecek siyasal manipülasyon potansiyeli; ve büyük veriyle bağlantılı olarak, mahremin alenileşmesi, kişisel verilerin kayıt altına alınıp kullanılması ve bunların yarattığı manipülatif/kötüye kullanım tehdididir.

³⁰ Bu durum, literatürde siberbalkanizasyon olarak ifade ediliyor: "Kavram internetin benzer çıkar ve fikirlere sahip küçük gruplara bölünmesini anlatmaktadır. Sonuç olarak grup, dışarıdakilere veya çelişkili görüşlere sahip kişilere karşı dar görüşlü bir yaklaşım sergilemektedir. Grup kimliğinin giderek diğer kimliklerden önemli hale gelmesi sebebiyle, grup içi ve grup dışı ayrımı giderek güçlenmektedir (Putnam 2000, VanAlstyne ve Brynjolffson 2005, Pons 2013, Suhay ve ark. 2015). İnternet sınırlı ilgi gruplarını fazlaca cesaretlendirerek, kendi kendini tecrit eden kullanıcıların oluşturduğu kültürel balkanizasyona neden olabilmektedir (Sunstein 2001: 57-58). Kişisel haber akışı da çoğunlukla kullanıcıların dahil olduğu sanal grup içi enformasyon kaynakları ve içerikleri ile sınırlanmaktadır. Kullanıcılar dahil oldukları grup içindeki haber paylaşımlarını yeterli görerek; diğer enformasyon kaynaklarını göz ardı edebilmektedir." (Narin, 2018, s. 242).

Fakat kullanıcıların, sosyal medyada kişisel verilerin kayıt altına alınması ve manipülasyon olgularıyla ilgili, bilgilendikçe daha duyarlı hale geleceği de düşünülebilir. Nitekim bazı kullanıcılar ve tüketici hakları uzmanları, kurumsal sosyal medyadaki bu işleyiş hakkında endişelerini dile getirmektedirler. Özellikle aleniyet ve büyük veri bağlamında, endişelere sebep olan sosyal medyadaki işleyişin bazı özellikleri şöyle maddeleştirilebilir:

- Çok uzun veya sınırsız veri depolama;
- Bilgilendirilmiş onam eksikliği;
- Karmaşık gizlilik politikaları ve kullanım koşulları;
- İş modeli olarak kullanıcıların ücretsiz dijital emeği;
- Hedefe yönelik reklamcılık için hassas kişisel verilerin kullanılması;
- Kişisel verilerin metalaştırılması ışığında tüketici mahremiyetinin eksikliği;
- Hedeflenen reklamcılığa katılma ve bu reklamlardan çıkma seçeneğinin olmaması;
- Profillerin tamamen silinmesinin zorluğu;
- Platformlar arasında ağa bağlı veri izleme (Fuchs, 2014, s. 80).

Kişisel verilerin manipülatif amaçla kullanılmasının yanı sıra, belirli yazılımlara karşılık gelen *botnet*, *bot* ve *cyborg* hesaplarla yapılan geniş çaplı manipülasyonlar da büyük veriye dayanacaktır. Zira sosyal medyada bir siyasal kampanya yapılacağı zaman, çeşitli aktörler, bu 'robot' hesapların kullanılacağı başlıkları ve buralardan yayacakları dezenformasyonun içeriğini, hedef kitle seçilen kullanıcı gruplarından elde edilen verilerin analiziyle biçimlendireceklerdir. Bunun ötesinde söz konusu sosyal medya hesabı ister bot ister trol olsun, bire bir mesajla yapılacak manipülasyonun içeriğinde de, yine iletişim kurulacak kullanıcıların kişisel verileri ve bunların analiziyle elde edilecek bilgiler belirleyici olacaktır.

Bu durumda büyük veriden manipülatif aleniyet bağlamında yararlanma dendiğinde iki durum anlaşılabilir: Hem genel olarak toplumsal ilgi, eğilim, düşünce ve motivasyonları belirleme ve buna yönelik strateji geliştirme; hem de bu veri yığınının tekil kullanıcılara ulaşma ve onları bireysel olarak analiz edip yönlendirme. Bireysel manipülasyon kapsamında Cambridge Analytica Skandalı, sosyal medya şirketleri ve siyasiler arasında, büyük veri ve analiziyle bağlantılı olarak patlak veren ve dünya

gündemine oturan bir olay olsa da, ilk ve son manipülasyon örneği olmadığını da belirtmek gerekir. Aslında, deyim yerindeyse bir ‘suç üstü’ durumu olduğu için siyasal gündemde bu denli kalmıştır denebilir. Facebook’un manipülasyon için, büyük veri kaynağı olarak değerlendirilmesi aslında 2012 yılına değin uzanmaktadır. Yine bir ABD başkanı, Barack Obama’nın, seçim kampanyasının Facebook ve Twitter’dan edinilen verilerle yönlendirilmesi, büyük veri, sosyal medya ve siyasi manipülasyona dair etik tartışmaların başlangıcını oluşturmaktadır (Ergen, 2018, s. 59). Bu siyasal manipülasyonda da karşımıza Cambridge Analytica şirketi çıkmaktadır. Hatta şirket, resmi Twitter hesabından konuyla ilgili, “Obama’nın 2008 kampanyası, herkesçe bilindiği üzere veri odaklıydı (*data-driven*); özellikle 2012 yılında, insanlarla önem verdikleri sorunlar hakkında konuşarak, mikro hedeflemeye (*microtargeting*) öncülük etti”³¹ açıklamasını yapmıştır. Bireysel olarak içeriklendirilmiş ve hedeflenmiş (*microtargeting*) bir manipülasyon da bu şekilde ifade edilmiş olmaktadır.

Ayrıca hem 2012 hem de 2016 yıllarındaki ABD başkanlık seçimlerinde, Cambridge Analytica ve mikro hedefleme bir yana, gündem oluşturmak, adayların popülerliğini artırmak ve dezenformasyon yaymak için *siyasal bot*lardan da fazlaca yararlandığını belirtmek gerekir. Özellikle 2016 seçimlerinde Twitter’daki siyasal etkileşimin/*tweet* trafiğinin beşte birini bot hesaplar oluşturmaktaydı (Bradshaw & Howard, 2018, s. 8). Bot hesaplardan iki başkan adayının da yararlandığı fakat Trump yanlısı içeriklerin üçte birinin bot hesaplarca yaratılıp, bunların Hillary Clinton yanlısı tüm içeriklerin dört katı büyüklüğünde bir internet trafiğine işaret ettiği belirtilmektedir (Marvick & Lewis, 2017, s. 38).

Trol, bot, botnet ve cyborg hesaplar kullanılarak, yalan haber/bilgi yayılması, kamusal

³¹ Tweet’in orijinali şöyle: “Obama’s 2008 campaign was famously data-driven, pioneered microtargeting in 2012, talking to people specifically based on the issues they care about” (Bkz. <https://twitter.com/CamAnalytica/status/975081782625226752>)

tartışmaları provoke etme ya da sadece ‘tıklanma’³² sayısını artırmak üzere abartılı/provokatif başlıklarla içerik sunumu gibi dezenformasyon yaratan süreçler; özellikle kişiselleştirilmiş içerik akışı ve kullanıcının onamı aranmaksızın gerçekleştirilen filtreleme olgusuyla ortaya çıkan ‘kamusal alanın’ parçalanma eğilimi; ve ilgili algoritmalarla birlikte büyük verinin manipülasyon maksatlı kullanımı bir araya geldiğinde, sosyal medya için umut edilen rasyonel ve tartışmacı işleyiş olanaklarının oldukça zayıflamış olduğu görülmektedir.

³² ‘Tıklanma’ sayısını artırmak için bir içeriğin abartılı, alakasız ya da yanıltıcı başlıklarla sunulmasına ‘tık tuzağı’ (*clickbait*) da denmektedir. *Clickbait*, kullanıcıları bir web sayfasının bağlantısını tıklamaya teşvik etmek için (genellikle öfke, merak veya her ikisini de teşvik ederek) dikkat çekmek üzere tasarlanmış bir içeriktir. Tık tuzağının yaygın olarak kullanılma sebebi elbette internet ortamında geçerli olan reklam modelidir. Bu model en fazla etkileşim alan içeriği ödüllendirmektedir. (Bradshaw & Howard, 2018, s. 11)

SONUÇ

Habermasçı bir kamusal alanın imkanı, sosyal medya özelinde araştırılırken kuşkusuz, ‘Habermasçı’ sıfatının karşılık geldiği niteliklerin ortaya konması gerekmektedir. Çalışma boyunca ele alınan nitelikte bir kamusal alan; tüm yurttaşların erişimine açık olmalı, özel çıkarlardan ve devletin müdahalesinden korunmuş olmalı, ve genel yarara ilişkin olmak kaydıyla, kamusal alanda yapılan tartışma ve tartışmanın gündemi kısıtlanmamış olmalıydı. Sosyal medyanın bir kamusal alan olabileceği ya da kamusal alana aracılık edebileceği savı, bahsedilen normatif yönler dolayısıyla, önemli engellerle karşılaşmaktadır.

Kamusal alanla bağlantılı olarak, ‘kamusallık’ kavramı bu çalışmada genellikle, burjuva kamusalılığı ya da modern kamusalılık ifadelerinde olduğu üzere bir genel kategoriye işaret edilirken kullanıldı. Bunun yanı sıra, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*’nde de görüleceği üzere, kamusal alan ve bununla bağlantılı oluşan bir kamuoyu için hem bir ilke hem de bir gereklilik olarak, devlete ve devletin işleyişine ilişkin açıklık/şeffaflık anlamında ele alındı. Özellikle ‘aleniyet/kamusallık’ biçiminde ifade edildiğinde, genellikle Habermas’ın ‘eleştirel aleniyet’ ve ‘gösterisel-manipülatif aleniyet’ kavram çiftine göndermeyle, burjuva kamusalılığının ve sonraki refah döneminin ‘kamusallıklarının’ oluşum şekli vurgulandı. Kuşkusuz burada vurgulanmak istenen eleştirel, tartışmacı ve akılcı bir kamuoyu oluşumu ile pasif konumdaki kitlelerin yukarıdan yönlendirilmesiyle ‘oluşturulan’ bir kamuoyu arasındaki farktır.

Genel olarak internet, eleştirel ve akılcı bir kamusalılığa ulaşmada, çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı üzere özellikle iletişim ve enformasyon açısından, destekleyici pek çok teknik özelliğe sahiptir. Bu ‘olumlu’ yön, belirli kısıtlılıkları beraberinde getirir de, hem Habermasçı hem de genel anlamda bir kamusal alan tartışması bakımından hayati önemdedir. Fakat ilgili teknolojik ilerlemeler ve kapasitelerin artışıyla birlikte,

internetin özellikle ilk dönemler sunduğu özgürleştirici, örgütleyici, bilgilendirici ve katılıma teşvik edici yönün; demokratikleşme bakımından toplumları sürekli ileriye taşıyacağını varsaymak da sorunlu bir bakış açısidir denebilir. Sparks'ın (2004, s. 21-22) deyişiyle, “böyle bir teleolojiden” bahsedilemez.

Nitekim, Castells, Benkler ve Kellner'ın da içinde olduğu pek çok yazar; yatay örgütlenme, merkezsizlik, eşitlik ve siyasal katılıma ilişkin, internet bağlamında aslında *web 1.0* konseptinin olanaklarını gündeme getirmişlerdir denebilir. *Web 1.0*'ın yerini, pek çok açıdan aksi denebilecek yönde işleyişe sahip *web 2.0* konseptine ve dolayısıyla sosyal medyaya bırakmasıyla, önceleri bahsedilen pek çok olumlu nitelikten artık rahatlıkla söz edilememektedir.

Söz gelimi, internet tabanlı iletişimin merkezsizliği savını, artık, her bir kullanıcının kendi açısından tam da bir merkez oluşturduğu, sosyal medya ana akışı gerçeğiyle birlikte tekrar düşünmek gerekecektir. Ayrıca, filtrelenen ve algoritmik olarak düzenlenen kişisel içerik akışları, kullanıcıların bugün ve geçmişte, çevrimiçi yapıp ettiklerinden kaynağını alan bir dizayna sahiptir. Bu bakımdan kullanıcıların, kendi dünyalarından, kendi 'alanlarından' uzaklaşmaları giderek zorlaşmaktadır. Dahlgren'in (2014) işaret ettiği dijital etkileşim kalıplarının yarattığı *solo sphere*, hem 'kişisel görünürlüğe' dönük davranış kalıplarından, hem de -Dahlgren'e bir ekleme yapmak gerekirse- etkileşim kalıplarını güdüleyen algoritmik tasarımdan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, 'kişisel görünürlüğe' dair tespitler, Trenz'in (2009, s. 33-46) nötr bir tavırla ifade ettiği, kamusal tartışmaya girdi sağlayan odakların sosyal medyadaki var oluşlarının 'kendini temsil, tanıtmaya ve imaj politikalarına' kayması tespitindeki paralellik vurgulamakta yarar var. Nihayetinde biri bireysel diğeri kurumsal öznelere işaret etse de, bu paralellik, sosyal medyadaki 'kamusallığa' dair önemli ipuçları vermektedir.

Bahsedilen yatay örgütlenme ve merkezsiz işleyişe, sosyal medya ile birlikte, bir de

‘merkeze’ akan veriler ve büyük veri olgusu eklendiğinde demokratikleşme ve kamusal alan imkânları, yer yer imkansızlıklara da dönüşmektedir. Büyük veriden yararlanarak ve sosyal medya mecralarının sunduğu teknik imkanları da değerlendirerek, kitlesel manipüasyon ve propagandanan çok daha etkili olacak şekilde, birey bazlı, mikro hedefleme ile etkili bir manipülasyon artık mümkündür. Sosyal medyada, daha çok duygu ve dürtü temelli bir varoluş sahasında; kişisel verilerden tepit edilen değer, inanç ve eğilimlere göre oluşturulan, adeta adrese teslim propaganda, akılcı bir kamusal alan imkanını da, eleştirel bir kamusalılığı da baltalamaktadır. Kamuoyu boyutundaysa, bir ‘oluşturma’ ya da ‘yönlendirme’ söz konusuysa, kuşkusuz Habermasçı bir kamuoyundan da bahsedilemez. Bireyleri tek tek kuşatan manipülasyonla yaratılan bir kamuoyunun varlığı, tek tek bireylerin düşüncelerinin (oylarının) toplamı olan bir kamuoyu kavrayışına daha çok uymaktadır. Aslında bu da, Habermas’ın ‘kamusal olmayan kanaatler’ dediği, kanaatlerin -düşüncelerin ya da oyların- bir toplamından ibarettir.

Bilgi ve farklı görüşlere erişimde, eleştirel mesafe ve soğukkanlılığın yerini, enformasyon bombardımanına; kutuplaşmaya; trol, bot ve cyborg hesaplarla oluşturulan bilgi kirliliğine ya da algoritmik manipülasyona bırakması, kamusal alan ‘imkânsızlıkları’ kapsamında değerlendirilebilir. Algoritmik manipülasyon ya da sanal mecralarda manipülasyon dendiğinde akla sadece, A fikrindeki kişileri B fikrine, bir şekilde ‘yönlendirme’ gibi basit bir işleyiş gelmemelidir. Akılcı bir kamusalılığı engelleyen pek çok süreç, Habermasçı ya da herhangi türden bir kamusalılığın ya da kamusal alanın oluşumunu da engeller. Örneğin daha önce yazılı basın, akılcı bir kamusalılığın inşasındaki rolü üzerinde durulmuştu; görsel basının devreye girmesiyle Habermas’ın (2013, s. 290-291), yurttaşın görsellikle büyülenmesi ve kaynakla alıcı arasındaki mesafenin ortadan kalkmasını vurguladığına değinilmişti. Sosyal medyanın ve elbette *web 2.0* konseptinde internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte tekrar,

görsel büyülenmenin ortaya çıkışından ve eleştirel mesafelenmenin azalışından söz edilebilir.

Web 1.0 konseptli internet, bireylerin siyasete dair ya da herhangi bir konuda, kendi başlarına, adım adım araştırma yapmalarını, başka bir deyişle, farklı kaynakları bizzat kendilerinin bulup, eleştirel okuma yapmalarını daha fazla desteklemektedir; bugünlerde pek kullanılmayan ama önceleri sıkça duyulan “internette sörf yapma” (*web surfing*) tabiri de buna işaret etmektedir:

Web siteleri arasında linklere tıklayarak gezinmek anlamına gelen ‘web surfing’ artık internet kullanıcılarının çoğu için bir şey ifade etmiyor. Zira çoğu kullanıcı için tıklayacak bir link, gezinecek bir web sayfası yok. İnternet artık ait olduğunuz demografik grup veya meşrebimize göre Youtube, Facebook, Instagram, Twitter veya TikTok’tan mütevellit bir dijital alan. Bu alanda genellikle görsel ve/ya videoya dayalı içerikler mevcut ve kullanıcılar ekseriyetle algoritmaların (kullanıcıların daha çok etkileşime geçmelerini amaçlayarak) karşılımlarına çıkardığı içeriği tüketerek televizyon izlercesine pasifize olmuş durumda. Bu hâlin, bilgi kaynağı olma iddiasıyla ortaya çıkan bir platforma çok da uygun olmadığı muhakkak zira rasyonalitenin değil duyguların, aktif şekilde bilgiye erişimin değil pasif halde içerik tüketiminin asılsız ve manipülatif bilgiye maruz kalmak için oldukça müsait bir ortam yaratmış olduğu görülebiliyor (Şener, 2019).

Bugün sosyal medyanın artan kullanımıyla söz konusu olanın, Derakhshan’ın (2016) tabiriyle, televizyonun ‘reenkarne’ oluşudur denebilir. Sosyal medya Instagram ve Youtube gibi platformlarıyla, akıldan çok duygulara hitap eden, zorlamaktan çok rahatlatan, kişiselleştirilmiş bir televizyon yayını andırmaktadır. Televizyonun dönüşü, aslında Papacharissi’nin (2002, s. 9) “internet tabanlı teknolojilerin, yeni bir kültür oluşturmak yerine kendilerini mevcut (siyasi) kültüre adapte edebilecekleri” öngörüsünü doğrular niteliktedir.

Sosyal medya, televizyon yayınlarının akılcı bir kamusallık açısından taşıdığı engellerin benzerlerini taşımakla kalmaz, bahsedilen ‘kişiselleştirilmiş akışla’ birlikte, kullanıcıyı pasifleştirme bakımından, televizyonun ötesine geçme potansiyeline de sahiptir. Zira televizyon kanallarının eğlence maksatlı yayınlarında bile beklenmedik içeriklerle karşılaşılabilir, fakat sosyal medyanın kişisel akışı, bireyleri duygusal bakımdan giderek daha fazla tatmin etme eğilimindedir. Duygusal bakımdan tatmine dönük, duyguların

belirleyici olduğu işleyiş, siyasal nitelikli haberleşme ve tartışmayı da baltalama eğilimi taşır. Konforu ve içerisinde daha fazla zaman geçirmeyi destekleyen algoritmalarla sosyal medya, duygu ve ifade etme tarzlarının radikalleşmesini, benzerlerin bir araya gelmesini ve toplumun sanal uzamda parçalanmasına neden olabilecek niteliklere sahiptir (Derakhshan, 2016).

Dahası, kullanıcıların sosyal medyaya katılım pratikleri, siyasal katılımdan çok daha fazla, ‘özel’ olanın alenileştirildiği pratiklerdir. Bu açıdan bir kamusalıktan/aleniyyetten söz edilecekse de, devlet ya da siyasal organizasyonlardan ziyade bireylerin aleniyyetinden bahsedilebilir. Sosyal medyadaki ‘kamusalılık’, bu anlamda, içerikler, paylaşımlar ve işleyişin göz önünde tutulmasıyla; içerik ve nitelik bakımından ‘özele’ dair bir kamusalıktır. Televizyon yayınlarının eğlence içerikli hale gelişinde ve magazinleşmesinde görülen ‘özelin’ kamusallaştırılmasından farkı ise, artık her bireyin, deyim yerindeyse, kendi etkileşimli televizyonunu cebinde taşıyor oluşudur.

‘Kamusalılık’ kavramının, herkese açık olma, geneli, bütünü kapsama anlamında kullanılması; kamusal alan ve kapsayıcılık tartışmasına işaret eder. Çalışmanın ilk bölümünde ele alınan Habermasçı kamusal alanın ‘kamusalılığı’ tartışmasında, hem tek/bütünleşik bir kamusal alan anlayışı, hem de bu kamusal alanın tarihsel oluşumu ve sınıfsal yapısı gereği belirli kategorilerdeki bireyleri dışlaması analiz edilmişti. Kapsayıcılık ve farklı düşüncelerin içerilmesi bakımından, ilk etapta, sosyal medyanın oldukça güçlü ‘teknik özelliklere’ sahip olduğu söylenebilir. Nihayetinde internet erişimi ve sosyal medyayı kullanmayı sağlayacak araçlara sahiplik; bu ‘sanal’ ya da ‘dijital kamusal alana’ katılabilmenin yeter koşuludur. Bunun ötesinde katılıma dönük bir engel bulunmamaktadır denebilir.

Fakat sosyal medyadaki, yankı odası ve filtre balonu kavramlaştırmalarıyla ifade edilen iradi ve/veya algoritmik işleyiş; bütünleşik bir kamusal alandan ziyade, çoklu kamusal

alanların oluşumunu destekler görünmektedir. Bu bakımdan gruplaşmaların hakim olduğu ‘sosyal medyanın kamusal alanına’, Habermasçı bir kavrayışla yaklaşmak çok da mümkün olmamaktadır. Dahası, bir yerde, söz konusu gruplaşma eğilimleri o kadar baskın çıkabilir ki, çoklu kamu anlayışının işaret ettiği çoğullaşmanın da ötesinde, süreç parçalanma ve atomize olmayla da sonuçlanabilir. Dijk (2006, s. 173), yeni/sosyal medyanın, yurttaşları bir araya getirecek ya da onları kutuplaştıracak bir rol üstlenmesinin, kamusal alanın geleceğini belirleyeceğini öne sürmekteydi. Bu tespitin yerinde olduğu söylenebilir, dahası, bir araya gelmekten ziyade kutuplaşmaya dönük eğilimin baskın çıktığı görülmektedir.

Zira çoklu/parçalı kamulardan söz edildiğinde dahi, hepsini içerecek bir müştereke, ortak bir iletişim zeminine ihtiyaç duyulmaktadır. Kamusallığın ortak olana işaret etmesine karşın; sosyal medyadaki var oluş biçiminin bireyleri farklı olana/farklılıklara yönlendirmesi ve buradaki işleyişin herhangi bir tartışmayı, müşterekliği ve iletişimi engelleme potansiyeli, çoklu kamusal alanların dahi varlığını, daha doğrusu ‘kamusal’ niteliğini zora sokmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1961). Gazeteciliğin Gelişim Safhaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 16 (1), 118-140.
- Ağaoğulları, M. A., Köker, L. (1991) *İmparatorluktan Tanrı Devletine Siyasal Düşünceler*. Ankara: İmge.
- Altay, D. (2005). Küresel Köyün Medyatik Mimarı Marshall McLuhan. Nurdoğan Rigel, Gül Batuş vd. (Haz.). *21. Yüzyıl İletişim Çağım Aydınlatan Kuramcılar-Kadife Karanlık* içinde. İstanbul: Su.
- Anderson, P. (2017). *Antikiteden Feodalizme Geçişler*. Uygur Kocabaşoğlu (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Aristoteles. (1975). *Politika*. (M. Tuncay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ataman, B., Çoban, B. (2016). Alternatif Medya ve Anti-Gözetim. Bora Ataman ve Barış Çoban (Der.), *Gözetim Toplumu: Panoptikon* içinde(s. 33-47). İstanbul: EMO.
- Başaran, F. (2010). Yeni İletişim Teknolojileri, Alternatif İletişim Olanakları. *Mülkiye Dergisi*, 34(269), 255-270.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. Yavuz Alogan (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Ben-Amittay, J. (1983). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. M. A. Kılıçbay, & L. Köker (Çev.). Ankara: Savaş.
- Benkler, Y. (2006). *The Wealth of Networks*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Berkman Köseleli, B. (2017). Yeni Medya Ortamının Yeni Kamusal Alan Olarak Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Humanities Sciences*, 12 (1), 51-64.
- Binark, F. M. (2017). Algoritmaların Yarattığı Yankı Odalarında Siyasal Katılımın Olanak/sızlılığı: “Olmak Ya Da Olmamak İşte Bütün Mesele Bu Mu?”, *Varlık*, 19-23.
- Bourdieu, P. (1997). *Televizyon Üzerine*. Turhan Ilgaz (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi

Kültür Sanat.

- Boyd, D., Crawford, K. (2012). Critical Questions for Big Data: Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon. *Information, Communication, & Society*, 15(5), 662-679.
- Bradshaw, S., Howard, P. N. (2017). Troops, Trolls and Troublemakers: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation. *The Computational Propaganda Project*. 10 Mart 2020 tarihinde <http://comprop.oii.ox.ac.uk/research/troops-trolls-and-trouble-makers-a-global-inventory-of-organized-social-media-manipulation/> adresinden erişildi.
- Bradshaw, S., Howard, P. N. (2018). Why does junk news spread so quickly across social media? Algorithms, advertising and exposure in public life. *Knight Foundation*. 10 Mart 2020 tarihinde https://kf-site-production.s3.amazonaws.com/media_elements/files/000/000/142/original/Topos_KF_White_Paper_Howard_V1_ado.pdf adresinden erişildi.
- Budak, H. (2016) Kamusal Alanda Dönüşen Yapılar: Agoradan Sanal Uzama. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (36), 507-530.
- Caplan, R. & Boyd, D. (2016). *Who Controls the Public Sphere in An Era of Algorithms? Mediation, Automation, Power*. New York, NY: Data & Society Research Institute. 10 Mart 2020 tarihinde https://datasociety.net/pubs/ap/MediationAutomationPower_2016.pdf adresinden erişildi.
- Caplan, R., Boyd, D. (2018). Who's Playing Who? Media Manipulation in an Era of Trump. Pablo Boczkowski ve Zizi Papacharissi (Ed.), *Trump and the Media* içinde (s. 49-58). USA: MIT Press.
- Castells, M. (2008a). The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 616(1),78-93.

- Castells, M. (2008b). *Ağ Toplumunun Yükselişi*. Ebru Kılıç (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cicero. (2018). *Devlet Üzerine*. C. C. Çevik (Çev.). İstanbul: İthaki.
- Coşkun, M. K. (2006). Toplumsal Hareketler ve Proleter Kamusal Alan. *Ekonomik Yaklaşım*, 17(60-61), 143-155.
- Curtis, A. (Yönetmen). (2002). *The Century of the Self* [Belgesel]. U.K.: BBC.
- Çakmur, B. (2010). Kamunun Televizyonu, Televizyonun Kamusu. Filiz Kartal (Ed.). *Yurttaşlık Tartışmaları* içinde. Ankara: TODAİE.
- Çınarlı, A. G. İ. (2004). Döngü Uzmanları (Spin Doctors), Medyatik Yalan ve Kamu Manipülasyonu. *İLETİ-ŞİM*, 1(1), 165-174.
- Çıldan, C., Ertemiz, M., Tumuçin, H. K., Küçük, E., & Albayrak, D. (2012). Sosyal Medyanın Politik Katılım ve Hareketlerdeki Rolü. *Akademik Bilişim*.
- Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi Üzerine*. Betül Kadioğlu (Çev.). Ankara: Phoenix
- Dahlgren, P. (2005). The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation, *Political Communication*, 22(2), 147-162.
- Dahlgren, P. (2013). *The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy*. United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Dahlgren, P. (2014). Social Media and Political Participation: Discourse and Deflection. Christian Fuchs ve Marisol Sandoval (Ed.), *Critique, Social Media and the Information Society* içinde (s. 191-202). New York: Routledge.
- Derakhshan H. (2016, 29 Kasım). Social Media Is Killing Discourse Because It's Too Much Like TV, *MIT Technology Review*. 4 Mart 2020 tarihinde <https://www.technologyreview.com/s/602981/social-media-is-killing-discourse-because-itstoo-much-like-tv/> adresinden erişildi.
- Dijk, J. V. (2006). *The Network Society- Social Aspects of New Media*. London: Sage.
- Doğan, K., Arslantekin, S. (2016). Büyük Veri: Önemi, Yapısı ve Günümüzdeki Durum.

DTCF Dergisi, 56(1), 15-36.

Dolgun, U. (2004). Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-21.

Dolgun, U. (2013). Yeni Medya Düzeninde Kamusal Alan, Demokrasi, İletişim Özgürlüğü ve Toplumsal Denetim. Hayati Tüfekçioğlu (Ed.), *İletişim Sosyolojisi* içinde (s.130-153). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Dutton, W. H., Reisdorf, B. C., Dubois, E., & Blank, G. (2017). *Search and politics: The uses and impacts of search in Britain, France, Germany, Italy, Poland, Spain, and the United States*. Quello Center Working Paper, 2944191.

Ergen, Y. (2018). Büyük Veri, Sosyal Medya ve Etik: Facebook Örneğinde Bir Değerlendirme. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli e-Dergisi*, (10), 53-64.

Erkmen, Ö. (2018). Büyük Veri ve Gazetecilik: Veri Gazeteciliği Demokrasi, Katılım ve Gazeteciliğe Dair Anlayışımızı Nasıl Dönüştürebilir?, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (30), 322-344.

Forelle, M., Howard, P. N., Monroy-Hernandez, A. & Savage, S. (2015). Political Bots and the Manipulation of Public Opinion in Venezuela. 12 Şubat 2020 tarihinde <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2635800> adresinden erişildi.

Frazer, N. (2004). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı. Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil.

Fuchs, C. (2014). Social Media and The Public Sphere. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*, 12(1), 57-101.

Geuss, R. (2005). *Kamusal Şeyler; Özel Şeyler*. Gülayşe Koçak (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi .

Guess, A., Nyhan, B., Lyons, B., & Reifler, J. (2018). Avoiding The Echo Chamber

About Echo Chambers: Why Selective Exposure To Like-Minded Political News Is Less Prevalent Than You Think. *Knight Foundation White Paper*.

Herman, E. S., Chomsky, N. (2012). *Rızanın İmalatı-Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*.

Ender Abadoğlu (Çev.). İstanbul: bgst.

Habermas, J. (2004). Kamusal Alan. Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil.

Habermas J. (2007a). *Bölünmüş Batı*. Dilman Muradoğlu (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi

Habermas, J. (2007b). “İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim. Mustafa Tüzel (Çev.).

İstanbul: Yapı Kredi

Habermas, J. (2013). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. Tanıl Bora, Mithat Sancar (Çev.).

İstanbul: İletişim.

Halifeoğlu, M., Yetiş, M. (2013). Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkililiği ve Kuramsal

Kökenler, *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 163-188.

Hansen, M. (2004). Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'nin “Kamusal Alan ve Tecrübe”si: Değişken Karışımlar ve Genişlemiş Alanlar. Meral Özbek (Ed.).

Kamusal Alan içinde. İstanbul: Hil.

Harari, Y. N., (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. Selin Siral (Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.

Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. Ayşe Deniz

Temiz (Çev.). İstanbul: Metis.

Hasdemir, T., Coşkun, M. (2008). Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler. *Ankara*

Üniversitesi SBF Dergisi, 63(1), 121-149. DOI: 10.1501/SBFder_0000002055

Huxley, A. (2011). *Cesur Yeni Dünya*. Ümit Tosun (Çev.). İstanbul: İthaki.

Işıklı, Ş. (2014). Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar. *AJIT-e: Online Academic*

Journal of Information Technology, 5(17), 89-112. DOI: 10.5824/1309-

1581.2014.4.006.x

Kant (1960). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*. Yavuz Abadan, Seha L. Meray

- (Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Kejanlıoğlu, B. (2004). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil.
- Kesim Güven, S. (2016). Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti. Bora Ataman ve Barış Çoban (Der.), *Gözetim Toplumu: Panoptikon* içinde (s. 15-31). İstanbul: EMO.
- Keskin, F. (2004). Kamusal Alan ve Yalın Yaşam. *Doğu Batı*, (5), 105-109.
- Kellner, D. (2004). Tabandan Küreselleşme: Radikal Demokratik Bir Teknopolitikaya doğru. Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil.
- Khan, G. F. (2017). *Social Media for Government: A Practical Guide to Understanding, Implementing, and Managing Social Media Tools in the Public Sphere*. Singapore: Springer. DOI: 10.1007/978-981-10-2942-4.
- Kıvanç, Ü. (2018, 5 Nisan). Distopya yarışında Çin önde. 7 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/04/05/distopya-yarisinda-cin-onde/> adresinden erişildi.
- Kurt, K. Ş. (2015, 21 Ocak). *Yeni Medya, Yeni Alan*. [Web Blog]. 23 Ocak 2020 tarihinde <https://yenimedya.wordpress.com/2015/01/21/yeni-medya-yeni-alan/#ftn1> adresinden erişildi.
- Liebman, S. (2004). Alexander Kluge ile Söyleşi: Yeni Alman Sineması, Sanat, Aydınlanma ve Kamusal Alan Üzerine. Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Kenan Somel (Çev.). Ankara: Sol.
- Marwick, A., Lewis, R. (2017). *Media Manipulation And Disinformation Online*. New York, NY: Data & Society Research Institute. 10 Mart 2020 tarihinde https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2017/05/apo-nid135936-121780_6.pdf adresinden erişildi.

- McClennen, S. A. (2017). What's Wrong with Slactivism? Confronting the Neoliberal Assault on Millennials. *Cultural Logic: A Journal of Marxist Theory & Practice*, 22, 297-310.
- Mora, N. (2008). *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*. Altkitap.
- Morozov, E. (2010, 26 Nisan). Think Again: The Internet. 7 Şubat 2020 tarihinde <https://foreignpolicy.com/2010/04/26/think-again-the-internet/> adresinden erişildi.
- Morozov, E. (2011). *The Net Delusion The Dark Side of Internet Freedom*. United States: Public Affairs.
- Mumcu, Ö. (2018, 21 Mart). Cambridge Analytica meselesi. 7 Temmuz 2019 tarihinde www.cumhuriyet.com.tr adresinden erişildi.
- Münci, K. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi
- Narin, B., Ayaz, B., Fırat, F., & Fırat, D. (2017). Büyük Veri ve Gazetecilik İlişkisi Bağlamında Veri Gazeteciliği. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 8(30). DOI:10.5824/1309-1581.2017.5.010.x
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi. *Selçuk İletişim*, 11(2) , 232-251. DOI: 10.18094/josc.340471
- Narin, B. (2019). Kendi Yararını Arayan Kamu: Yeni Medya Ekseninde Kamu Yararının Yeniden Tebarüz Edışı. Hüseyin Köse (Ed.). *Kamusuz Yararlar Ülkesi: Sağ Popülist Siyaset Çağında Medya ve Kamu Yararı İlkesi* içinde (s. 277-302). Ankara: Ütopya.
- Negt, O., Kluge, A. (1993). *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Negt, O., Kluge, A. (2004). "Kamusal Alan ve Tecrübe"ye Giriş. Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil.

- Noelle-Neuman, E. (1998). *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*. Murat Özkök (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Odabaş, U. (2018). Tarihsel Süreçte Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü ve Habermas. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 2051-2066.
- Özbek, M. (2004). Giriş: Kamusal Alanın Sınırları. Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil.
- Papacharissi, Z. (2002). The Virtual Sphere: The Internet As a Public Sphere. *New Media & Society*, 4(1), 9-27.
- Papacharissi, Z. (2011). *A Private Sphere: Democracy in a Digital Age*. United Kingdom: Polity Press.
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What The Internet Is Hiding From You*. New York: Penguin Press.
- Sabancı, A. A. (2016). Dijital Gözetime Karşı Savunma Rehberleri: Neden İhtiyacımız Var? Nasıl Daha İyi Kullanılabilirler?. Bora Ataman ve Barış Çoban (Der.), *Gözetim Toplumu: Panoptikon* içinde (s. 61-70). İstanbul: EMO.
- Sağiroğlu, Ş. (2017). Büyük Veri Dünyası: Büyük Veri Büyük Etki. Şeref Sağiroğlu ve Orhan Koç (Ed.). *Büyük Veri ve Açık Veri Analitiği: Yöntemler ve Uygulamalar* içinde (s. 81-97). Ankara: Grafiker.
- Sayruğaç, S. (2004). Medyada Irak Savaşı ve Alternatif Medya. Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil.
- Schäfer, M. S. (2015). Digital Public Sphere. Gianpietro Mazzoleni (Ed.), *The International Encyclopedia of Political Communication* içinde (s. 322-328). London: Wiley Blackwell.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı

- Sparks, C., (2004, 27 Mayıs). Satellite, The Internet and The Global Public Sphere, International Communication Association Conference, New Orleans. 5 Şubat 2020 tarihinde http://www.allacademic.com/meta/p112879_index.html adresinden erişildi.
- Splichal, S. (2016). Publicness, Publicity. Jensen, K. B., Rothenbuhler, E. W., Pooley, J. D. ve Craig, R. T. (Ed.), *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy* içinde. New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Stevenson, N. (2008). *Medya Kültürleri Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*. Göze Orhon, Barış Engin Aksoy (Çev.). Ankara: Ütopya
- Stucke, M. E., Grunes, A. P. (2016). *Big Data and Competition Policy*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Sunstein, C. R. (2002). The law of group polarization. *Journal of political philosophy*, 10(2), 175-195.
- Şener, O. (2019, 9 Haziran). Bilgi kirliliğine dair Gutenberg'den neler öğrenebiliriz? 4 Mart 2020 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/bilgi-kirliligine-dair-gutenberg-den-neler-ogrenebiliriz-258205> adresinden erişildi.
- Terzi, R., Sağıroğlu, Ş. & Demirezen, M. U. (2017). Büyük Veri ve Açık Veri: Temel Kavramlar. Şeref Sağıroğlu ve Orhan Koç (Ed.). *Büyük Veri ve Açık Veri Analitiği: Yöntemler ve Uygulamalar* içinde (s. 13-29). Ankara: Grafiker.
- Timur, T. (2012). *Habermas'ı Okumak*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Trenz, H. (2009). Digital Media and The Return of The Representative Public Sphere, *Javnost-The Public/ European Institute for Communication & Culture*, 16(1), 33-46.
- Trombley, S. (2013). *Modern Dünyaya Yön Veren 50 Düşünür*. Gonca Gülbey (Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Volkmer, I. (2003). The Global Network Society and The Global Public Sphere.

Development, 46(1), 9-16.

Wardle, C., Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking. Strasbourg: Council of Europe. 4 Mart 2020 tarihinde <https://rm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018/16808c9c77> adresinden erişildi.

Woolley, S. C., Howard, P. N. (2016). Political Communication, Computational Propaganda and Autonomous Agents, *International Journal of Communication*. (10), 4882–4890.

Yalçınkaya, A. (2015). Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset. M. A. Ağaoğulları (Dü.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceleri* içinde (s. 44). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları-Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot.

Yıldız, U. A., Topal, S. (2015). Büyük Veri Kahramanı Veri Bilimci. *Bilim ve Teknik*, Nisan.

Yılmaz, Z. (2015). Roma Siyasal Düşüncesi. M. A. Ağaoğulları (Dü.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (s. 181). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, Z. (2007). “Hannah Arendt’te Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Zabcı, F. C. (1997). *Siyasal Kuramda Kamusal Alan Sorunu: Habermas ve Arendt*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zabcı, F. (2014). Kamusal Alan. Gökhan Atılğan (Dü.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası ilişkileri* içinde (s. 119-120). İstanbul: Yordam Kitap.

Diğer Kaynaklar

“50 % of Internet Users Now on Instagram.” 1 Haziran 2019 tarihinde <https://wearesocial.com/blog/2016/07/50-of-internet-users-now-on-instagram> adresinden erişildi.

“Bot, botnet ve troller anlamak.” (2018, 6 Aralık). 12 Şubat 2020 tarihinde <https://www.newslabturkey.org/bot-botnet-ve-trolleri-anlamak/> adresinden erişildi.

“Büyük Veri, Çin’in korona virüs savaşında kamuoyunu ‘Yeşiller, Sarılar ve Kırmızılar’ olarak nasıl bölüyor?” Yeni Medya. 3 Mart 2020 tarihinde <https://yenimedya.wordpress.com/2020/03/02/buyuk-veri-cinin-korona-virus-savasinda-kamuoyunu-yesiller-sarilar-ve-kirmizilar-olarak-nasil-boluyor/> adresinden erişildi.

Cambridge Analytica, Official Account. (2018, 17 Mart) “Obama’s 2008 campaign was famously data-driven, pioneered microtargeting in 2012, talking to people specifically based on the issues they care about” 28 Şubat 2020 tarihinde <https://twitter.com/CamAnalytica/status/975081782625226752> adresinden erişildi.

“Çin vatandaşlarını puanlıyor.” (2018, 1 Ekim). 21 Ocak 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-vatandaslarini-puanliyor/1269401> adresinden erişildi.

“Digital 2019: Global Internet Use Accelerates.” (2019, 30 Ocak). 3 Mart 2020 tarihinde <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates> adresinden erişildi.

“Dünyayı Alaşağı Eden Büyük Veri.” (2017, 17 Şubat). 4 Haziran 2019 tarihinde <http://m.bianet.org/bianet/diger/183733-dunyayi-alasagi-eden-buyuk-veri> adresinden erişildi.

“Facebook skandalı ’87 milyon kullanıcıyı etkiledi.’” (2018, 4 Nisan). 7 Haziran 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43649116> adresinden

erişildi.

“Facebook skandalının merkezinde yer alan Cambridge Analytica şirketi kapanacağını duyurdu.” (2018, 2 Mayıs). 7 Haziran 2019 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/facebook-skandalinin-merkezinde-yer-alan-cambridge-analytica-sirketi-kapanacagini,gHYfdIZ7rkmn2NcnJW9q7A/JuBWe81zU0iMciSAp1s6YQ> adresinden erişildi.

Kamu. *TDK Güncel Türkçe Sözlük* içinde 10 Mart 2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> adresinden erişildi.

Kamusal Alan. *TDK Güncel Türkçe Sözlük* içinde 10 Mart 2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> adresinden erişildi.

“KONDA MEDYA RAPORU-Televizyonla Değişen Algılar, Sosyal Medyanın Yükselişi ve 10 Yıllık Medya Serüvenimiz 2008-2018.” (2019, Kasım). 3 Mart 2020 tarihinde <https://konda.com.tr/tr/rapor/konda-medya-raporu/> adresinden erişilmiştir.

Mahremiyet. *TDK Güncel Türkçe Sözlük* içinde. 7 Mayıs 2019 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=MAHREM%C4%B0YET adresinden erişildi.

“Mapping Internet Freedom in Real Time.” 5 Mayıs 2019 tarihinde <https://turkeyblocks.org/> adresinden erişildi.

“Metodoloji ve ilkeler.” 5 Mayıs 2019 tarihinde <https://teyit.org/metodoloji-ve-ilkeler/> adresinden erişildi.

“RTÜK Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması-2018.” (2018). 3 Mart 2020 tarihinde <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf> adresinden erişilmiştir.

“Sosyal Medya Nedir, Sosyal Medya Siteleri (Sosyal Ağlar) Nelerdir?” Mediaclick. 9 Şubat 2020 tarihinde <https://www.mediaclick.com.tr/blog/sosyal-medya-nedir->

[sosyal-medya-siteleri-sosyal-aglar-nelerdir](#) adresinden erişildi.

Veri. *Tüba Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü* içinde. 2 Haziran 2019 tarihinde <http://www.tubaterim.gov.tr/> adresinden erişildi.

World Wide Web. (2019, 27 Kasım). Encyclopædia Britannica. 9 Şubat 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/World-Wide-Web> adresinden erişildi.

“Wuhan Korona Virüs ve Kişisel Verilerin Güvenliği” Yeni Medya. 3 Mart 2020 tarihinde <https://yenimedya.wordpress.com/2020/01/30/wuhan-korona-virus-ve-kisisel-verilerin-guvenligi/> adresinden erişildi.

Yeni Medya Çalışmaları IV. Ulusal Kongre (2019) Sonuç bildirgesi. 28 Şubat tarihinde <https://yenimedya.wordpress.com/2019/10/07/yeni-medya-calismalari-iv-ulusal-kongre-genel-degerlendirme-ve-sonuc-bildirgesi/> adresinden erişildi.

ÖZET

HABERMASÇI KAMUSAL ALANIN İMKANI: SOSYAL MEDYA ÜZERİNE

BİR İNCELEME

Ayhan ÜNLÜ

Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Filiz ZABCI

Mart, 2020, 116 sayfa.

Bu çalışmanın amacı, yeni medya teknolojilerinin yarattığı olanaklarla Habermasçı anlamda eleştirel aleniyetle bağlantılı yeni bir kamusal alanın ve kamuoyunun olanaklarını değerlendirmektir. Kamusal alanı ve kamuoyunu devlete dışsal, eleştirel bir akıl yürütme faaliyetiyle anlamlandıran bu çalışma kamusal alan ve kamuoyu kavramlarını, bunların kitle iletişim araçlarıyla ilişkilerini ve kitle iletişimindeki gelişmelerle birlikte ortaya çıkan internet ve sosyal medya kamusal alanı eleştirel aleniyet ilkesiyle ele alan üç bölümden oluşmaktadır. Kavramların tarihçesi kısaca ele alınmış, Modern kamusal alanın ortaya konuluşunda Habermas'ın yaklaşımı belirleyici olmuş ve söz konusu yaklaşımın kamusal alanın sönmelenmesini işaret ettiği dönemden itibaren, medya ve kitle iletişimindeki değişimler dikkate alınarak, yeni bir kamusal alan teorisinin koşulları incelenmiştir. İnternet tabanlı sosyal medya kamusal alanının ortaya çıkardığı yeni imkanlar ve engeller, Habermasçı bir perspektiften ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda yeni medya ve demokratikleşmenin birlikte ele alındığı argümanlar eleştirel bir incelemeden geçirilmiş, hem yapısal/teknik hem de kullanıcı kaynaklı, sosyal medya ortamında eleştirel kamusal alanın oluşumunu engelleyen işleyiş ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jürgen Habermas, Kamusal Alan, Kamuoyu, Kitle İletişimi, İnternet, Sosyal Medya, Büyük Veri.

ABSTRACT

THE POSSIBILITY OF THE HABERMASIAN PUBLIC SPHERE: A REVIEW ON SOCIAL MEDIA

Ayhan ÜNLÜ

Master Thesis, Department of Political Science and Public Administration

Supervisor: Prof. Dr. Filiz ZABCI

March, 2020, 116 pages.

The aim of this study is to evaluate the possibilities created by new media technologies and the possibilities of a new public sphere and public opinion related to critical publicity in Habermasian sense. This study, which makes public sphere and public opinion meaningful to the state through an external, critical reasoning activity, consists of three sections that deal with the concepts of public sphere and public opinion, their relations with mass media and the internet and social media publicity that emerged with the developments in mass communication. The history of the concepts has been briefly discussed, Habermas' approach has been decisive in the presentation of the modern public sphere, and the conditions of a new public sphere theory have been examined, taking into account the changes in the media and mass communication since the approach in question marked the disappearance of the public sphere. The new possibilities and obstacles revealed by internet-based social media publicity have been addressed from a Habermasian perspective. As a result of the study, the arguments in which new media and democratization were handled together were critically examined, and the functioning that prevented the formation of critical publicity in the social media environment, both structural / technical and user sourced.

Keywords: Jurgen Habermas, Publicness, Public Sphere, Public Opinion, Mass Communication, Internet, Social Media, Big Data.